

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**1877-1924 YILLARI ARASINDA BALKANLARDAN
ANADOLU'YA GÖÇLER ESNASINDA ÜSKÜP VİLAYETİ**

EMEL GÜNDOĞDU BOLAT

**TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

TEMMUZ 2019

**1877-1924 YILLARI ARASINDA BALKANLARDAN ANADOLU'YA
GÖÇLER ESNASINDA ÜSKÜP VİLAYETİ**

Emel GÜNDOĞDU BOLAT

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEMMUZ 2019

Emel GÜNDOĞDU BOLAT tarafından hazırlanan “1877-1924 Yılları Arasında Balkanlardan Anadolu’ya Göçler Esnasında Üsküp Vilayeti” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OYBİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu Onaylıyorum

Başkan: Prof. Dr. Necdet HAYTA

Tarih Eğitimi Bölümü, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu Onaylıyorum

Üye: Prof. Dr. Şennur ŞENEL

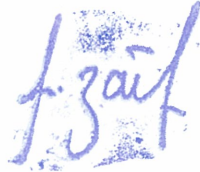
Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu Onaylıyorum

Tez Savunma Tarihi: 19.07.2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Emel GÜNDOĞDU BOLAT

19/07/2019

1877-1924 Yılları Arasında Balkanlardan Anadolu'ya Göçler Esnasında Üsküp Vilayeti
(Yüksek Lisans Tezi)

Emel GÜNDOĞDU BOLAT

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2019

ÖZET

Balkanlar tarihin ilk dönemlerinden itibaren farklı din, dil, ırk ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Balkan adı “sarp, dağlık, geçit vermeyen” anlamında olsa da tarihçiler bu anlamı yumuşatmak istemişlerdir. Ancak ne var ki Balkan coğrafyası topraklarının bereketli olması milletlerin bu bölgeye sahip olma arzusu binlerce savaşa sebep olmuştur. Bu savaşlar yaşanırken en çok etkilenen yine bu coğrafyadır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti ile başlayan yapılaşma ve şehirleşme hareketi yüzyıllar içinde Balkanları daha da cazip hale getirmiştir. Fransız ihtilali ile çıkan uluslaşma hareketi en çok Balkan uluslarını etkilemiştir. Balkan coğrafyasında başlayan bu bağımsızlık hareketi sonucu bağımsızlığını kazanan devletler millileşme çabasına girmiş ve kendilerinden olmayan farklı din ve ırkları püskürtmeye başlamıştır. Balkan Coğrafyasının farklı yollarla bağlantı noktasında olan Üsküp Sancağı Osmanlı hâkimiyeti içinde birçok unsuru bünyesinde tutan bir yapısı vardı. Üsküp Osmanlı vilayetlerinin genelde merkez sancağı olmakla beraber genellikle bölge tarihinde önemli bir konumda olmuştur. 93 Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Berlin Antlaşması Balkanlarda artık bir siyasi değişimin hızlı başlangıcı olmuştur. Bu değişim yaşanırken en karmaşık ve yoğun sancaklardan biri de Üsküp'tü. Bir geçiş güzergâhı olan Üsküp adeta oradan ayrılan milletlerin hem kendi tarihlerine hem de vatanlarıyla vedalaştığı şehirdir. Üsküp şehri Osmanlı hâkimiyeti sona erdikten sonra bile Türk kültürünün izlerini taşımaktadır. Bu tez 93 Harbi sonrasında Balkanlardan Anadolu'ya göçler esnasında Üsküp vilayetinin rolünü incelemektedir. Ayrıca bu tez çalışmamı tamamlanmasında bana düşünce, öneri ve tecrübeleriyle yol gösteren değerli danışmanım Prof. Dr.Hale ŞIVGIN'a, desteğini hiç esirgemeyen eşim Ahmet BOLAT'a, aileme ve kadim dostum Elif'e çok teşekkür ederim.

Bilim Kodu : 1161
Anahtar Kelimeler : Üsküp, göç, Rumeli, Kosova
Sayfa Adedi : 157
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

Uskup Province between 1877-1924 from Balkans to Anatolia During the Immigration
(M.S. Thesis)

Emel GÜNDOĞDU BOLAT

GAZI UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

July 2019

ABSTRACT

The Balkans has been home to different religions, languages, races and civilizations since the first periods of history. Although the Balkan name means a steep, mountainous, impassable; historians have sought to soften this meaning. However, there are different religions, languages, races and civilizations in the Balkan region, and the desire of the nations to have this region caused thousands of wars. It is this geography that is most affected by these wars. The development and urbanization movement, which began with the dominance of the Ottoman Empire in the region, made the Balkans even more attractive over the centuries. The nationalization movement, which emerged with the French Revolution, affected the Balkan nations, and the independence movements against the Ottoman Empire started to succeed with the support of the European states. The states that gained their independence as a result of this independence movement that started in the Balkan geography began to nationalize and began to repel different religions and races that were not themselves. Skopje, which is at the point of connection between the most central and different ways of the Balkan Geography, had a structure which had many elements within the Ottoman rule. Although Skopje was generally the central sanjak of the Ottoman provinces, it was generally in a position in the region's history. The Treaty of Berlin, signed by the Ottoman Empire after the war of 93, has been the rapid beginning of a political change in the Balkans. Skopje was one of the most complex and intense sanjak during this change. Skopje, which is a transit route, is the city where the nations, which left their places, say goodbye to the history and the Balkans. The city of Skopje carries the traces of Turkish culture even after the end of Ottoman rule. This thesis examines the role of the Uskup Province during the migration from the Rumelia lands to Anatolia after the War of 93.

Science Code : 1161
Key Words : Uskup, Immigration, Rumeli, Kosova
Page Number : 157
Supervisor : Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ÇİZELGELERİN LİSTESİ	ix
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ.....	1
2. BALKAN TARİHİ.....	5
2.1. Balkan Coğrafyasında Osmanlı Devleti	9
2.2. Rusların Tarih Sahnesine Çıkışı.....	11
2.3. Ruslar ve Ortodokslaşma Süreci	12
2.4. Osmanlı-Rus İlişkileri ve Rusya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikası	13
2.5. Panslavizm	21
2.6. XIX. Yüzyıl Osmanlı – Avusturya İlişkileri	22
2.7. Fransız İhtilali ve Avrupa.....	22
2.8. Balkanların Elden Çıkış Süreci	24
3. GÖÇ VE TARİHTE GÖÇLER.....	31
3.1. Göçün Nedenleri	31
3.2. Tarihte İlk Türk Göçleri	32
3.3. İlk Türk Göçlerinin Sebepleri	34
3.4. Kavimler Göçü	37

Sayfa

3.5. Kavimler Göçünün Sonuçları	39
3.6. Türklerin Anadolu'ya Göçleri.....	40
3.7. Osmanlı Devleti ve Göç	42
3.8. Anadolu'ya Yapılan Göçler	45
3.9. Kırım-Kafkas Göçleri.....	47
3.10. 93 Harbi Sonrası Anadolu'ya Göç	49
3.11. Balkan Savaşları Sonrası Göç	56
3.12. Anadolu'ya Yapılan Göçler Sonucu Ortaya Çıkan İskân Sorunu.....	58
3.13. Muhacirlerin Nakilleri.....	61
3.14. Muhacirlerin İskân Edildiği Yerler	65
3.15. Muhacirlerin Yerleştirilmesinde Dikkat Edilen Hususlar	66
4. ÜSKÜP	71
4.1. Üsküp Tarihi.....	71
4.2. Türk Hâkimiyetinde Üsküp.....	73
4.3. Üsküp İdari Yapısı	78
4.4. Üsküp Mahalleleri ve Nüfus Yapısı	83
4.5. 18. ve 19. Yüzyıllarda Üsküp'te Nüfus Yapısı	88
4.6. Göçler ve Üsküp.....	100
4.6.1. 93 harbi öncesi göç.....	100
4.6.2. Üsküp yolunda muhacirler	101
4.6.3. Üsküp'e ulaşan muhacirlerin iskânı	104
4.6.4. 93 harbi ve devam eden yıllarda Üsküp muhacir komisyonu meseleleri..	106
4.6.5. 93 harbi sonrası Üsküp ve Bosna muhacirleri.....	108
4.6.6. Üsküp'e yerleştirilen muhacirlere yapılan yardımlar.....	111

Sayfa

4.6.7. Balkan savaşları sonrası Üsküp.....	113
4.6.8. Osmanlı Devleti vatandaşlık meselesi	116
4.6.9. Osmanlı Tabiyeti'ne kabul esasları	118
4.6.10. Üsküp muhacirlerinin eğitim durumu	122
4.6.11. Üsküp muhacirlerinin meslekleri	123
4.6.12. Üsküp tren istasyonu	125
4.6.13. Muhacirlerin göç sebepleri ve maruz kaldıkları muameleler.....	127
4.6.14. Osmanlı Devleti'nin muhacirleri iskân politikası	129
4.6.15. Üsküp muhacirlerinin iskân edildikleri yerler ve ortaya çıkan yeni durumlar	133
5. SONUÇ	137
KAYNAKLAR	141
EKLER.....	151
EK-1. Arşiv Belgeleri.....	152
ÖZGEÇMİŞ	157

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 3.1. Osmanlı nüfusunun dini dağılımı, 1831	46
Çizelge 3.2. Balkanlardaki Osmanlı nüfusu.	46
Çizelge 3.3. Doğu Rumeli'nin 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı'ndan önceki ve sonraki durumu.....	65
Çizelge 3.4. Osmanlı avrupası'nda 1911 yılında vilayetlerdeki, din temeline dayalı "millet" nüfusları	68
Çizelge 4.1. Üsküp mahalleleri.....	84
Çizelge 4.2. Üsküp'de Müslüman mahalleleri.....	84
Çizelge 4.3. Üsküp'de Gayrimüslim mahalleleri.....	86
Çizelge 4.4. Üsküp'ün yaklaşık nüfusu	87
Çizelge 4.5. Üsküp köylerinin durumları.....	88
Çizelge 4.6. 1841 yılında Üsküp nüfusu.....	89
Çizelge 4.7. 1841-1842 yılları arasında Üsküp'ün yaklaşık nüfus sayısı	91
Çizelge 4.8. XIX. yüzyılda Üsküp şehrine ait merkez nüfusu.....	92
Çizelge 4.9. Üsküp'te etnik yapı.....	94
Çizelge 4.10. 1905 yılı Üsküp sancağı nüfusu.....	97

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 4.1. 1910 Yılı da Üsküp sancağının kazalara göre nüfus oranları	99

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.AMD	Sadaret Âmedî Kalemî
A.DVN	Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemî
A. DVN. MKL	Sadâret Divan-ı Hümayun Kalemî Mukavele Kısmı Belgeleri
A. MKT	Sadareti Evrakı Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Kısmı
A. MKT. MHM	Sadâret Mühimme Kalemî Evrakı
A. MKT. MVL	Sadâret Evrakı Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Kısmı
A. MKT. UM	Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilâyât
A.MKT. NZD	Sadâret Evrakı Mektubî Kalemî Nezâret ve Devâi
A.TŞF	Sadaret Teşrifat Kalemî
BEO	Babıali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. ADL	Cevdet-Adliye
C.DH	Cevdet Dâhiliye
ÇEV.	Çeviren
DH.EUM.ECB	Emniyet-i Umumiye, Ecânib Kalemî
DH.EUM.THR	Dahiliye Tahrirat Kalemî Belgeleri
DH.EUM MTK	Muhaberât ve Tensîkât Müdüriyeti Belgeleri
DH.İ.UM.EK	Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri
DH.MB.HPS	Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti
DH. MKT	Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî
DH.MTV	Dahiliye Mütenevvia Kısmı Belgeleri
DH. MUİ	Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi
DH. SN. THR	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemî
DH. SYS	Dâhiliye Nezâreti Siyasî Evrak
DH. İD	Dâhiliye Nezâreti İdare Kısmı
DH. ŞFR	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî

DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Ansiklopedisi
EV.D	Evkaf Nezâreti Defterleri
HAT	Hatt-ı Hümayun
HAZ	Hazırlayan
HR. HMs. İŞO	Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası
HR. TO	Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası
HR. SYS	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
İA	İslam Ansiklopedisi
İ. DH	İrâde-Dâhiliye
İ. DUİT	Dosya Usulü İradeler
İ. Ev	Evkaf Nezâreti İradeleri
İ. HB	Harbiye Nezâreti İradeleri
İ. HR	Hariciye Nezâreti İradeleri
İ. Hus	Hususî İradeler
İ.MHB	İrade Mabeyn-i Hümayun
İ. MF	Marif Nezâreti İradeleri
İ. ML	Maliye Nezâreti İradeleri
İ. MMS	İrâde -Meclis-i Mahsus
İ. MTZ	Bulgaristan İradeleri
İ. MVL	İrâde-Meclis-i Vâlâ
İ.:OM	İrade Orman ve Maadin
İ. PT	İrâde - Posta Telgraf
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İ. ŞD	İrâde-Şurâ-yı Devlet
İ. TNF	İrâde-Ticaret ve Nafia Nezareti
İÜK	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserle Kütüphanesi
MA. ÜSMK	Makedonya Arşivinden İntikal Eden Evrak Üsküp Muhacirin Komisyonu
MB	Mâbeyn Evrakı
MF. MKT	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MVL	Meclis-i Vâlâ Evrakı Zabıt Cerideleri Hülasaları
ML MSF.d	Maliye Nezâreti Mesârifat
MV	Meclis-i Vükela Mazbataları
No./nr.	Numara

S.D.A.O	Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye
SVM	Salname-i Vilayet-i Manastır
SVP	Salname-i Vilayet-i Prizren
SVS	Salname-i Vilayet-i Selanik
SVK	Salname-i Vilayet-i Kosova
SVB	Salname-i Vilayet-i Bosna
s.	Sayfa
ŞD	Şurâ-yı Devlet Evrâkı
TMIK. S	Dahiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı
TFR. İ. A	Rumeli Müfettişliği Sadaret ve Bakitabet Evrakı
TFR.I.AS	Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet Ve Kumandanlık Evrakı
TFR. I. M	Rumeli Müfettişliği Mütferrik Evrak
TFR. I. MKM	Rumeli Müfettişliği Makamât Evrakı
TFR.I.KV	Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
TFR.I.SL	Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Y. PRK. A	Yıldız Perakende Sadaret Evrakı
Y. PRK. ASK	Yıldız Perakende Askeri Maruzat
Y. PRK. AZJ	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller
Y. PRK. AZN	Yıldız Perakende Adliye ve Mezahib Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. BŞK	Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK. HR	Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzat
Y. PRK. DH	Yıldız Perakende Dâhili Maruzat
Y. PRK. MF	Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezâreti Maruzatı
Y.PRK.MK	Perakende Evrakı - Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı
Y. PRK. ML	Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. MM	Yıldız Perakende Evrakı Yıldız Mabeyn Müşiriyeti
Y. PRK. SH	Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. TFŞ	Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi

Y. PRK. TKM	Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y. PRK. UM	Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrirâtı
Y. PRK. ZB	Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezâreti Maruzatı
YAY. HAZ	Yayına hazırlayan.

1. GİRİŞ

Üsküp ve Balkanlar'da yaşanan göçleri anlamak için Balkan tarihini çok iyi bilmek ve anlamak gerekmektedir. Balkanlar'da yaşayan Türk ve Müslüman ahali, Balkan ekonomisi ve sosyal hayatının neresinde nasıl yer almaya başlamış ve hangi konuma gelmiştir bunları çok iyi bilmek gereklidir. Balkan ekonomisinde tarıma dayalı üretim çok önemli olmakla birlikte önemli faaliyette etkin rolde hangi milletin olduğu Osmanlı Devleti'nin son döneminde daha da önemli bir hal almıştı.¹

Balkanlar; dinamik, bazen sıcak patlamaya hazır bir bomba gibi, tarihteki dört büyük medeniyetin örtüştüğü, esasında çok katmanlı balkan uygarlığının yaratıldığı bir sınır bölgesi gibidir. Geçmişten gelecek olursak Eski Yunan ve Roma daha sonra Bizans, Bizans sonrası Osmanlı ve Katolik Avrupa kültürlerinin buluştuğu noktadır. Burada yaşanan zaman değişen insanlar ve çeşitlenen kültürle buradaki nüfus birbirine karışmış, dışarıdan getirenin kültürünün yerleştiği bir coğrafya olmuştur. Buda yelpazesi geniş melez toplumların ortaya çıkmasına sebep olan bir durum olmuştur. Oluşan bu çeşitlilik hayatın her alanında gündelik hayatta, gelenek ve göreneklerde, dil, sanat, edebiyat, ticaret, ekonomi, siyaset ve din gibi alanlarda kalıcı izler meydana getirmiştir.²

Balkanların etnik çeşitliliği açısından dünyanın en zengin bölgelerinden biridir. 1260 tarihinden itibaren gruplar halinde Türklerin gelmeye başladığı bu coğrafyada zaten; Çingene, Macar, Bulgar, Gagavuz, Boşnak, Sırp, Arnavut, Yunan gibi milletler vardı. Tarım sahaları, nehirleri ve ormanları Osmanlı Devleti'nin buraya yerleşme buraları fethetme iştahını kabartmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da nüfus ve yerleşme politikası I. Beyazıd'la başlamış ve devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin eski yapıya dokunmayan ve halkın yaşayışına saygı duyan yapısı buralarda güven ortamı oluşturmuş Osmanlı yerleşimini hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin gelişi ile birlikte Üsküp, Manastır gibi şehirler 1525-1575 yılları arasında hızla büyümüş ve nüfusu da bu büyümeyle beraber %70 artmıştır.³

¹ Aġanođlu, H. Y. (2009). *Üsküp Kitabı*. İstanbul: Fide Yayınları, 122.

² Wachtel, A. B. (2009). *Dünya Tarihinde Balkanlar*. İstanbul: Doğan Kitap, 15-17.

³ Akbulut, G. (2015). *Balkan Demir Yollarının Tarihi Coğrafyası*. Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi, (Cilt I), Ankara, 244.

Osmanlı Devleti'nin yüzlerce yıl Balkan hâkimiyetini kırma girişimleri Viyana Bozgunu sonrasında diğer ülkeleri ve milletleri cesaretlendirmiş Balkanlardaki Osmanlı varlığı yavaş yavaş sona doğru yaklaşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Kırımı kaybetmesi ile birlikte Kırım'da yaşayan Müslüman ahalini Balkanlar ve Karadeniz üzerinden Anadolu'ya gelme çabaları Balkanlarda bir hareketlilik başlatmıştı. 1789 yılında meydana gelen Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerin Balkanlardaki milletlere de sıçramıştı. Bu durumu fırsat bilen Rusya Panslavizm politikasını Balkanlarda uygulamaya koymuştu. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılda artık toprak kayıplarının artması, Balkan milletlerinin diğer devletlerden destek alarak kaynamaya başlaması Osmanlı Devleti'ni iyiden iyiye zora düşürmüştü. Bağımsızlıklarını kazanarak kendi devletlerini kurmak isteyen Yunanlılar, Sırlar ve Bulgarlar diğer devletlerinde desteğiyle Balkanlarda yaşayan binlerce Müslüman Türkü katletmişlerdir. Bu ortamda yaşayamayacağını anlayan Müslüman Türk ahali canını kurtarmak için bu coğrafyadan gitmekten başka çere bulamamıştı.⁴

Göç; tarihin ilk zamanlarında yeni yerler keşfetme, yayılma, yaşamsal kaynaklara ulaşma, keşfetme gibi ekonomik ve yaşamsal faaliyetlerin devamını daha rahat sağlamak için yapılan bir olaydır. Yaşanılan coğrafyada insanların kalabalıklaşması gibi durumlar göç olgusunun nedenlerini ve göç yapılan coğrafyaların genişlemesini sağlamıştır. Bu genişleme farklı ülkelere, farklı kıtalara doğru olmuştur. Türünü yaşatma arzusu göçün en temel yapı taşıdır.⁵

Tarihte ki Türk göçleri ile bizim çalışmamız olan 19. yüzyıl Balkan göçleri arasında büyük farklar vardır. Tarihin ilk dönemlerinde yapılan göçler daha çok doğaya karşı verilen mücadelenin sonucu olmasına karşın Osmanlı son dönem göçleri aynı kategoride değerlendirilemez. Türkler Balkanlara geçiş yapmaya başladığı andan itibaren Anadolu'dan Balkanları Türkleştirmek için geçirdiği toplumlarla bölgenin nüfus yapısını değiştirmiş bu bölgede yeni şehirler, kasabalar, köyler kurarak burayı yeniden dizayn etmişlerdir. Ve bu yeni oluşumla beraber Balkanlarda bulunan Osmanlı toprakları doğrudan merkeze bağlı olarak yönetilmişlerdir.⁶ Osmanlı son dönem göçleri 1860 ile 1927

⁴ Akbulut, a.g.e., 245.

⁵ Gökçen, S. (2015). *Anadolu ve Balkanlar'a Romanların Göçü*. (M. M. Erdoğan, A. Kaya, Der.), Türkiye'nin Göç Tarihi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 39-41.

⁶ Alkan, M. *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Makedonya Umûmi Müfettişliği*. Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi (Cilt I), Ankara,130.

yılları arasında değerlendirilir ve bu göç olayı büyük topraklara yayılmıştır. Göçler; sanayi devrimi öncesi Osmanlı İmparatorluğunun, imparatorluk döneminin sona ermesi ve bünyesinde bulunan milletlerin ulus devletlere ayrılma sürecinin neticesidir. Bu ulus devletlere ayrılma süreci siyasi nedenlere ortaya çıkmış merkez devletin bu ulusları bünyesinde tutacak siyasi, askeri ve ekonomik gücünün olmaması parçalanmayı hızlandırmıştır. Kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman Türk nüfusun kitleler halinde Anadolu'ya sığınmaya başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin son dönemi muhacir kavramları ortaya çıkmıştır. Bu göçler ve muhacirler Anadolu'nun bugünkü etnik yapısına, tarım teknolojisine ve modernleşme sürecine büyük katkı sağlamıştır. Ancak olayın birde diğer tarafı var ki en çok ilgilendiğimiz ve etki süreci sancılı geçen tarafıdır. Bu göçlerin hem bir dış göç, hem savaş, hem de şiddet sonucu ortaya çıkması sebebiyle zorunlu göç kategorisinde değerlendirilmesine neden olmuştur.⁷

Balkanlarda meydana gelen bu değişim beraber yaşayan halk arasında artık geçmişe dönük bir intikam alma mücadelesi doğurmuştur. Gayrimüslim halkın ne yaptığının tam olarak bilincinde olmadan giriştikleri bağımsızlık ve uluslaşma adına yapılan etnik temizlik faaliyetleri Müslüman Türk ahali için her şeyi zorlaştırmıştır. 1702 yılında Karadağ'da bir tek Müslüman bırakmadan kılıçtan geçirerek Karadağ bağımsızlık hareketini başlatırlar. Daha sonra 1804 yılında Sırp'ların ayaklanmasında çiftlik sahipleri ve burada bulunan sipahileri öldürmeleri Sırp bağımsızlık hareketinin başlangıcı, 1821 yılında Yunanlar, 1876 yılında Bulgarlar, 1890 yılında Ermeniler yine aynı yöntemleri denemişlerdir. Bütün bunları yaparken basını yanlarına çekmeye çalışmışlar ve Türkler bu katliamı yapıyormuş gibi göstermeye çalışmaları ise bu hareketlerin ne kadar sinsice yürüdüğünü göstermektedir.⁸

Üsküp tarihi, şöhreti ve konumunun önemi ile bütün dünya tarafından Kosova olarak da bilinen Balkanlarda ortasından Vardar nehrinin geçtiği vilayetin merkez şehridir. Ticaret, ziraat, gelişme ve kalkınma açısından Balkan şehirleri arasında çok önemli bir yere sahiptir. Coğrafi konumu itibari ile; Selanik, Kosova ve Arnavutluk arasında bir geçiş noktasındadır. Osmanlı Devleti'nin Üsküp'ü fethi ile birlikte Üsküp şehrine yapılan yeni yapılar ile birlikte şehirleşme başlamış ve halkı daha fazla imkana sahip olmaya başlamıştır. Bu dönemde şehirde zanaatçılığın gelişmesi ile birlikte çeşitli mesleklerin

⁷ Tekeli, İ. (2016). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 43-45.

⁸ Ağanoğlu, a.g.e., 122.

ortaya çıkması üretimin olması ekonomik ve ticaret yollarının kavşak noktasında olması Üsküp'ün önemini arttırmıştır. Bir “uç beyliği” özelliğinde olan Üsküp Belgrad'ın fethedilmesi ile birlikte bu özelliğini kaybetmiştir. Ancak ticaret yollarının kavşak noktasında olması üretim faaliyetlerinin devam etmesi şehrin önemini devam ettirmiş ve Balkanların içinde en zengin şehirleri arasındaki yerini korumuştur.⁹

Selanik-Mitroviçe demiryolu hattının yapılması ile birlikte ulaşımın kolaylaşması Üsküp'ün önemini ayrıca arttırmıştır. Şehir zamanla istasyona doğru genişlemiş, istasyon güzergahında oteller, gazinolar, bahçeler yapılmaya başlanmıştır.1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda imzalanan Berlin antlaşması ile kaybedilen Bosna-Hersek'te yaşayan Müslümanlar akın akın Üsküp'e gelmeye başlamışlardır. Sırbistan'ın bağımsız olması ile beraber Niş, Leskofça, Vranje gibi şehirlerden yine Üsküp'e ve etrafına binlerce Türk gelip yerleşmişlerdir. Bu göçler ile yeniden canlanmaya başlayan Üsküp şehrine yeni muhacir mahalleleri ve köyleri kurulmaya başlanmıştır. Balkan Harbi'ne kadar uç vilayetlerden Üsküp'e gelip yerleşme devam edecektir. Ancak Balkan Harbi sonrasında Üsküp'ün de kaybedilmesi ile beraber pasaport alıp Türklüğünü kanıtlayan Boşnaklar, Balkan Müslümanları, Üsküp yerlileri Anadolu'ya göçmeye çalışacaktır. Bu pasaportu alamayanlar ise Üsküp'te küçük topluluklar halinde kalmaya mecbur olacaklardır.¹⁰

Üsküp Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da Anadolu'ya yapılan göçlerde demiryolu kullanan muhacirler için önemli bir sevkiyat merkezi olmaya devam etmiştir.

⁹ Özer, M. (2001),*Üsküp'te Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Hanlar: Anadolu İle Mukayeseli Bir Değerlendirme*. Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu, 544.

¹⁰ Ağanoglu, a.g.e., 122-123.

2. BALKAN TARİHİ

“Balkan” kelimesi Türkçe kökenli bir kelime olup, anlamı ise, “ormanla kaplı sarp dağ” veya “sarp dağlar silsilesi” anlamındadır. Türkçe kökenli bir kelime olan “balkan” kelimesi 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren kullanılan “sık ormanlarla kaplı sıradağ” ya da “çalılıklarla kaplı engebeli arazi” anlamlarını taşımaktadır.¹¹ Batı’da ilk kez 1809’da Alman coğrafyacı A. Zeune tarafından kullanılmış ve 1827 yılından sonra bütün yarımadada bu kelimeyle fiziki, siyasal ve kültürel anlamlarında kullanılmıştır. Balkan kelimesinin “sarp, geçit vermez, dağlık arazi” anlamları da yaygın kullanımları arasındadır. Türkler, Meriç’le Tuna arasında onlara paralel uzanan dağlara bu adı vermişlerdir. Bu bölgeye Balkan ismini bu dağların isminden alarak verenler ise Türkler değil, Avrupalı coğrafyacılar. Osmanlıya göre bu bölgede yer alan ülkelerin genel ismi “Rumeli”dir.¹² “Rumeli”, sadece Osmanlı Devleti’nde Balkan yarımadası için kullanılan coğrafi isim değildir ayrıca Selanik, Manastır ve Üsküp’ü içine alan bir idari birimin adı olarak da kullanılır.¹³ Osmanlı Devleti’nin “Rumeli” olarak adlandırdığı bu idari yapı aynı zamanda “Makedonya” olarak, Bulgaristan’da 1902 yılında kurulan bir siyasi komite tarafından “Makedonya” diye tanımlanarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda bir idari birim olarak Makedonya, aşağı yukarı eski Selanik, Manastır ve Üsküp (Kosova) vilayetlerini içine alan bir bölgeydi.¹⁴ Makedonya, 1902 yılından itibaren, Osmanlı Devleti’ni Balkan devletlerini ve o zaman “Düvel-i Muazzama” olarak nitelendirilen bu bölge Avrupalı büyük devletleri alakadar eden büyük bir mesele halini almıştır.¹⁵

Coğrafi olarak Balkanlar batısında ve güneybatısında İyon Denizi ile Adriyatik denizi, güneyde ise Akdeniz, Marmara ve doğuda Karadeniz, güneydoğuda Ege Denizi, ile çevrili bir yarımada olup, kuzeyde Tuna ve Sava nehirleriyle Avrupa’dan ayrılmaktadır.¹⁶

Bölgenin coğrafi yapısında varolan nehirler; Tuna ile buraya dökülen Drava, Tisa, Sava, Morava, İsker, Seret ve Prut nehirleridir.¹⁷ Şiirlere konu olan Tuna nehri Balkan yarım

¹¹ Özey, R. (2009). *Avrupa Coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 314.

¹² Öztuna, Y. (2006). *Avrupa Türkiyesi’ni Kaybımız Rumeli’nin Elden Çıkışı*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 11-17.

¹³ İnalçık, H. (1988). “Rumeli”, *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: IX), İstanbul: MEB, 766-773.

¹⁴ Bayur, Y. H. (1940). *Türk İnkılap Tarihi*. İstanbul: I. Maarif Matbaası, 152.

¹⁵ Alkan, a.g.e., 129.

¹⁶ Akbulut, G. (2006). *Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye Demiryolu Ulaşımı*. Ankara: Anı Yayıncılık, 89.

adasının en büyük akarsuyudur. Ayrıca bu nehir, askeri istila, ticaret ve seyahatin gelişmesinin belirleyici unsuru olmuştur.

Siyasi açıdan sınırlarına bakıldığında Balkanlar: Eski Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Türkiye'nin Avrupa topraklarını kapsar ve Balkanların yüzölçümü 788.685 km'dir.¹⁸

Balkanlardaki toprak dağılışı ile bitki örtüsü birbirine paralellik göstermektedir. Batı bölgeleri doğuya oranla daha yeşillik ve ovalıktır. Adalarda ve kıyı bölgelerinde yabani zeytin ağaçları, sakız ve çam gibi ağaç türlerine sıkça rastlanırken, kuzey bölgelerde ve genellikle dağlık kesimlerde büyük gövdeli ve çok yapraklı ağaç türleri daha yaygındır.¹⁹

XVI. yüzyıldan itibaren arazilerde en çok yetiştirilen buğdayın yerine mısır yetiştirilmeye başlanmış ve bugün tahıl grubunda en fazla yetiştirilen ürün olmuştur. Tahıl konusunda özellikle Eflak arazisinden söz etmek yerinde olacaktır. Çünkü bölge Osmanlı Devleti'nin uzunca bir süre tahıl deposu olmuştur. Karpatlar'ın yamaçlarına doğru pamuk, pirinç, tütün yetiştirilen tarlaları ve üzüm bağları vardır. Hayvancılıkta ise genellikle kuzeyde sığır ve güneyde koyun yetiştiriciliği yapılmaktadır. Boğdan gibi bölgelerde yaylalara koyun çıkarmak suretiyle her ikisi de yapılabilmektedir.²⁰

Balkanların ilk sakinleri, özellikle Mora vadisinin batısından Adriyatik'e kadar uzanan bölgede yaşamış olan İliryalılar ile Ege'den Tuna'nın kuzeyine doğru uzanan bölgede nehrin doğu tarafına yerleşmiş olan Trakyalılar idi. Trakyalılara Demir Çağı medeniyeti adı verilmekte ve kabile örgütlenmesi şeklinde yaşamaktaydılar. Trakyalılar M.Ö. V. yüzyılda devlet örgütlenmesini oluşturarak devletlerini kurdular. Onların bir kolu olan Daçyalılar Rumen ulusunun özünü oluşturacak, İliryalılar ise günümüz Arnavutlarının ataları olacaktır.²¹

¹⁷ Jelavich, B. (2006). *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*. (Cilt: I), (İ. Durdu, H. Koç, G. Koç , Çev.), İstanbul:Küre Yay., 1.

¹⁸ Akbulut, G. (2015). *Balkan Demiryollarının Tarihi Coğrafyası*. Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi, Atatürk Araştırma Merkezi, (I. Cilt), Ankara, 243.

¹⁹ Özey, R. (2006). "Balkanların Coğrafi Yapısı", *Balkanlar El Kitabı*. (C. I), (O. Karatay, A. Bilgehan, A. Gökdağ, Haz.), Ankara: Karam-Vadi Yay., 27.

²⁰ Özey, a.g.e., 134.

²¹ Özey, a.g.e., 28.

Bölgede kurulan Avrupa medeniyetlerinden ilki ve en büyüğü olan ve o dönemde kendilerini Helenler olarak, ülkelerini ise Hellas olarak adlandıran, bu kavim Yunanlılar tarafından Ege Denizi adalarında ve sahillerinde kurulmuştur. Onlar karmaşık bir ekonomik-toplumsal örgütlenme ve yüksek okur-yazar oranı olan, saray temelli bir medeniyet merkezi kurmuşlardı. M.Ö. 1200 yılından sonra bu medeniyetin çökmesinin ardından Yunan medeniyeti, özellikle de Attika, Mora ve Batı Anadolu'da yer alan İyonya'da ki şehir devletleri etrafında gelişme imkanı bulmuştu.²²

Balkanlar etnik, dil ve din açısından dünyanın en karışık alanlarından biridir. Türk, Yunan, Arnavut, Sırp, Boşnak, Gagavuz, Bulgar, Macar ve Çingene gibi çok farklı etnik toplulukların yaşadığı bu coğrafyaya Anadolu Türkleri 1260 yılında gruplar halinde yerleşmeye başlamıştır.

Yunan yarımadasında yaşamakta olan Yunanlılar, Grekler olarak bilinen etnik yapıyı temsil etmektedirler. Bölgede yaşadığı bilinen en eski halklarından olmakla birlikte ancak, yarımadanın ilk yerlileri değildirler. Bu halk 1829 yılında bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bulgarlar asli olarak Türk ırkındandır. Ancak zamanla Slavlaşarak milli ve dini yapılarında değişim meydana gelmiştir. Kendilerini Slav olarak kabul eden bu halk, Ortodoks mezhebindedirler ve Bulgarca konuşmaktadırlar. Sırlar, Balkan yarımadasına VII. yüzyılda yerleşmiş olup, ilk defa kendi devletlerini XII. yüzyılda kurmuşlardır. Hırvatistan nüfusunun %70'ini temsil eden Hırvatlar, Yugoslavya sınırları içerisinde kalan topraklara VII. yüzyılda yerleşmişlerdir. Slovenler ise, bölgede diğer topluluklara oranla daha az sayıdadırlar ve eski Yugoslavya'nın kuzeybatısında yaşamaktadırlar. Nüfusun %60'ını oluşturan Karadağlılar, kendi topraklarında yaşamaktadırlar. Onlar da Ortodoksluğu kabul etmiş, Sırların müttefiki sayılmaktadırlar. Bölgede kullanılan "Müslüman" terimi de ekseriyet itibariyle Türkleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak Osmanlı döneminde bütün olarak İslamiyet'i kabul eden Arnavutlar ve Boşnaklar da bu terime tabidirler.²³

²² Jelavich, a.g.e., 5-6.

²³ Özey, a.g.e., 28.

Balkanların beşeri ve çevre özellikleri incelendiğinde, Kimor, İllir, Galat, Trak, Kelt, İskit, Avar, Hun, Vizigot, Ostrogot, Peçenek, Kuman, Bulgar, Slav ve Türkler verilen sıra ile gelip Balkanlara yerleşmişken, bazıları mevcut kültürler arasında kaybolmuştur.²⁴

Türkler, VI. yüzyıldan itibaren doğudan Asya içlerinden gelip, kuzey Karadeniz step bölgesinden geçerek Balkanlara gelip yerleşmiştir. Bölgeye gelen Türk kavimleri, zamanla Dac, Trak ve Slav asıllı kavimlerle karışmışlar ve askeri sınıfı egemen kılarak, Bulgarlar gibi, özellikle merkezi Balkanların kuzeyine güçlü devletler kurmuşlardır. X. yüzyıl sonlarında gelmeye başlayan Türk boylarından Peçenekler, varlıklarını XI. yüzyılın sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Uz baskısından kaçarak bu şekilde Balkanlar'a girmişler ve Orta Avrupa'ya yayılmışlardır. Bizans ile girdikleri siyasi mücadelede zaman zaman üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Başka bir Türk boyu olan Kıpçaklarla anlaşılan Bizans, Peçenekler ile verdiği mücadeleyi bu yolla bertaraf edebilmiştir. Daha sonra bir kısmı Bizans hâkimiyetine girmeye başlamış, bir kısmı da Balkanlardaki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yerli halk arasında azınlıkta olmaları sebebiyle zamanla Slavlaşmışlardır.²⁵ Ancak bölgede bu şekilde eskiden beri kurulan Türk yerleşmeleri, Osmanlı'nın Balkanlar'ı ele geçirip yıllarca burada varlık göstermesini kolaylaştırmıştır.

Bölgedeki dinsel yapı buradaki kültürlerin şekillenmesinde önemli rol oynamış, siyasi ve ekonomik oluşumları da büyük ölçüde etkilemiştir. Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun genişlemesi ile yayılmasına rağmen, 1054 yılında İstanbul'da Doğu Ortodoks Kilisesi'nin bağlı bulunduğu Vatikan'dan ayrılmasıyla beraber, Yunan, Bulgar ve Sırp unsurları Ortodoksların yanında yer almıştır. 1204 yılındaki Haçlı Seferi'nde Katolikler İstanbul'u işgal etmişler ve bu işgal sırasında yaptıkları büyük zulümler, Ortodoksları hoşgörülü Türk - İslam dünyasına yaklaştırmıştır. Türklerin Balkanlardaki hızlı ilerleyişi, beraberinde İslamiyet'in yayılmasını ve böylece bölgede yeni bir inanç dalgasını oluşturmuştur. Balkanlar'daki böylesine çeşitli inanç farklılıkları, bölgeyi etki altına almak isteyen güçler için sürekli siyasi bir malzeme oluşturmuştur.²⁶

Balkanlar, Avrupa'ya açılan kapı konumundadır. Yarımada'daki etnik ve dinsel öğeler, daha sonra bölgenin coğrafi yapısı bölgeyi dış etkiye karşı hassas bırakmıştı. Tuna nehri vadisi,

²⁴ Özgen, N. (1999). *Balkanlar'daki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri ile Balkanlar- Türkiye Otoyol Projesi*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 11.

²⁵ Özgen, a.g.e., 11.

²⁶ Akman, H. (2006). *Paylaşılmayan Balkanlar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 32-33

tarihi boyunca sadece Asya steplerinden göç eden insanların Balkanlar'a uğraması olarak değil, aynı zamanda Orta Avrupa'ya bir geçit için de kullanılan başlıca güzergâh olmuştur. Karadeniz'in kuzeyinde uzanan Tuna vadisi boyunca Macaristan Ovası'na kadar devam eden topraklar üzerinde geçişe engel oluşturacak hiçbir doğal engel yoktu. Öteki ana giriş yolu Belgrad'da, Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği yerde başlayıp Mora vadisine doğru uzanmaktaydı. Niş'te iki güzergâh oluşturmakla birlikte, bu güzergâhlardan birisi Vardar vadisinden geçip Selanik'e ulaşmakta, diğeri ise Tercüman Geçidi'nden geçip Sofya'dan Felibe'ye ve oradan Edirne'ye ve nihayet bölgenin en önemli şehri olan İstanbul'a varmaktaydı.²⁷ Bu sebeple bölge oldukça stratejik öneme sahiptir. Bu özelliği sayesinde bölge tarihin her döneminde kavimlerin geçiş noktası olmuş ve bilhassa XIX. yüzyılın ilk yarısından sonra büyük devletler arasındaki güç mücadelelerinin ve savaşların en önemli ve vazgeçilmez bölgesi olmuştur. Balkanlara sahip olan bir devletin, batıda Avrupa'ya, doğuda Rusya'yı siyasi açıdan varlığını rahatsız edeceği düşünülmüştür.

2.1. Balkan Coğrafyasında Osmanlı Devleti

Nehirleri, çöküntü alanlarındaki tarım sahaları ve ormanlarıyla ünlü Balkanlara Osmanlı'nın ilk önemli nüfus hareketi I. Beyazıd (1389 – 1402), ikinci nüfus hareketi ise II. Murat (1421-1451) döneminde gerçekleşmiştir. Bir kısım Osmanlı kuvvetleri daha önceden, yani 1321'de Mudanya'yı aldıktan sonra keşif amacıyla Marmara'dan Doğu Trakya sahiline geçerek oralarda on sekiz ay kadar dolaşarak tekrar Anadolu tarafına dönmüşlerdi.²⁸ Osmanlı Devleti, 14. Yüzyıldan itibaren Anadolu halkını Balkanlara göç etmesi için teşvik etmiştir.²⁹

Orhan Gazi'nin büyük oğlu ve I. Murad'ın ağabeyi şehzade Gazi Süleyman Paşa, "Rumeli Fatihisi" olarak nam salmıştır ve mezarı Gelibolu'da bulunmaktadır. 1353'te Gelibolu yarımadasına geçerek Avrupa'ya ayak bastı. Bu durum Türk tarihinin en önemli olaylarından biridir. Gerçi bu Süleyman Paşa'nın karşı yakaya ilk geçişi değildir. Fakat fetih maksadıyla ilk geçiş 1353'te olmuş ve 1354'te Gelibolu kale ve limanı Bizans'tan alınarak yarımada Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1357'de Çorlu, Lüleburgaz, Tekirdağ, Şarköy, Malkara, Keşan, İpsala alınmış, Meriç'e ulaşılmıştır. Rumeli'de ilk kez kurulan Osmanlı şehirleri ise Cısr-i Ergene (Uzunköprü), Saruhan Beyli (Tatar Pazarı) ve Eski

²⁷ Jelavich, a.g.e., 3.

²⁸ Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. (I. Cilt), Ankara: TTK Yayınları, 141.

²⁹ Akbulut, a.g.e., 244.

Zağra olmuştur.³⁰ Osmanlı şehirlerinin yavaş yavaş Balkanlarda kurulmasıyla birlikte Anadolu'dan halkın göç etmesi teşviki yapılmaya başlanmış ve Anadolu'dan Balkanlara göçler başlamıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı Balkanları vatanlarının bir parçası olarak benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ilerleme isteklerini ve orada kalıcı olmaya çalıştıklarını ise devletin başkenti olarak Edirne'nin yapılmasını kanıt gösterebiliriz.

Yıldırım Bâyezid (1389-1402), Balkanlardaki Türk hâkimiyetini kesinleştirdi. Osmanlı Devleti'nin, Avrupa kıtasında fetihlere başlaması, Avrupa'da bir telaş meydana getirdi. Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'dan atmak için birçok askeri koalisyon düzenlendi. Bu koalisyon sonucunda Haçlı birlikleri oluşturuldu ve bu Haçlı kuvvetlerine karşı I. Murat, Yıldırım Bâyezid ve onun torunu II. Murat ile, Sırpsındığı Savaşı'nda (1364) ve Çirmen Savaşı'nda (1371) büyük zaferler kazanıldı.³¹

I.Kosova Savaşı'nda (1389), Niğbolu Savaşı'nda (1396), Varna Savaşı'nda (1444) ve II. Kosova Savaşı'nda (1448) Haçlı ordusunu mağlup ettiler. Balkanları Türkler'den geri almak ve Türkleri Balkanlardan atma çabaları sonuçsuz kaldı. II. Kosova, Osmanlıyı Balkanlardan sürmek için Avrupa'nın son teşebbüsüdür. Avrupa, Osmanlı'ya karşı sadece savunma savaşı yapabildi. 1683'e kadar Avrupa'nın savunma durumu Osmanlı'nın taarruz durumu devam etti.³²

Fatih, tek başına, müttefiksiz, Avrupa da oluşturulan koalisyonun üyelerini yenerek, savaşı galibiyetle ayırdı ve Atina'ya, Bükreş'e girdi. Balkanlar'ın tek hâkimi artık Osmanlı Devleti oldu. 1461'de Mora ve kıta Yunanistan'ın da Osmanlı egemenliğine girmesi Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur.³³

Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566), ilk seferinde Orta Avrupa'nın kilidi sayılan Belgrad kalesini aldı (1521). Üçüncü seferinde Mohaç'ta Macar ordusunu yenerek, Macaristan'ı ele geçirdi (1526). Macaristan'ın fethiyle artık Balkanlar, kuzeye doğru tam bir müdafaa

³⁰ Selçuk, H. (2002). "Rumeli'ye Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri", *Türkler*, (C. IX), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 177.

³¹ Öztuna, Y. (2006). *Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 17-18.

³² Öztuna, a.g.e., 18.

³³ Kayapınar, L. (2002). "Yunanistan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması". *Türkler*, (C. IX), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 193.

şeridiyle sarıldı. Balkan ülkeleri, Osmanlı'nın iç memleketleri hâline geldi. Osmanlı Rumelisi, tam anlamıyla oluşturuldu.

Balkanlar, 1683'ten sonra karışmaya başladı. 1699 Karlofça Anlaşması, Avrupa'da Türklüğün tasfiyesinin ilk aşamasıydı. Hırvatistan, Slovenya, Macaristan, Transilvanya, Slovakya, Dalmaçya gibi Balkan ülkeleri ve Balkan Türklüğünü koruyan Orta Avrupa memleketleri, Osmanlı Devleti'nin elinden çıktı. Osmanlı Devleti eski ihtişamlı günlerini geride bırakmaya başlamış güç kaybı hatta büyük oranda ilk toprak kaybını yaşamıştı. Osmanlı Devleti, 1770'e kadar, dünyanın önde gelen devletlerinden biriyken, aynı dönemde yaşayan devletlerle arasındaki güç ve toprak büyüklüğü farkı artık kapanmaya başlamıştı.³⁴

XIX. yüzyıla gelindiğinde Balkan milletleri arasında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalar başladı. İsyanlar ihtilâllere dönüştü. Arkalarında Rusya, Avusturya, bazen de Avrupa'nın büyük devletleri vardı. Romanya'ya, Sırbistan'a ve Karadağ'a otonomi, iç yönetimlerinde özerklik verildi. Yunan ihtilâli ise, büyük bir mesele hâline getirildi. Rusya, İngiltere, Fransa, bir arada Osmanlı Devleti'ne saldırdı. Osmanlı donanması Navarin'de yakıldı (1827).³⁵ Bütün bunlara ayrıntılı girmeden önce Rusya'nın Balkanlar üzerindeki emelleri ve politikalarına ayrıca değinmekte fayda var.

2.2. Rusların Tarih Sahnesine Çıkışı

Rusların bir devlet olarak tarih sahnesine ilk çıkışları ile ilgili net bir zaman olmamakla birlikte 862 yılı Rus devletinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Devletin kurucusu Rurik olarak kabul edilmektedir. Yönetim sistemi olarak babadan oğula geçen bir sistem benimsenmiş olsa da Rurik öldükten sonra yerine oğlu İgor değil Oleg geçmiştir. Rus tarihine bakacak olursak Oleg başarılı bir yönetici olmuş önemli ticaret yollarını ele geçirerek devlet olma yolunda ciddi ilerlemeyi Oleg döneminde kaydetmiştir.³⁶

Ruslar, Oleg döneminde kalabalık bir orduyla nehir ve deniz yoluyla ve büyük kayıklar vasıtasıyla İstanbul'a gelip Bizans başkentinin etrafını yağma etmişlerdir. Bu yağma

³⁴ Arsan, S. (2008). *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*. Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 12.

³⁵ Karpaz, H. K. "Balkanlar" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt V), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 27.

³⁶ Kurat, A. N., (2014). *1917 Yılına Kadar Rusya Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 22.

sonucunda Bizans, Rus yağmasından kurtulmak için Ruslarla görüşmeler yapmış vergi ve ticaret noktasında karlı girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak Rusya'nın Boğazlarda ve Karadeniz'de varlığını istemeyen Bizans, Rusları İstanbul'dan püskürtmeyi başarmışlardır.³⁷ Rusların İstanbul ve Boğazlar isteğini başlatan ilk durum bu döneme rastlamaktadır.

Ruslar'ın Balkanlara ilk askeri seferleri ise, 967 yılında olmuştur. Balkan yarımadasında, Tuna Bulgarları tarafından Bizans İmparatorluğu gittikçe artan bir tehdide maruz bırakılınca, imparator Nikeforos II. Fokas, Rus Knezi Svyatoslav'ı Bulgarlara karşı harbe davet etmiştir. Rus knezi bu daveti kabul etmiş, askerleri ile birlikte Tuna'yı geçerek Bulgar Çarı'nı birkaç defa yendikten sonra başta Pereyaslavets olmak üzere Tuna boyundaki şehirleri zaptetmiştir.³⁸

2.3. Ruslar ve Ortodokslaşma Süreci

Rusya 1480 yılında Altın-Orda hâkimiyetinden kendisini kurtararak, siyasi birliğini sağlamış ve devlet otoritesini bağımsız bir şekilde kurmuştur. Bu aşamadan sonra Rusya kendisine bir devlet politikası edinmeye çalışmış ve büyük devlet olma yolunda ilerlemeye başlamıştır. Fatih'in İstanbul'u fethetmesinden sonra III. İvan Roma'da bulunan Bizans prensesi ile evlenmiş politik anlamda kendisine yeni girişimler miras yolları aramaya başlamıştır, İstanbul gibi.³⁹ Rusya'nın kendisini Bizans'ın varisi olarak görmesi dini anlamda Ortodoksları hatta kendisini büyük bir devlet olarak kabul etmesi hasebiyle bütün Hristiyanların koruyucusu ilan etmeye başlamıştır.

Rusların Ortodoksluğun koruyuculuğuna nasıl başladığına geçmeden önce nasıl Hristiyan oldukları ve Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini nasıl kabul ettiklerine kısaca değinmekte fayda var. Rus Knezi Vladimir Bizans İmparatoru ile iyi ilişkiler içinde olmak için imparatorun kızı ile bir evlilik yapmıştır. X. yüzyılın sonlarında (988 veya 989) Hristiyan olmuştur. Kiev knezinin Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte Rus tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Ortodoksluk, Rus devletinin gelişmesinde ve Rus kültürünün oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Rusya'nın Hristiyanlığı Bizans'tan alması

³⁷ Kurat, a.g.e., 23.

³⁸ Kurat, a.g.e., 23.

³⁹ Hayit, B. (1975). *Rusya ile Çin Arasında Türkistan*. İstanbul: Otağ Yay., 41.

ileriki dönemlerde farklı sahiplenmeleri beraberinde getirecektir. X. yüzyılın sonunda Doğu ve Batı olmak üzere Hıristiyanlıkta ayrılmalar meydana gelmiş, iki farklı merkez oluşmaya başlamıştı. İstanbul Ortodoksluğun, Roma da Katolikliğin merkezi konumundaydı. Ortodoksluk Bizans kültürünün özelliklerini yansıtıyordu. Kiev Rusya'sı bu dini kabul etmekle, statik olarak Bizans medeniyeti çevresine girmiş ve bununla Roma-Katolik kültür sahasına katılan Batı Avrupa kavimlerinden farklı bir yola sapmıştı. Bu durum sonraki Rus tarihine kendine has bir karakter vermiş, Rusya'nın Avrupa milletlerinden farklı şekilde bir medeniyet meydana getirmesine sebebiyet vermiştir.⁴⁰ Vladimir 989'da Hıristiyanlığı kabul edince, Rus Kilisesi İstanbul Patriği'ne bağlı bir "metropolitlik" olmuştur. Ruhaniler İstanbul'dan gelen Rumlar'dı ve bu suretle Kiev Rusya'sı kilise vasıtasıyla İstanbul'a sınıksız bağlanmıştı.⁴¹

2.4. Osmanlı-Rus İlişkileri ve Rusya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikası

Moğolların, Çin, Orta Asya ve Rusya üzerinde kurdukları hakimiyet sırasında bu coğrafyada yaşayan halklara karşı göstermiş oldukları tutum ve davranışlar Rusların Türklere karşı düşmanlık beslemelerine sebep olmuştur. Bu durumun sebebi ise Altınorda Devleti'nin Rusya'ya uyguladığı politikanın büyük önemi vardır. Çünkü Altınorda Devleti Rusya'ya hakim olduğu süre zarfında halkına kötü ve küçümseyici davranmıştır. Bu davranış sonucu Türk Tatarlara karşı beslenen düşmanlık zamanla bütün Türklere karşı düşmanlığa dönüşmüştür.⁴²

Rusya'nın ebedi politikasını oluşturan diğer önemli madde ise, Rusya'nın bulunduğu coğrafyanın sahip olduğu iklim ve bu iklime bağlı olarak tarım faaliyetleridir. Bu coğrafya verimli topraklardan oldukça yoksundur ve kışlarının çok sert geçtiği karasal iklime bağlı olarak tarım faaliyetlerini oldukça kısıtlıdır. Bu durumlara bağlı olarak kısıtlanmış tarım faaliyetleri büyük Rus coğrafyasında yaşayan halkın ihtiyacını karşılayamamaktadır. Tarımsal ihtiyaçların ülke topraklarında karşılanamaması devletin kendisinden daha sıcak bir coğrafya ve buna bağlı olarak oluşan verimli topraklara sahip olma fikri devlet politikasında belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Rusya'nın göz diktiği toprakların

⁴⁰ Kurat, a.g.e., 23-31, Uslu, A. (2007). *1840-1856 Yılları Arasında Rusya'nın Balkan Politikası Ve Bu Politika Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 5.

⁴¹ Kurat, a.g.e., 31-32.

⁴² Berber, O. (2009). *Rusya'nın Balkan Politikası (1696-1840)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 22.

başında Kuzey Karadeniz gelir ki uzun yıllar Türk toprakları olarak kalmıştır, Volga vadisi ve bugünkü Ukrayna topraklarıdır.⁴³

Bir diğer önemli gelişim kaynağı olan ticaret açısından bakıldığında ise, denize kıyısı olmayan bir ülke, dünya ticaretinden nasibini alamamaktadır. Denize ulaşarak diğer ülkelerle bu yolla ticari faaliyetlerde bulunmak, ülke ekonomisi için çok büyük önem taşımaktadır. Ayrıca ihtiyaç duyulan tarımsal ürünler Rusya'ya çoğu Türk yerleşim birimleri olmak üzere, güney bölgelerden gelmektedir.⁴⁴

I. Petro döneminde 1700 – 1721 tarihleri arasındaki “Büyük Kuzey Savaşları” sonucu Baltık sahillerine yerleşerek, kuzeyini garanti altına alan Rusya, batı yönlü hareketiyle de Batı medeniyetine kapılarını açarak, kendisini Avrupalı bir devlet olarak dünya devletlerine kabul ettirmeye çalışmıştır.⁴⁵ Rusya'nın kuzeyini güvence altına alması ve ülke topraklarının kuzeyinde Baltık Denizi'nin bulunması ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacağı güneye doğru yönünü çevirmesine sebep olmuştur.

Rusya'nın güneyine bakacak olursak Boğazların Karadeniz'in kuzeyinin ve Karadeniz'in hâkimi olan Türkler mevcuttur. Sonra Kafkaslar 'da Türkistan'da yaşayan Türk toplulukları mevcuttur. Yani şunu söyleyebiliriz Rusya'nın güneye inip hem dünya ticaretinde yer almak, tarımsal faaliyetlerde ülkesinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için güneyde bulunan Türk engelini aşması gerekmektedir. Geçmişten kalan Türk düşmanlığı güneye inmesini engelleyen Türk varlığı ile daha da perçinlenmektedir.

Rusya'nın genişleme ve ihtiyaçlarını karşılama isteği, devlet politikası olarak bütün Hristiyan aleminin koruyuculuğunu üstlenmesi ki ilerleyen zamanlarda göreceğimiz bunu daha spesifik bir hale büründürerek Ortodoks Hristiyanlarını korumak ve haklarını savunmak için elinden geleni yapacaktır.

Bizans'ın yıkılması ile birlikte Ortodoksluğun merkezi Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin Müslüman olması yıkılan Bizans'tan geriye kalan Ortodoksların varlıklarını ve himayesini gerçekleştiremeyeceğini düşündürmektedir.

⁴³ Kurat, A. N. (1951). *Prut Seferi ve Barış*. (Cilt: I), Ankara: TTK, 131-144.

⁴⁴ Oktay, a.g.e., 23.

⁴⁵ Kurat, a.g.e., 367-378.

Rusya'nın Ortodoks olması, dönemin Avrupa devletlerinin Katolik olması hasebiyle Ortodoksları himaye edecekleri düşünülmemektedir. Bu düşünceyi "Papa'nın tacından ise Sultan'ın sarığı"⁴⁶ deyimi desteklemektedir. Ayrıca III. İvan'ın Bizans Prensesi ile evlenmesi de Rusya'nın Ortodoksların koruyuculuğunun tek varisi olarak kendilerini görmelerine sebep olmuştur.

Rusya'nın güneye inmek isterken atması gereken ilk adım Karadeniz'i geçmektir. Karadeniz'e denize kıyısı olmayan ve bu bakımdan karaya mahkûm kalan Rusya'nın, güney siyasetini uygulayabilmedeki ilk çıkış noktası özelliğini taşımaktadır. Denize kıyısı olmayan bir devletin dünya deniz ticaretinde varlık göstermesi için denize ulaşması gerekmektedir. Bir diğer husus ise İstanbul ve Boğazlarda hak iddia edebilmesi için Karadeniz'e sahip olması ilk şarttır. Şunu da belirtelim ki burası yalnızca bir ulaşım yolu değil, jeopolitik, ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan da Rusya'nın bünyesinde olması gereken hassas bir mevkidedir. Rus toprakları Karadeniz sahilindeki bozkırların ve Kuban'ın gerisinde kalmaktaydı. Bu topraklar ise Osmanlı Devleti'ne tabi Müslüman Kırım Tatarların kontrolünde ve Kırım Hanlığı olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı önemli bir bölgeydi.⁴⁷

Rusya'nın güneye inme politikasında bir diğer adım Karadeniz'den sonra İstanbul ve Boğazlardır. Çünkü eğer Rusya İstanbul ve Boğazlara sahip olursa Hristiyan âlemine büyük hizmet etmiş olacak bin yıl Hristiyanların elinde olan İstanbul tekrar Hristiyanların eline geçmiş olacaktı. Dini hislerin burada ortaya çıkması ayrıca varis olarak kendilerini benimsemeleri İstanbul'a iştah kabartmalarına sebep olmaktadır. Çünkü Bizans prensesi ile evlenen III. İvan kendi sembolleri olan ejderha sembolünü değil Bizans'ın sembolü olan çift başlı kartalı devlet sembolü olarak benimsemiştir. Bizans prensesi Sophia ile evlenerek Bizans'ın ve dolayısıyla İstanbul'un doğal varisi olarak görülmeye başlanmıştır. Bu düşünce İstanbul'a hâkim olmalarını meşrulaştırıyor ve Hristiyan dünyasının koruyucusu, büyük önderi olmalarına zemin hazırlıyordu. Zaten bu evlilikten hemen sonra Venedik Senatosu, III. İvan'ın Bizans İmparatorluğu'nun kanuni halefi olduğunu onaylamıştı.⁴⁸ İkinci olarak ise eğer İstanbul ve boğazlar Rusların eline geçerse Rusya sıcak denizlere okyanuslara açılma fırsatı bulacak ve dünya deniz ticaretinde yerini alacaktı. Karadeniz'e

⁴⁶ Akman, H. (2006). *Paylaşılmalı Balkanlar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 32-33.

⁴⁷ Sumner, B. H. (1993). *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu*, (E. B. Özbilen, Çev.), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 7.

⁴⁸ Kocabaş, S. (1989). *Kuzeyden Gelen Tehdit, Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*. İstanbul: Vatan Yay., 22.

tam anlamıyla hâkim olmak ve buradaki hâkimiyetini kalıcı kılmak için İstanbul ve boğazların jeopolitik yapısı çok önemlidir.⁴⁹

Rusya'nın sıcak denizlere inmesi için hâkimiyeti altına alması gereken bir diğer coğrafi bölge Kafkaslar'dır. I. Petro döneminde, 1715 tarihinde elçi göndermek suretiyle bölgenin durumu tespit edilmiş, bölgeyi ele geçirmek için atılacak gerekli adımlar izlenecek politikalar belirlenmeye çalışılmıştır. Keşif sırasında, Güney Kafkasya'daki Gürcü ve Ermenilerle temasa geçilmiştir. 1722-1723 yıllarında Azerbaycan işgal edilmişse de Nadir Şah'ın başarılı mücadelesi, Rusları bölgeden uzaklaştırmıştır. Ancak Rusya'nın bu faaliyeti, bölgedeki Hıristiyan Gürcü ve Ermeniler üzerinde olumlu etki bırakmıştır.⁵⁰ Kırım Hanlığının Rusya'ya ilhakından sonra Ruslara Kafkasların kapısı açılmış, Kuzey Kafkasya'da toprak kazanımları sağlanmıştı. Bölgeyi elinde tutabilmek adına buraya Kazakları yerleştiren Ruslar, Azak'tan Hazar Denizi'ne uzanan yaklaşık 700 km'lik hat boyunca "Kazak hattı" denilen bölgeyi oluşturmayı başarmışlardır.⁵¹

Osmanlı Devleti'nin bölgede varlığını tekrar göstermek için başarısız Astarahan girişiminden sonra Rusya, Türkistan'a doğru yayılmaya başlamış ve bölgede faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütme imkânı bulmuştur. Bölge halkını ateşli silahlarla donatmış Rus kuvvetlerine geleneksel yöntemlerle karşılık vermesi ve Moğol asıllı Kalmukların doğudan saldırarak Türkistan bozkırlarını istila etmeleri Rusların bölge üzerindeki ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Kuzeyde Sibiryayı ele geçirip, Kazakistan'ı işgale başlayan Rusya, 1734-1735 yıllarında Or ile Ural nehri bölgesinde Orenburg Kalesini inşa etmekle, Orta Asya'ya yayılma faaliyetini kolaylaştırmıştır.⁵²

Bütün bunlar olurken Osmanlı Devleti ile Rusların ilk karşılaşmaları şu şekilde başlar. Kurulan ticari ilişki, Rus tacirlerinin 1475'ten sonra Osmanlı'nın elinde bulunan Kırım'daki Ceneviz kolonilerinde ve Azak şehrindeki alışverişleri sonucunda başlar. Diplomatik ilişkilerin başlaması ise Kırım Hanı Mengligerey'in aracılığı ile olmuştur denilebilir. Bu Han, Moskova Ruslarının Altın Orda hâkimiyetinden kurtulması hususunda

⁴⁹ Kocabaş, S. (1994). *Türkiye'nin Canı Boğazlar*. İstanbul: Vatan Yay., 7.

⁵⁰ Gökçe, M. (2007). *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 5.

⁵¹ Türkmen, Z. "XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası (1800'lerin Başından 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadar)", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10.

⁵² Bilge, M. S. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, İstanbul: Eren Yay., İstanbul, 82-102, 137-168, Ayrica, Gökçe, M. (2007). 6, Berber, O. (2009). 25.

Ruslara büyük yardımlarda bulunmuştur. Kırım Hanı, bu defa da dostu İvan ile Osmanlı Padişahı II. Bayezid arasında münasebetlerin başlamasına da aracı olmuştur.

Rus tacirlerinin, Azak şehrinde ve Kefe’de bazı zorlamalara maruz kaldığını öğrenen İvan, bunu Osmanlı ile siyasi münasebetlerin başlangıcı için bir fırsat olarak değerlendirmiş ve konuyla ilgili Padişaha bir mektup yazmış, bu mektubun İstanbul’a gönderilmesi ile ilgili de Mengligerey’e ricada bulunmuştur. Mektubun tarihi 1492’dir. II. Bayezid tarafından III. İvan’a gönderilen cevapta, Osmanlı padişahı, Kefe ve Azak’taki Rus tüccarlarına iyi davranılacağına dair olumlu cevap vermiştir. Diplomatik ilişkilerin başlaması ile birlikte Azak ve Kefe’deki Rus ticaret faaliyeti artmış, Moskova ve İstanbul arasındaki ilişki devam ettirilmiş ancak Moskova kralının doğrudan doğruya İstanbul ile teması uygun görülmez, bu işle Kefe valisi, sultan II. Bayezid’in oğlu Mehmet görevlendirilmiştir.⁵³ Karşılıklı siyasi münasebetlerin başlaması ile birlikte, Moskova knezinin Rus tacirlere yapılan tazyiklere ilişkin yakınmalarını iletmek için 1501’de Kefe’ye Andrey Kutuzov adlı bir Rus elçisi gelmiş gelmiştir. Buna karşılık olarak Kefe’den Alagöz isimli bir Türk elçisi Moskova’ya gitmiştir. Ki Alagöz Rus başkentine giden ilk Osmanlı elçisidir.⁵⁴

Osmanlı- Rus ilişkileri bu şekilde başlamış ilerlerken Osmanlı Devleti artık eski gücünde değildir. Osmanlı Devleti hazır eski gücünde değilken Ruslar bu durumu kendi lehlerine çevirmek için çalışmalara başlamışlardır. Bu çalışmalarını aktif bir şekilde uygulamaya koymaları için Balkan coğrafyası tamda Rusya’nın istediği özelliklere sahipti. Rusya’nın Balkan politikasının temelini Osmanlı’nın güçsüzleştirilmesi ya da yok edilmesi fikrine dayanan “Rus yayılcılığı” oluşturmaktadır. Rus yayılcı politikasını farklı yönlerden değerlendirme ve uygulamaya başlamıştır. Bunlardan birincisi etnik yakınlık ya da ırk bağı ve bu bağın bir sonucu olan Panslavizm’dir. İkinci hassas nokta ise din olgusudur ki, Ortodoksluk davası olarak şekil bulmuştur. Balkan halklarının çoğunun Ortodoks olması ve Ruslarla aynı dini inanışa sahip olmaları Rusya, Ortodoksların himayesi davasını güderek, Ortodoks Osmanlı halkını kullanarak Osmanlı’nın içişlerine devamlı surette karışma aracı olarak görmüştür. Bir diğer nokta ise Boğazlardır. Karadeniz’e ulaştıktan sonra Boğazlar artık ulaşmak istediği diğer hedefti, çünkü Boğazlara sahip olmak Rusya’nın açık denizlere ulaşmasıdır.

⁵³ Kurat, a.g.e., 57, Uslu, A.(2007). *1840-1856 Yılları Arasında Rusya’nın Balkan Politikası Ve Bu Politika Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu İle İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, s. 7.

⁵⁴ Uslu, a.g.t., 7.

Rusya bu amaçlar doğrultusunda ilerlemeye ve Osmanlı Devleti de eski gücünü kaybetmeye başladıktan sonra Osmanlı devleti ile Rusya arasında XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapıla gelen savaşlarda Rusların uygulamak istediği temel strateji en kısa yoldan Balkanlar'a inmek ve buradan Osmanlı Devleti'nin başkentine bir adım daha yaklaşmaktı.⁵⁵

Osmanlı Devleti için XIX. yüzyılda kırılma noktası ise 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'dır. 1700 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile duraklama dönemine giren Osmanlı artık gerileme dönemine girmiş toprak kayıpları artmaya devlet ekonomik olarak da zayıflamaya başlamıştır.

Küçük Kaynarca Antlaşması'na XIX. yüzyılın kırılma noktası dedik çünkü anlaşmanın şartları Osmanlı Devleti için ne kadar ağır ise Rusya için ise hayallerine ulaşmada atılan çok önemli bir adımdı. Antlaşma, Kırım'ın ve Azak denizi çevresinde yaşayan Tatar Türklerinin Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına neden olmuştu. Bölgedeki önemli kaleler Ruslara bırakılmıştı. Antlaşma ayrıca Rusya'ya, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Ortodoks tebaaya ait kiliselerini himaye altında bulundurma hakkını veriyordu ki, Ruslar adına, sonraki yıllar itibariyle sürekli olarak Osmanlı'nın içişlerine karışmak için çok iyi bir fırsat olarak kullanacaktı. Bu itibarla, Küçük Kaynarca Barışı, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak yolunda çok önemli bir başarısı idi. Artık Çariçe Katerina, Osmanlı Devleti'ni yıkıp İstanbul merkez olmak üzere, bir Rum imparatorluğu kurmayı tasarlayabiliyordu.⁵⁶

Rusya, adım adım yaklaştığı hedeflerine ulaşmak için politikalarını bir bir hayata geçirirken Osmanlı Devleti ile birlikte Balkanlara yakın ve o coğrafyada bulunan halk üzerinde hak iddia eden başka devletlerle de zaman zaman karşı karşıya gelmiştir. Bu devletlerden bir de Avusturya idi. Osmanlı Devleti'ne karşı bu devletler genelde aynı doğrultuda hareket etseler de söz konusu Balkanlar olduğunda çıkarlar çatışır duruma gelmiştir. Çünkü Rusya'nın hedefi sıcak denizlere inmek, Avusturya'nın hedefi ise Selanik ve Tuna Nehri kıyısına kadar ilerlemektir. İşte bu istekler Balkanlar konusunda ayrılığa düşmek hatta karşı karşıya gelmek için çok büyük sebeplerdi. Rusya'nın bir diğer amacı bütün Slavların Slav olmayan devletlerin hâkimiyeti altından kurtarıp onlara bağımsız

⁵⁵ Gencer, A. İ.(1992) *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi- Osmanlılar*. (Cilt 11), 468.

⁵⁶ Uslu, a.g.t.,17.

devletler kurdurmaktı. Ancak Avusturya- Macaristan'ın çabası ise 1867 tarihinden itibaren Balkanlarda bulunan topraklarını hâkimiyeti altında tutmaya devam etmekte.⁵⁷ Balkan toprakları, büyük devletlerin kendi varlıklarını sürdürmeye yardımcı olacak coğrafya ya da emellerine ulaşmalarına yardımcı olacak bir coğrafya halini almıştı. Bu durumun en büyük sebebi ise bölgede yaşayan halkın etnik yapısının çeşitliliğidir.

Rusya'nın tarihi emellerini uygulamaya koyması için coğrafi anlamda balkanlara yaklaşması gerekmektedir. Bu bağlamda olan olayları sırası ile inceleyelim. İlk olarak Rusya'nın büyük bir güç olmasını isteyen Çar I. Petro, başta Rusya'nın kesinlikle denizlerde de söz sahibi olması gerektiği düşüncesiyle, ilk etapta Türklerin elindeki Azak bölgesini ele geçirerek Karadeniz'e girmeyi planlamıştır.

Osmanlı'nın toprakları olan Karadeniz'in kuzeyi olan Azak bölgesini Ruslar ele geçirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. İlk Osmanlı-Rus çatışması (Ejderhan Seferi) 1569'da olmuştur. İlk barış da 1681 yılında imzalanan Bahçesaray Antlaşmasıdır. Bahçesaray Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra 1687 yılında Osmanlı Devleti Viyana Kuşatmasında bozguna uğramıştır. Bunu fırsat bilen Avrupalı devletler Kutsal İttifak içerisinde girerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmıştır. Uzun yıllar süren bu savaş sonrasında 1699 yılında Karlofça Antlaşması imzalanmıştır.⁵⁸

Rus kuvvetleri 1700 yılında Azak Kalesi'ni kuşatmış, Osmanlı Devleti'nin birçok cephede savaşması Azak Kalesi'ne gerekli askeri, mühimmatı ve iaşe yardımını zamanında iletememesine neden olmuştur.⁵⁹ Bu kuşatma sonrası Azak Kalesi düşmüştü. 1700 İstanbul Antlaşması ile artık Rusların hâkimiyetine giren Azak Kalesi Rusların sınırlarına denizi getirmişti. Ruslar bu zaferle Osmanlı Devleti'ni yenmekle kalmamış artık politikasını uygulamak için bir fırsat bulmuştu. Ortodoksların Osmanlı Devleti içindeki konumu ve sahip olduğu haklar hakkında artık yorum yapabilecekti.

Ruslar için Azak Kalesi'nden sonra bir sonraki adım Kerç Boğazı olmuştur. Ancak bunun için biraz beklemesi gerekmektedir. Bundan önce şunu belirtmeden geçmeyelim Ruslar

⁵⁷ Hammer, J. (1998) *Büyük Osmanlı Tarihi*. (Cilt 8), 540, (Ayrıca Bakınız), Uslu, a.g.t., 17.

⁵⁸ Uçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih*, İstanbul: Der Yayınları, 62-63

⁵⁹ Kocabaş, a.g.e., 66.

1700 İstanbul Barışı ile birlikte sadece Azak Kalesi'ni ele geçirmemiş, aynı zamanda İstanbul'da elçi bulundurma⁶⁰ fırsatını da elde etmiştir.

Rusya'nın gittikçe büyümesi ve amaçlarına ulaşmak için gerekli güce ulaşmasına sebep olmuş buda Osmanlı Devleti için kuzeyde büyük tehlike unsuru haline gelmişti. 1711 yılında Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etti. Yapılan savaşta Rusya Osmanlı Devleti'ne yenildi. 1711 yılında imzalanan Prut antlaşması ile Azak Kalesi tekrar Osmanlı devletine geçti. Böylece Karadeniz tekrar Türk Gölü haline geldi.⁶¹

Rusya, özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilerek, önce Karadeniz'in Kuzeyini ele geçirmek, sonrada Kafkaslara, Boğazlara ve Balkanlara inmek politikasını uygulamaya başlamıştır. Bunu yaparken de takip ettiği politikaya dini bir kimlik kazandırmayı amaçlamıştır.

1768-1774 yılları arasında meydana gelen Osmanlı – Rus savaşı sonunda imzalan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Katerina, Azak Denizi'nin ağız kısmında olan Kerç, Yenikale ve Kefe'yi, Dinyeper Nehri ağzındaki Kılburun kalelerini, Azak Kalesi etrafındaki bölgeyi almıştır. Yine bu antlaşma ile Kırıma bağımsızlık veriliyordu. Kırımın ilhakı için Rusya uygun bir ortam aramaya başlayacaktı. Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte Rusya Karadeniz'de ticaret gemilerini dolaştırmak ve boğazlardan gemilerini Akdeniz'e geçirmek için bir fırsat elde etmişti. Antlaşmanın yedinci ve on dördüncü maddeleri ki bizim konumuzla ilgili en önemli maddelerdir, Rusya Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Ortodokslar üzerinde imtiyazlar elde etmiştir⁶². Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yedinci maddesi şu şekilde;

Osmanlı Devleti, 'Hıristiyan dininin hakkını' ve kiliseleri koruyacaktır. Rusya elçileri, bu konulardaki ihtiyaçları dost ve komşu devlet temsilcisi olarak Osmanlı Devleti'ne bildirecekti." On dördüncü maddesi ise; Rusya Devleti diğer devletler gibi (İstanbul'da elçilikte) yaptırdığı özel kiliseden başka bir de Galata tarafında Beyoğlu adlı mahallenin anayolunda toplum için bir kilise yaptıracak; iş bu kilise Ruso (Russo – Greek) kilisesi adıyla anılacak ve ilelebet Rusya elçisinin koruyuculuğu altında olacaktır.⁶³

⁶⁰ Uçarol, a.g.e., 63.

⁶¹ Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarih*. İstanbul: Alkım Yayınları, 32.

⁶² Armaoğlu, a.g.e., 32.

⁶³ Uçarol, a.g.e., 65.

Küçük Kaynarca antlaşmasıyla birlikte Rusya Çar I. Petro tarafından temelleri atılan dış siyasette önemli bir adım atmıştı. Rusya Osmanlı Devleti içerisindeki Ortodoks tebaa üzerinde karanlık bir himaye hakkı elde etmişti.⁶⁴ Bu imtiyazlar Rusya'nın Osmanlı içerisindeki Ortodoksları kışkırtmak için yeterli bir fırsattır.

2.5. Panslavizm

Rusya'nın Balkan halkaları ile olan ilişkilerin başlangıcına bakacak olursak; Panslavizm olarak adlandırılan Rusya'nın Balkanlarda uyguladığı etnik politikanın adıdır. Panislavizm, Rusya'nın özellikle Çarlık döneminde uyguladığı, İslav ırkından olanları kendi hâkimiyeti altında bir devlet halinde toplama siyasetidir.

“Panislavizm” ifadesi ilk kez 1826 yılında Slovak yazarlardan J. Herkel tarafından kullanılmıştır. J. Herkel'in eserinde İslav dilinde yazdığı bu eserde “Verus Panslavismus” (Hakiki Panslavizm) anlamına gelen bu ifade XIX. yüzyılda artık siyasi olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁵

Balkanlarda yaşayan Slavlar ile Rusya arasında ki ilk ilişkiler, Kiyef Rusya'sı devrine kadar uzanıyorsa da, Balkanlar'ın Osmanlı Devleti ve Avusturya hâkimiyeti altına girmesiyle, burada yaşayan Slavlar ile Ruslar arasında ilişkiler kesilmişti. Güney Slavlarının Katolik olan Hırvatlara mensup Yuri Krijaniç adlı Hırvat, XVII. yüzyıl ortalarına doğru, Panislavist görüşler tasarlamaya başladı. Krijaniç, Balkan Slav'larının Almanlar ve Türkler tarafından kullanılmakta ve baskı altında, Slavların medeniyet ve dil bakımından çok geride bırakıldığını iddia etmekte ve Slavların bu devletlerden kurtuluşlarının ve öz benliklerini diledikleri gibi yaşamalarının sadece, dönemin güçlü devletlerinden olan Moskova Çarlığı etrafında toplanmakla mümkün olduğunu düşünmekteydi.

Panislavist fikirlerle kafasını doldurduktan sonra Krijaniç, 1659'da Moskova'ya gitti. Moskova'da yüksek aile çocuklarına hocalık yapmaya başladı. Rusya'nın yaşantı ve toplumunun kültür ve ekonomik seviyesinin beklentisinin altında bulunması fikirlerini istediği hızda ilerleyemeyeceğini göstermişti. Ancak, Rusya seyahati sırasında kaleme

⁶⁴ Karal, E. Z. *Büyük Osmanlı Tarihi*. (I. Cilt), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 28.

⁶⁵ Uslu, a.g.t., 19.

aldığı eserde panislavist fikirlerini vurgulamıştır.⁶⁶ Kaleme aldığı eserinde Rus panslavistlerin ideallerine ulaşmak için, doğuda yeni topraklar fethederek Rus emperyalizmini geliştirmek ve Rus hâkimiyeti altına giren milletleri Ruslaştırmak, Rusya'nın dışında kalan Slav toplumlarını Rus egemenliği altında birleştirmekle olacaktı.

2.6. XIX. Yüzyıl Osmanlı – Avusturya İlişkileri

Osmanlı ile Avusturya arasındaki ilişkiler Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda fetih yapmaya başlamasıyla dolaylı yoldan başlamıştır. İlişkiler Osmanlı Devleti'ni II. Viyana Bozgununa kadar olan kısımda Osmanlı lehine ilerlemiş olsa da Viyana Bozgunundan sonraki süreçte Avusturya'nın üstünlüğü ile devam etmiştir.

Avusturya Orta Avrupa'da “kara devleti” konumunda ve yelpazesi geniş nüfus özelliğine sahipti. Sınırları içinde Almanlar, Macarlar, Rutenler, Rumenler, Çekler, Slovaklar, Hırvatlar mevcuttu. Devleti birleştiren coğrafi özellik ise Tuna nehri idi. Avusturya bu coğrafi yapısından dolayı kara devleti olmasından dolayı denize kıyısı olması için fetih politikasını bu temel üzerine oturtmuştu. Bu hedef doğrultusunda Adriyatik Denizi'ne ulaşmaya çalışmış, politik yayılma yönünü de Tuna'nın akış yönüne göre belirlemişti. Bu politika ise Osmanlı Devleti ile sık sık karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyıl'da güç kaybetmesi ve Rusya'nın Osmanlı coğrafyası üzerinden genişleme ve ilerleme politikası uygulamaya koyması Avusturya'nın politik ve coğrafi çıkarlarını tehdit etmiş ve Rusya ile Avusturya rakip olmuşlardır. Bu rekabet zaman zaman Osmanlı Devleti'nin lehine olmuş çünkü bu rekabetten dolayı zaman zaman birlikte hareket etmişlerdir.⁶⁷

2.7. Fransız İhtilali ve Avrupa

Fransız İhtilali aniden meydana gelmiş bir gelişme değildir. Bu ihtilalin sosyal, fikri ve ekonomik sebepleri vardır.⁶⁸ Fransız İhtilali Yakınçağ başlarının en önemli olayı ve olaylar silsilesinin başlangıcıdır.

⁶⁶ Hans, K. (1983). *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*. (A. O. Güner, Çev.), İstanbul: Kervan Yayınları, 15.

⁶⁷ Uçarol, a.g.e., 61 -62.

⁶⁸ Armaoğlu, a.g.e., 71.

İhtilalin ortaya çıktığı ilk zamanlarda Fransa'ya komşu diğer dünya devletlerinde büyük bir tepki çekmedi. Bu durum Fransa'nın iç meselesi olarak görüldü. Ancak ihtilalin kısa zamanda gelişerek mutlak monarşiyi yıkması daha sonra meşrutiyeti ardından da cumhuriyeti kurması Avrupa'da monarşi ile yönetilen devletleri telaşlandırdı. Sonra Fransa'nın kendi içerisinde güçlenip diğer devletlerle savaşmaya başlaması bu fikirlerin daha hızlı yayılmasına sebep oldu. 1792 yılında başlayıp 1815 yılına kadar devam eden savaşların özünde Fransa'nın amacı "krallık baskısı altında inleyen ulusları kurtarmak ve Fransa'da mutlak krallığı tekrar kurmak"tı.⁶⁹

Avrupa devletleri, Avrupa'da ki siyasi statükonun korunması için çabalarırken Fransa'da çıkan bu ihtilal dünya üzerinde yayılırken farklı bir şekil almaya çoktan başlamıştır. Şükrü Hanioglu'nun yorumuna göre;

Fransız İhtilali'nin sonrasında milliyetçilik var ve savaşlar artık sadece böyle bir yeri almak veya vermek değil, milliyetçilik emellerini gerçekleştirmek için yapıyor. Bunun sonucunda daha çok acı gelişmeler savaşlardan sonra ortaya çıkıyor. Tehcirler, belli nüfusu göçe zorlamalar, katliamlar... tabii milliyetçilik savaşları kanlı savaşlar.⁷⁰

Şükrü Hanioglu bu cümleyle XIX. Yüzyılda meydana gelen gelişmeleri özetlemiştir.

Avrupa'da meydana gelen gelişmelerde mevcut devletlerin güçlerini koruma politikası ve ortaya çıkan milliyetçilik akımı, Balkanlar üzerine ilgiyi artırmış, bu bölgede çıkar politikası gittikçe kendisini hissettirmeye başlamıştı. Özellikle Rusya'nın Slav birliğini kurma yolundaki girişim ve istekleri önceden beri bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybetmesi büyük güçlerin Balkan coğrafyasına odaklanmasını sağlamıştır.

XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Rusya, Balkanlar'daki yayılmacı politikaları istikametinde önceleri din eksenli "Panortodoks" siyaseti izleyerek gayrimüslim halkın dini duygularını kullanarak dini yakınlık kurarak gücünü pekiştirmek istemiştir. Daha sonra Rusya politikasını değiştirerek ırk temelli "Panslavizm" politikasına dönmüştür. Bu politikayı uygulamak için seçilen halk Bulgarlar olmuştur. Önce Bulgar kilisesinin Rum

⁶⁹ Uçarol, a.g.e., 20.

⁷⁰ Akyol, T. (2015). *Rumeli'ye Elveda, 100. Yılında Balkan Bozgunu*. İstanbul: Doğan Kitap, 11.

kilisesinden ayrılmasını sağlayan, sonra Bulgarca'yı yeniden canlandırma çalışmalarına hız veren Rusya, sonunda ulusal bir hareket başlatmayı başardı. 1870'lerin ortalarına gelindiğinde ise, Bulgarlar üzerindeki politika etkili olmuş ve artık bölgede istediklerini yaptırabilecek bir Bulgar halk mevcuttu.⁷¹

2.8. Balkanların Elden Çıkış Süreci

Balkanlar, 1683 yılından itibaren kaynamaya başladı. 1699 Karlofça Antlaşması, tanımlanacak olursa Balkanlar'dan hatta Avrupa'dan Türklerin çekilmeye başlamasının ilk adımıydı. Avrupa'da bulunan önemli bir coğrafya, Osmanlı Devleti'nin elinden çıktı. Osmanlı Devleti 1770'e kadar, dünya üzerinde hatırı sayılır coğrafi büyüklüğe sahip önemli devletlerden biriydi. Ancak büyük toprak kaybı yaşayıp, geri çekilmeler başlayınca artık eski gücü ve etkisi silinmeye başlamıştı.⁷²

XIX. yüzyılda Balkanlar da yaşayan farklı etnik kökene sahip milletler arasında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalar, isyanlar başladı. Bu milletlerin isyanlarını destekleyen Rusya, Avusturya, bazen de Avrupa'nın büyük devletleri vardı. Yunan isyanı ise, diğer devletler tarafından büyük ilgi gördü ve desteklenmeye başlandı.⁷³

Yunanistan, 1821'den 1829'a kadar sekiz buçuk yıl Rusya, İngiltere ve Fransa desteğini alarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyanını başarılı bir şekilde sürdürdü. Daha sonra 22 Mart 1829 tarihinde, Yunan isyanını desteklemek için Osmanlı Devleti'ne savaş açan Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı elde ettiği başarı sonucu, 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşması'nı imzalar. Bu antlaşma ile Yunanistan önce özerklik statüsü kazanır daha sonra da İngiltere, Fransa ve Rusya'nın 13 Şubat 1830'da yaptıkları bir Londra Protokolü ile de büyük devletleri arkasına alan Yunanistan artık bağımsız bir devlet olarak kurulur. Osmanlı Devleti, Londra Protokolü ile bağımsız Yunanistan Devleti'nin varlığını 24 Nisan 1830'da mecburen kabul eder. Devletin kabul etmesiyle birlikte Yunanlılar, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kendi devletini kuran ilk millettir.⁷⁴

⁷¹ Yerasimos, S. (2000). *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 6.

⁷² Arsan, S. (2008). *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 12.

⁷³ Karpat, H. K. (1992). "Balkanlar" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 27.

⁷⁴ Akalın, H. (2000). *Ege'de Bahar Gül Mü Diken Mi!*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 61.

Yunanistan'ın bağımsız olması ile birlikte sırada diğer Balkan milletleri vardır. Ancak tabii ki diğer milletleri ayaklandırmak için önceden hazırlık yapmaya başlamışlardı. Kırım Savaşı'ndan sonra Ruslar Moskova'da bir kongre topladı. Bu kongreden sonra Rus Panistlavistler Balkanları dolaşarak propagandalara başladılar.⁷⁵ Bu propagandalarla Panslavizm düşüncesinin hizmetkârları, Balkanlar'ın önemli bir kesimini oluşturan Slavlarda tarih ve milliyetçilik şuurunun uyanmasını sağladılar.⁷⁶ Slav birliği düşüncesi daha çok Sırbistan'da ve Yunanistan'da okuyan Bulgar aydınları arasında yaygınlaşmaya başladı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Slavlar, kendi özgün örgütlenmeleriyle ulusçu eylemlerini sürdürdüler. Slav ulusalcılığı Sırp ve Karadağ ihtilalleriyle başlar ve Bulgar bağımsızlığıyla biter.⁷⁷

Tarihimize 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı XIX. Yüzyıl içerisindeki Osmanlı Devleti ile Balkan milletleri arasındaki ilişkinin geleceğini belirlemiştir.⁷⁸ 93 Harbi sonrasında iki antlaşma süreci vardır nitekim kabul gören antlaşma 13 Temmuz 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'dır.⁷⁹ Bu savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin elinden çok fazla toprak çıkar ve çıkan bu topraklarda farklı olaylar vuku bulur. Bulgar ve Rus tecavüz ve zulümleri⁸⁰ başlamış bunun akabinde bu zulüm ve tecavüze dayanamayan yarım milyona yakın Türk buldukları coğrafyayı terk etmek zorunda kalmıştır. Buradan ayrılan Türkler, Doğu Rumeli, İstanbul ve Rodop dağlarına gelmişlerdir.⁸¹ Bu göç eden Türk halkına göç esnasında Rus ve Bulgar çeteleri saldırıda bulunmuş ve bu göç kafilesine ciddi zararlar vermişlerdir.

Makedonya'da bulunan Bulgar, Sırp ve Rum gruplar devlete karşı bir mücadeleye girişmişlerdi. Bu mücadelelerinin temelinde, Makedonya'da en yoğun nüfusa sahip olduklarını kendilerine yandaş olabilecek büyük devletlere ispat etmek ve ilerleyen zamanlarda bu bölgeyi kendi devletlerine ilhak ettirmeyi amaçlamaktaydılar. Bu grubun

⁷⁵ Nabi, Y. (1999). *Balkanlar ve Türklük*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 5.

⁷⁶ Duman, H. H. (2002). *Öncesi ve Sonrasıyla Balkan Savaşları*. 650. Yıl Sempozyumu, Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü, İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür Ve Dayanışma Derneği Yayını, 195.

⁷⁷ Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Alkım Yayınları, 73-75.

⁷⁸ Baykara, T. (1983). "93 Harbinden Önce ve Sonra Anadolu". *Hacettepe Üniversitesi Dergisi*, 1, 47, Aynı Zamanda Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: TTK Yayınları, 4.

⁷⁹ Karal, a.g.e., 76-77.

⁸⁰ Gündoğ, N. (1987). *1913 Garbi Trakya Hükümet-İ Müstakilesi*, Ankara.

⁸¹ Halaçoğlu, a.g.e., 5, Ayrıca Bakınız; Bıyıklıoğlu, T. (1987). *Trakya'da Milli Mücadele*.(I. Cilt), Ankara, 28,

davranışlarını destekleyen ve ortaya çıkarmalarında en büyük rolü ise Bulgar papazlar ve öğretmenler desteklemiş, Bulgar çeteleri, baskın, soygun ve yol kesmelerle bölgeyi yaşanmaz hale getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları propaganda sayesinde ise kendilerine hiç de azımsanamayacak rakamlarda yandaş bulmuşlardı. Bulgarlara karşı Rum ve Sırp da, hızla teşkilatlanmışlardı. Balkanlarda milletlerin kendisinden olmayanların hâkimiyetinde yaşamama isteği birbirini takip etmeye başlamıştı. Sofya'da Makedonya Komitasının girişimiyle Selanik, Manastır ve Üsküp vilayetleri, Makedonya toprakları olarak kabul edilmişti. Bu girişimle Makedonya ayrı bir idari birim haline getirilmek isteniyordu. Çatışmalar isyanlar birbirini takip ediyordu.⁸²

Devam eden süreçte Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet sonrası seçimlerle uğraşırken, fırsattan istifade eden Avusturya 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıkladı.⁸³ Bu durumdan korkan Rusya Balkan Slavlarını birleştirerek Avusturya'nın daha fazla Balkanlarda toprak elde etmesine engel olmak istemiştir. Anca bu istek daha çok Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ki topraklarını paylaşmaya yönelikti.⁸⁴ Avusturya'nın bu aceleci ve panik havasında ki bu tutumu Meşrutiyet'in heyecanı yatışmadan, Berlin Anlaşmasında kazanmış olduğu bu toprakların işgal ve idaresi hakkını kaybetmemek içindi. Avusturya Osmanlı Devleti'nden toprak koparmaya çalışırken, aynı gün Girit Adası da Yunanistan ile birleştiğini ilân etti.⁸⁵

Avusturya ile Bulgaristan, Avusturya'nın, Bosna-Hersek'i ilhakından önce, Slavlar'ın bu ilhaka tepki göstermemesi için anlaşmıştı. Avusturya ise, bağımsızlığını ilân etmeye kararlı olan Bulgaristan'a askerî ve diplomatik anlamda destekleyecekti. Bu şekilde Avusturya'nın da desteğini sağlayan Bulgaristan, 6 Ekim 1908 günü bağımsızlığını ilân etti.⁸⁶

Balkanlarda bunlar olup biterken Osmanlı Devleti içerde de 31 Mart Vaka'sı (31 Mart 1325/13 Nisan 1909) ile uğraşmıştı, II. Abdülhamid tahtan indirilmiş, ittihatçılar ülkede

⁸² Karal, a.g.e., 153 -155.

⁸³ Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara, 11.

⁸⁴ Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* Ankara: T.T.K. Basımevi, 652-653.

⁸⁵ Armaoğlu, a.g.e., 654.

⁸⁶ Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılâp Tarihi*. (C. II), Kısım I, Ankara: T.T.K. Basımevi, 113.

yeni bir baskı rejimi kurmuş ve kendilerine muhalif olan bir grubun ortaya çıkmasına sebep olmuşlardı.⁸⁷

Bulgaristan, II. Abdülhamid devrinde harp hazırlığına başlamıştı. Bu hazırlığın farkına varan ve Bulgaristan'ın daha fazla güçlenmesini istemeyen II. Abdülhamid de, 1909 senesinde bir Bulgar taarruzu olduğu takdirde hemen bu taarruza cevap vermek niyetindeydi. Çünkü bu şekilde hareket etmekle, Bulgarların diğer Balkan devletleriyle birleşmelerine engel olacağını ve Bulgaristan'ın oluşturmaya çalıştığı gücünü kırabileceğini düşünüyordu. Balkanlar da kurulan iki yeni devlet Yunanistan ve Bulgaristan birbirleri ile anlaşamadığından, Yunanistan Osmanlı Devleti içerisinde uygun görülen yerlerde birkaç konsolosluk açmasına müsaade edilirse, Osmanlı-Bulgar savaşında Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi teklif etmişti.⁸⁸

Osmanlı Devleti'nin yeni hükümeti, İttihat ve Terakki Yunanistan'ın teklifini değerlendiremedi. 3 Temmuz 1910 tarihinde Makedonya'daki anlaşmazlıkları gidermek için bir "Kilise Kanunu" çıkarmıştır. Çıkarılan bu kilise kanunu ile Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasındaki anlaşmazlık ortadan kalkmış ancak, Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti aleyhinde birleşmelerine yol açılmıştır.⁸⁹ Yani Osmanlı Devleti Balkanlarda barış ortamı sağlamak ve kendisine karşı oluşabilecek tehlikeye engel olmak isterken hiç istemediği durumun oluşması için kendisi zemin hazırlamıştır.

Kiliseler Kanunu ile Ortodoks cemaatine bağlı dinî bir topluluk, o yerde hangi topluluk nüfus bakımından çoğunlukta bulunuyorsa ona bağlı olacaktı. Sultan Reşat çıkarılan bu kanun ile birlikte Hristiyan topluluklar arasında devam eden anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak istediğini açıklamıştır.⁹⁰

İttihat ve Terakki hükümeti devletin başına geldikten sonra izledikleri yol, uyguladıkları yöntem devlet içerisinde ve devlete bağlı topraklar üzerinde bazı problemleri çözmek yerine daha karmaşık bir hale sokmuştur. İttihatçıların devletin başına geçtikten sonra Arnavutlara karşı gösterdikleri sert davranışlar Arnavutların ayaklanmasına sebep

⁸⁷ Halaçoğlu, a.g.e., 11.

⁸⁸ Halaçoğlu, a.g.e., 12.

⁸⁹ Öztuna, Y. (2006). *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 83.

⁹⁰ Apatay, Ç., Kapyalı, C. (2000). *Anadolu, Rumeli, Sonrası: Edirne'nin Doğusunda, Batısında Bir İmparatorluk Serüveni*, İstanbul: Yayınevi Belirtilmemiştir, 178.

olmuştur. Daha sonra Yemen isyanını önleyebilecekleri halde kendi içlerindeki organizasyonsuzluk nedeniyle önleyememişlerdir. Balkanlar da ise Kilise Kanunu ile Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlığı kendi lehine kullanmak yerine bu anlaşmazlığa son vererek bu devletlerin kendisine karşı birleşmesine neden olmuştur. Üstelik, Bulgar-Sırp, Bulgar-Yunan devletleri Osmanlı Devleti'ne karşı birleşip gizli anlaşmalar imzalarken Osmanlı Devleti bu anlaşmaların hiçbirinden haber alamamıştı. Bu sırada Osmanlı Devleti'nde hükümet görevinin Sait Paşa, askeri iktidarın başında ise Gazi Ahmet Muhtar Paşa vardı.⁹¹

İtalya Osmanlı Devleti'nin bir vilâyeti olan Trablusgarp'a 28 Eylül 1911 tarihinde saldırmıştır. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarına katmasından dolayı, 24 Ekim 1909'da İtalya'nın Rusya ile yaptığı karşılıklı menfaat anlaşması dolayısıyla, İtalya Trablusgarp'taki menfaatlerine sahip çıkıyordu.⁹²

İtalyanlar, Trablusgarp'ta ki menfaatlerinin olumlu sonuçlanması için, Mayıs 1912 tarihinde Arnavutluk'ta ayaklanma çıkardılar. Avusturya ise bölgede bulunan nüfusunu kaybetmemek için bu ayaklanmayı destekledi. Bu isyan Osmanlı Devleti'nin burada bulunan nüfusunu iyice sarstı.⁹³ Bu arada Arnavutluk'ta çıkan bu isyanı farklı grupların⁹⁴ desteklemesiyle daha da şiddetli bir hal aldı. Bu isyan sonucunda İttihat ve Terakki hükümeti düştü.⁹⁵

Balkanlarda meydana gelen Balkan devletlerinin ittifakını gizliden gizliye destekleyen Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş olmayacağına dair teminat vermiştir. Bu teminata güvenerek Osmanlı Devleti Rumeli'de bulunan 75 bin eğitimli askeri terhis etmiştir. Osmanlı Devleti ordusunu terhis ettiği sırada Balkan devletleri seferberlik ilan ederek asker toplamaya başladılar. Bu kararın ardından Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yapacağı ıslahatların Balkan devletleri ve büyük devletler kontrolünde yapılmasını istediler. Bu istek Osmanlı Devleti tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine Karadağ 8 Ekim 1912 tarihinde

⁹¹ Arsan, S. (2008). *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 17.

⁹² Arsan, a.g.e., 16.

⁹³ Armaoğlu, a.g.e., 337, Halaçoğlu, a.g.e., 13.

⁹⁴ "Halaskâr Zabıtân Grubu" Ayrıntılı Bilgi İçin Kuran, A.B. (1948). *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*. İstanbul, 273-278.

⁹⁵ Halaçoğlu, a.g.e., 14.

Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan eden ilk devlet oldu. Akabinde 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim'de Yunanistan Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti.⁹⁶

Balkanlarda meydana gelen savaş durumuna Avrupa Devletleri'nin hiç biri müdahale etmedi. Avrupalı devletler Balkanlarda meydana gelen bu savaştan her ne kadar memnun olmasalar da kendi siyasi çıkarları uğruna bu durum karşısında sessiz kaldılar.⁹⁷

Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti Balkan devletlerine karşı ciddi bir başarı elde edememiş ve mecburen barış masasına oturmak zorunda kalmış ve Balkan Devletleri ile Londra Antlaşması imzalanmıştır. Bu barış ile Osmanlı Devleti Arnavutluk'a bağımsızlığını tanıyor, Yunanistan Selanik, güney Makedonya ve Girit'e sahip oluyor, Sırbistan orta ve kuzey Makedonya'yı, Bulgaristan Kavala, Dedeoğaç ve Edirne ile bütün Rumeli'yi alıyordu.⁹⁸ Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti Midye-Enez çizgisinin batısında kalan bütün Avrupa topraklarını kaybetmişti.

Londra Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti Midye-Enez hattının batısında kalan kısmının tamamını kaybetmiştir. Ancak Makedonya'yı kendi aralarında paylaşamayan Balkan devletleri arasında II. Balkan Savaşı çıkmıştır. İlk savaşlar sırasında Sırbistan, Sırp-Bulgar ittifakının çizdiği sınırdan daha fazla yere sahip olmuştu. Yunanistan'a gelince, Güney Makedonya ve Kavala-Dedeoğaç'ı kendi doğal sınırları içerisinde kabul edip Bulgaristan'dan istemekteydi.⁹⁹ Bütün bu anlaşmazlıkların sonucu olarak Sırbistan ve Yunanistan Bulgaristan'a karşı birleşerek Makedonya meselesinde anlaşma yaptılar bu anlaşmaya göre Makedonya'nın küçük bir kısmı Bulgaristan'a bırakılacak geri kalan kısım ise kendi aralarında paylaşılacaktı.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti Balkanlarda meydana gelen bu savaş durumundan yararlanarak Edirne'yi tekrar topraklarına katmayı başarmıştır. Balkanlarda meydana gelen bu savaş Bulgaristan'ın diğer devletlere yenilmesiyle sonuçlanmıştır. Savaş sonucunda Balkan Devletleri arasında 10 Ağustos 1913 yılında Bükreş Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; Bulgaristan, Silistre dahil Tutrakan ve Güney Dobruca'yı Romanya'ya verdi.

⁹⁶ Armaoğlu, a.g.e., 330, Halaçoğlu, a.g.e., 14.

⁹⁷ Armaoğlu, a.g.e., 338, Paşa, T. (1946). *Talat Paşa'nın Hatıraları*, (E. Bolayır, Yay.), İstanbul, 17-18.

⁹⁸ Armaoğlu, a.g.e., 343, Halaçoğlu, a.g.e., 19.

⁹⁹ Armaoğlu, a.g.e., 345.

¹⁰⁰ Halaçoğlu, a.g.e., 20.

Yunanistan Kavala'yı aldı. Yunanistan Güney Makedonya'dan başka batı Trakya'nın bir kısmını da ele geçirmiş oldu. Sırbistan Manastır, Üsküp, Priştine; Karadağ'da Plevne ve Cakova'yı aldı. Anlaşma sonunda Bulgaristan'a Makedonya'dan çok az bir kısım kalmış oldu. Osmanlı Devleti bu savaş sonucunda 29 Eylül 1913'te Bulgaristan ile İstanbul'da bir antlaşma imzalamış bu anlaşmaya göre; Kırklareli ve Edirne Osmanlı Devleti'nde kalıyordu, Meriç nehri de Türk- Bulgar sınırı olarak kabul ediliyor, sadece Edirne ile Meriç'in batı kısmında kalan Dimetoka Türk sınırı içine giriyordu.¹⁰¹

¹⁰¹ Halaçoğlu, a.g.e., 23.

3. GÖÇ VE TARİHTE GÖÇLER

Göç en temel anlamıyla belirli bir zaman diliminde bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine doğru yer değiştirmektir.¹⁰² Durugönül ise göçün tanımını yaparken insanların kendi yaşadıkları coğrafya ve sosyo-kültürel çevreden ayrılarak başka bir sosyo-kültürel çevreye geçiş yapması şeklinde ifade etmiştir.¹⁰³ Nüfus hareketleri incelendiğinde, hareket terimi göç ve sirkülasyon terimi ile birlikte kullanılmaktadır. Göçün en az bir yıl süren ikamet değişikliği içeren bir harekettir ve ikamet gereklidir bu durumda. Sirkülasyon ise kısa dönemli bir hamleyi içerir. Alışveriş, turizm, pastoral göçebelik ve değişen tarım örnekleridir.¹⁰⁴ Göç, farklı ülkelerde farklı zaman dilimlerinde farklı şekillerde ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵ Ancak en basit ifadesiyle; Göç genel olarak kalıcı ya da yarı kalıcı yer değiştirmeler hareketidir.¹⁰⁶

Göç; insanların bir yerden başka bir yere yerleşmeleri, kendi yurtlarını terk edip başka yurt edinme durumudur. Bu durumu meydana getiren olgular ise hemen hemen her dönemde değişiklik göstermiştir. Örneğin tarihin ilk zamanlarından itibaren bakılacak olursa “iklim değişiklikleri” göç durumunu belirleyen en belirgin unsurdur. Orta Asya’da yaşayan Türk Kavimlerinin batıya göçlerinin en önemli sebebi kuraklık, sert geçen kışlar yani iklim değişikliğidir. Tabi buna bağlı etkenleri unutmamak lazım iklim değişikliğinin sonucu olarak otlakların azalması göçün en büyük sebeplerindendir.¹⁰⁷ Ama göçün özünde daima hayatta kalma, geçimini sağlama ve türünü yaşatma arzusudur.

3.1. Göçün Nedenleri

Göç olgusunun ortaya çıkması için belli nedenlerin olması gerekmektedir. Bu nedenlerin bölgesel ve zamansal farklılık gösterdiğini de tarihte meydana gelmiş göçlerin nedenlerine

¹⁰² Gündüz, M., Yetim, N. (1997). *Terör ve Göç*. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 110.

¹⁰³ Durugönül, E. (1997). *Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler*. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara: İstatistik Enstitüsü Matbaası, 95.

¹⁰⁴ Witherich, M. (2004). *Population & Migration*. Leicester, Raithby: Lawrence & Co. Ltd., 22.

¹⁰⁵ Kocacık, F. (1980). Balkanlar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890). *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları I, 137.

¹⁰⁶ Çelik, F. (1999). *Ekonomik Yönleriyle İç Göç Olgusu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 4.

¹⁰⁷ Erdoğan M. M., Kaya, A.(2015). *Türkiye’nin Göç Tarih ‘14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler’* (1. Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

baktığımız zaman görmekteyiz. Türklerin Orta Asya'dan yani anayurtlarından ilk ayrılış sebeplerine baktığımız zaman birçok sebep görmekteyiz. Bu sebepler ise;

Türklerin Anayurttan ayrılmalarının en temel sebebi “Olumsuz İklim Şartları”dır. Bu olumsuz iklim şartlarının ortaya çıkması sonucu meydana gelen kuraklık ve bu kuraklığa bağlı olarak hayvan yetiştiriciliği için gerekli otlak ve meraların yetersizliği yeni otlak ve mera arayışına girilmesidir.

Bir diğer göç sebebi; nüfusun artması ve hayvancılıkla uğraşan nüfusun ve bu nüfusun artışına bağlı olarak artan hayvan miktarı ve bu hayvan miktarına yetmeyen otlaklar ve bulunulan toprakların nüfusa dar gelmeye başlaması. Hayvancılıkla uğraşan halkın hayvanları besleyecek yeterli derecede otlakların olmaması o bölgenin ekonomik durumuna zarar vermektedir. Bazen bu durumu mevsimlik yer değişikliği ile açıklasak da zaman zaman daha iyi yaşayabileceklerine inandıkları, hayvanlarına yeterli derecede otlaklara sahip ve en önemlisi nüfusun daha az olduğu coğrafyalara göç etmişlerdir.¹⁰⁸

Türklerin Anayurdu olan Orta Asya'nın ikliminin kurak olması kışların sert ve uzun geçmesi sonucu meydana gelen salgın hastalıklar hayatı zaman zaman zorlaştırmıştır. Hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Türkler, kuraklık, salgın hastalıklar gibi doğal olayların etkisiyle göçe mecbur olmuşlardır.¹⁰⁹

Türklerin tarihin ilk zamanlarından itibaren en büyük arzusu; ”Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi” yani Günesin doğduğu yerden, battığı yere kadar her yeri fethetme isteği Türklerin yeni yerleri keşfetme ve buralara hâkim olma inancı¹¹⁰ göçlerin bir diğer nedenidir.

3.2. Tarihte İlk Türk Göçleri

Göç olgusu, tarihin ilk zamanlarından itibaren, kavimlerin birbirleri ile etkileşim içine girip, bazen beraber bir güç oluşturma isteği bazen ise beraber yaşama isteğine sebep olan en büyük unsurlardandır. Değişik zamanlarda farklı aralıklarla gerçekleşmiştir. Türk

¹⁰⁸ Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 35-38.

¹⁰⁹ Kafesoğlu, a.g.e., 27.

¹¹⁰ Turan, O. (2006). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. 15. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 96-97.

göçlerinin büyük çoğunluğu Asya içlerinden yapılmıştır.¹¹¹ Ancak Türklerin yaptığı göçlere bakacak olursak sadece Asya içine değil Asya dışında farklı coğrafyalara da göç ettiklerini görmekteyiz. Bu göç hareketlerini değerlendirirken Türklerin ilk anayurdu olan Orta Asya'da nüfuslarının yoğun olduğunu, ayrıca Türklerin bu nüfus yoğunluğuna bağlı olarak hareketli bir yaşam sürdürdüklerini göstermektedir. Bu hareketli yaşam tarzı ise Türklerin geniş coğrafyalara rahat yayılma imkanı sağlamıştır.¹¹²

Türklerin yapmış olduğu ilk göçlere bakacak olursak, ilk çağlardan başladığını söylemek mümkün, bu göçler ortaçağın son zamanlarına kadar sürmüştür. Göç güzergâhları ise, ilk zamanlarda Orta Asya'dan Çin'e, Hindistan'a, Mezopotamya'ya, Ön Asya'ya, Küçük Asya'ya ve Avrupa olmuştur.¹¹³ Orta Asya da yaşayan Türkler, M.Ö.1700'den itibaren çevrelerinde bulunan kavimlerle temas kurmuşlar ve bölgeye hâkim olmaya başlamışlardır. Türklerin göç durumları onların yaşam tarzlarını ve kültürlerini de etkilemiştir. Çünkü göç eden bazı Türkler göç ettikleri bölgedeki kavimlerin hâkimiyetleri altına girmişler ve öz benliklerini koruyamamışlardır. Bazıları ise gittikleri bölgede yaşantılarından ödün vermemiş ve Orta Asya Kültürünü temsil etmişler hatta o bölgede ki birçok kültürü etkilemeye başarmışlardır. Bu göçlerle birlikte birçok coğrafyada Türk Devletleri kurulmaya başlamıştır. Türklerin göçebe ve yayılmacı bir politika izlediklerini, göçebe olan diğer kavimlerin kendilerine katılmasını sağlamış daha sonra da bu kavimleri Türkleştirmişlerdir. Kavimlerin kendilerine katılmaları sonucu boy birleşimi denilen bir sistem kurmuşlardır. Bu sistem belli bir sınıflaşma sonucu meydana gelir; bu birleşmenin başında egemen boy bulunur ve bu egemen boy boyun tamamının idarecisi konumundadır. İdareci boyu belirleyen kriter ise en güçlü ailedir. İdare genellikle bu ailenin üyeleri arasından belirlenir ancak nadir de olsa güçlü komutanlar idareyi devralabilir.¹¹⁴ Diğer boylar da bu birleşim içerisinde mağlup boy olarak bağlı kılınan hükümdar sıfatlarını boy içerisinde sürdürürler. Öte yandan, Türklerin her zaman ayrı ve hâkim güç olarak yaşama noktasında hassas olmuşlar ve bu uğurda çabalamışlardır.¹¹⁵

Doğu Avrupa'nın güney kısmı, Türklerin doğudan yaptıkları göçün etkisiyle Türkleşmiştir. Doğu Avrupa'nın Türkleşen kısmını sınırlandıracak olursak Yayık Irmağı ile Ural

¹¹¹ Çay, A. M., Durmuş, İ. (2002). "İskitler". *Genel Türk Tarihi*, I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 475.

¹¹² Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: TDAV Yayınları, 9.

¹¹³ Arsal, S. M. *Türk Tari'nin Ana Atları Eser'i Nin Müsveddeler*, Ankara, 3.

¹¹⁴ Czegledy, K. (2004). *Bozkır Kavimler'den Doğu'dan Batı'ya Göçleri*. (G. Mutlu, Çev.), Ankara: Doruk Yayınları, 79.

¹¹⁵ Cezar, M. (2010). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Ankara: TTK Yayınevi, 5.

dağlarından Tuna nehrine kadar devam eden, Hazar Denizi ile Karadeniz'in Kuzey kısımlarını içine alan bölgedir. ¹¹⁶ Orta Asya'da kalan ve boyları birleştirip devlet olarak örgütlenen Türkler ise çevresinde bulunan devletlerle daima mücadelede bulunmuşlardır. Kurulan Türk devletleri etkili ve uzun mücadeleye giren devlet ise kuşkusuz Çin'dir. ¹¹⁷

3.3. İlk Türk Göçlerinin Sebepleri

Orta Asya'da Türk Göçlerini incelerken birçok etken değerlendirilmelidir. Türklerin anayurtlarını bırakıp gitmeleri için ciddi sebeplerin olması gerekmektedir. Göç edilen coğrafyaya bağlılık daha sonra gidilen coğrafyaya uyum hepsi psikolojik, sosyal ve ekonomik problem demektir. Ancak yaşanan büyük problemler bunların göze alınmasını sağlamaktadır. ¹¹⁸ Bu göçleri incelediğimizde göçleri başlatan en temel unsurun ekonomik etkenler olduğunu görüyoruz. Türklerin yaşadıkları coğrafyada toprakların verimsizliği, otlakların yetersizliği nüfusun artması hayatlarını devam ettirebilmeleri için onları bu göçe zorlamıştır. ¹¹⁹ Bu durum sadece orada yaşayan kavimlerin kendilerinin göçü ile sonlanmamıştır. Yaşanan bu darlık ve sıkıntı orada yaşayan diğer Türk kavimlerine ekonomik rahatsızlık vererek, o kavme akınlar düzenleyerek o kavmi göçe zorlamıştır. ¹²⁰

Türk Kavimlerinin göç etmesinde rol oynayan en büyük etkenlerden biri . İpek Yolu ticaretinin ele geçirilmek istenmesidir. Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz de dahil olmak üzere Avrupa'ya kadar olan kısımda yer alan bu ticaret yolunun başlangıç tarihi Milattan çok çok öncesine kadar dayanmaktadır. Uzakdoğu'dan Avrupa'ya bu yol kullanarak ipek ve baharat taşınmıştır. İpek ve baharat Batı da yer alan ülkeler için çok büyük önem taşımaktadır. Bu yolun kullanılması ile yapılan ticaret birbirine uzak olan iki coğrafyanın kültürlerinin birbirlerini tanıyıp kültürel anlamda gelişimi sağlamıştır. ¹²¹

Türklerin hayvancılıkla uğraşmaları konar-göçer bir hayat yaşamalarına sebep olmuştur. Hayvancılık yapabilmeleri için iklim çok önemlidir çünkü geçimlerini sağlamak hayvanları

¹¹⁶ Arsal, a.g.e., 3.

¹¹⁷ Chaliand, G. (2001). *Göçebe İmparatorluklar, - Moğolistan'dan Tuna'ya M.Ö. V. Yy.* (E. Sular, Çev.), İstanbul, 21.

¹¹⁸ Kafesoğlu, a.g.e., 53.

¹¹⁹ Kafesoğlu, a.g.e., 54, İzgi, a.g.e., 632.

¹²⁰ Ahmetbeyoğlu, a.g.e., 522.

¹²¹ Marsadolov, L. S. (2002). "Milattan Önce IX-VII. Yüzyıllarda Sayan-Altay Göçebeleri". (A. Yılmaz, Çev.) *Türkler*, C. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 528.

besleyebilmek için iklim koşulları çok önemlidir. Orta Asya'nın ikliminin sert olması zamanla artan nüfusun ve buna bağlı olarak hayvan miktarının da artması mevcut otlakları yetersiz hale getirmektedir. Kışın yaylalar yetersiz, yazın ovalar kurak olduğu için uzun mesafeler kat etmektedirler.¹²² Kuraklığın şiddeti ile otlakların varlığı ters oranda değişmiş bu da yer değiştirmeleri kaçınılmaz kılmıştır. Bu kuraklık sonucu M.S. IV. Yüzyılda Hun'lar farklı coğrafyalara göç etmişlerdir. Otlakların yaşanan kuraklık sonucu büyük ölçüde zarar görmesi Doğu Bozkırlarındaki göçebelerin Çin'in kuzeybatı sınırlarına doğru göçüne sebep olmuştur.¹²³ Orta Asya'da bazı kışlar çok uzun ve sert geçmekteydi. Zaman zaman kar yağışının fazla oluşu, kışlak olarak yerleşilen yerlerde don olayının görülmesi, kar kalınlığının normalden fazla oluşu sürülerin ot bulamamasına ve açlıktan kırılmasına sebep olmuştur. Don olunca, hayvanların ayakları "bıçır" oluyordu. Hayvanlar arasında baş gösteren bulaşıcı ve salgın hastalıklar büyük ölçüde hayvan kırımına nedenlerindendi.¹²⁴

Göçün bir sebebi de Türk nüfusunun hızlı bir şekilde artmasıdır. Ve yapılan göçlerin miktarına bakılacak olursa bu göçün kalabalık gruplar halinde yapıldığını görmekteyiz. İbrahim Kafesoğlu'na göre bu kalabalık ayrılmalarının sebebi nüfusun ihtiyacı olan besin miktarının yetersizliğidir.¹²⁵ Orta Asya'nın sert iklimi tarıma elverişsiz bir durum ortaya çıkarmış ve mecburi geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Hayvancılık yapabilmelerinde önemli bir yere sahip olan otlaklar ise zaman zaman bölge halkı arasında mücadeleye sebep olmuştur. Mücadelede kaybeden taraf ise yeni yerler aramaktan başka çıkış yolu bulamamış buda göçlere sebep olmuştur.¹²⁶ Bu göçler mevsimlik göçlerdir. Eğer bu göçler yapılmasa boylar arasındaki mücadele şiddetini arttırır ve ciddi kıyımlara neden olabilir. Bu yüzden bölgenin yapısını oluşturan bu göçler çok önemlidir.¹²⁷ Göç eden halkın en büyük amacı verimli araziler bulabilmektir bu yüzden genellikle zengin vadiler ve verimli topraklara bitişik kademeli arazi ve yaylalarda oturmayı tercih etmişlerdir.¹²⁸

¹²² Chaliand, a.g.e., 26 .

¹²³ Durmuş, İ. (1993). "Saka Adı Üzerine", *Milli Folklor Dergisi*, 3(5), 19, S. 22. Tarhan, T. (1993), *Eskçağ'da Kimmerler Problem*. VIII, Ankara: TTKB Basımevi, A. M., Durmuş, İ., a.g.e., 476.

¹²⁴ Koca, a.g.e., 458.

¹²⁵ Kafesoğlu, a.g.e., 142.

¹²⁶ Koca, S. (2002). "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları". *Genel Türk Tarihi*, C. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 458.

¹²⁷ Yılmaz, A., Telci, C. (2010). "Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. VII, 2, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Yayını, 17.

¹²⁸ Haddon, A. C. (1941). *Kavimler Muhacereti*. (Z. Seglar, Çev.), Ankara: İdeal Basımevi, 10.

Türklerin hakimiyet anlayışının tam anlamıyla belirgin olmaması güçlü olan her boyun devlete hakim olma isteği ise Orta Asya'da yaşamayı daha da zorlu bir hale sokmaktadır. Sadece bu değil hanedan içerisindeki mücadeleler de devletin tam bir istikrar sağlamasına engel olmaktadır. Hanedan üyelerinin hepsinin tahta çıkma hakkına sahip olması haneden içi mücadeleye akabinde ise siyasi istikrarın bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısı ile gücü kaybeden boy başka bir boy ile mücadeleye girdiğinde kaybediyor daha sonra başka bir boyun hâkimiyeti altına girmek istemediğinden farklı coğrafyalara göç ediyordu.¹²⁹

Türklerin kendi aralarındaki mücadelelere çoğu zaman dış baskılar da eklenmekteydi. Yaşadıkları bölgedeki diğer devletlerle zaman zaman savaşa mecbur kalmışlardır. Başka bir devletin hâkimiyeti altına girmek istemeyen Türkler yeni yerlere göç edip bağımsız yaşamayı tercih etmişlerdir. Orta Asya'da Türklere baskılarını hissettiren milletler ise Çinliler, Kitanlar (Hitaylar) ve Moğullardır. Bu milletlerin baskılarına dayanamadıkları dönemlerde Türkler başka yerlere göç etmeyi tercih etmişlerdir.¹³⁰

Türk göçlerini inçlerken görüyoruz ki bu göçler genel itibari ile Orta Asya'dan yapılmaktadır. Bu göçler belli zamanlarda dalgalar halinde yapılmaktadır. Kullandıkları yollar ise genelde doğudan batıya doğru olmuştur. Ancak nadir de olsa batıdan doğuya doğru göçlerin yapıldığını görmekteyiz. Göçlerin en eski tarihisine inmeye çalıştığımızda ise milattan önceki devirlerde Kafkasları geçerek Ön Asya'ya aralıklı olarak göç edenlerin Sümerler olduğu kabul edilmektedir.¹³¹

Tarihte Orta Asya'daki göçlere şöyle kısaca bakacak olursak; İskit'ler Çin'in Kuzeybatısından Hazar Denizine kadar yayılmışlardır. Sadece bununla kalmayıp Hazar Denizi'nden Tuna Nehrine kadar, Kafkaslardan Anadolu'ya, Mısır, Suriye ve Filistin bölgesine, Sivas ve çevresi, Yunanistan ve Atina'ya kadar İskit yayılmasından bahsedebiliriz.

Orta Asya'da yaşayan Türk kavimleri ve farklı kültürel özelliklere sahip olan kavimleri bir araya gelerek Hun İmparatorluğunu kurmuşlardır. Kurulan bu Hun İmparatorluğunun yönetici kısmı Türklerden oluşmaktadır. Hunlar çok geniş coğrafyaya yayılmışlardır. Güçlü

¹²⁹ Koca, a.g.e., 458.

¹³⁰ Çandarioğlu, a.g.e., 14-15.

¹³¹ Durmuş, a.g.e., 21.

bir teşkilat yapısına sahip olduğu kaynaklardan yola çıkarak değerlendirilmektedir. Ancak zamanla bölgedeki hakimiyetlerinin zayıflamasıyla kendilerine yeni yurt arayışı içine girmişlerdir. Bu arayış Avrupa'ya doğru olmuştur. Tarihte Avrupa'ya yönelen ilk Türk grubu Hunlar'dır. Asya Hunlarının göç etmelerindeki en önemli etken siyasi mücadeleler olmuştur. Göçlerin yapılma şekli ise kavimlerin birbirlerini yerlerinden oynatarak itmeleri ile meydana gelmiştir.¹³²

3.4. Kavimler Göçü

Asya Hunlarının göç etmelerindeki en büyük etken iktisadi sebeplerdir. Yaşanılan coğrafyada artan nüfus buna bağlı olarak yapılan hayvancılık sahasının darılması sonucu ekonomik sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan bu sıkıntıdan kurtulmak için yeni yer arayışı göçlere sebep olmuştur. Göçlere Asya'da yaşayan kavimlerden birçoğu bu göçe dâhil olmuştur. Göçlerin batıya doğru olmasını ise batı da bulunan Roma İmparatorluğunun zengin olmasıdır. Asya'da yaşayan bu kavimler Roma İmparatorluğunun zenginliğine dayanamayıp saldırılara başlamışlardır. Saldırı şeklinde gerçekleşen akınlar ve kalabalık grupların 200 yıl süren tacizlerine dayanamayan Batı Roma İmparatorluğu yıkılmak zorunda kaldı.

Hunlar 4. Asrın ortalarında Alan ülkesini ele geçirmiş sonrasında da İtil (Volga)nehri kıyılarına doğru ilerlediler. Karadeniz'in kuzeyinde Germen kavmi olan Got'lar vardı. Sadece Karadeniz'in kuzeyinde değil doğu da ve batıda da yine Gotlar vardı. Daha batıda ise Transilvanya ve Galiçya'da yine Germen ırkından olan Gepitler yerleşik durumdaydı. Bu bölgede Germen kavimleri dışında İranlı ve İslâv kavimleri vardı. Hun taarruzu muhteşem bir hareket tarzı ve kabiliyeti, ayrıca süvari taktiğini kullanarak ilk olarak Batı Gotlarını yıktı ve bu kavimler batıya doğru kaçmaya başladılar (375). Böylece Hun Devleti'nin bu taarruzu sonrasında harekete geçen çeşitli kavimler birbirlerini yerlerinden ederek, yaşadıkları coğrafyadan çıkarmış, Roma İmparatorluğunun kuzey eyaletlerini yerle yerle bir ederek İspanya'ya kadar uzanan Avrupa'nın silüetini değiştiren "Kavimler Göçü"nü başlatmış oldular.¹³³

¹³² Durmuş, a.g.e., 23-24.

¹³³ Kafesoğlu, a.g.e., 72.

Hunların başlatmış olduğu bu hareket Avrupa'da dehşet uyandırmış, yaşanan korku ve şiddet değişik rivayet ve hikâyelerin anlatılmasıyla bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Hikâyeler ve rivayetlerle birlikte Türkler de yayılmaya devam ediyordu. Balkanlar'dan Trakya'ya, Kafkaslar'dan Anadolu'ya doğru yönelen göç dalgaları yaşanmaktaydı. 395-396 yıllarına gelindiğinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türk izlerine rastlanmaya başlanmıştı. Bu Türk izinin Güzergâhı ise şu şekildeydi; Orta Anadolu'dan Kappadokia-Galatia (Kayseri-Ankara ve Havalisi)'ne oradan Azerbaycan-Bakü yolu ile tekrar kuzeye döndüler.¹³⁴

İlk büyük kavimler göçü, Asya Hun İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra M.S. 350 yılında Sienpi İmparatorluğu'nun yıkılmasına müteakip başlamıştır. Bu dönemde başlayan bu büyük göç dalgasını iki aşamada incelersek, Tielöler (Tinglingler, Tililer, Kaoküler) güneye göç etmiş, Uar-Hunlar ise batıya göç etmesi şeklindedir.¹³⁵ Avrupa'ya giden Hunlar ise 350 yıllarında İç-Asya'da meydana gelen olaylar sonucunda batıya doğru ilerlemişler 355-365 yıllarında İdil'i geçerek Alan(Hazar-Aral arası)'ı ele geçirmişlerdir.¹³⁶ Hunların batıya ilerleyişi sırasında kendilerine katılan askerle birlikte iyice güçlenmişlerdir. Hunların bu şekilde güçlenmeleri ve yolları üzerinde bulunan kavimlere saldırımları onları yenilgiye uğratmaları Avrupa üzerinde büyük etkiler oluşturmuştur. Öyle ki Orta Avrupa'daki birçok kavim eskiden oturduğu yerleri değiştirerek ve Batı Avrupa'da bugünkü Fransa ve İspanya'da yerleştiler.¹³⁷ Kavimlerin birbirlerini batıya doğru itmesiyle bir çok topluluğun yıllarca süren yer değiştirmesi olayıdır Kavimler Göçü. Ve bu göç Avrupa'nın etnik çehresini değiştirmiştir.¹³⁸

Kavimler Göçü'nün etkisini sadece Avrupa'da değil Anadolu'da da görmek mümkün. Bir grup Avrupa'ya doğru ilerlerken bir grup ise bir grup da Anadolu'ya gelmiş 359 yılında o zamanlar Amida olarak bilinen Diyarbakır civarında görünmüşlerdir. İran'daki Sasani İmparatorluğunun müttefiki olmuşlar ve bu coğrafyada faaliyet göstermişlerdir.¹³⁹ Hunların Anadolu'ya planlı olarak gelmişlerdir. Yaptıkları her akın planlı bir şekilde yapılmıştır. Dağınık ve gelişigüzel bir saldırı ve yıpratma olmamasını ise Hunların kendilerine yerleşecek yeni bir vatan aramalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum ise Anadolu da

¹³⁴ Kafesoğlu, a.g.e., 73.

¹³⁵ Czegledy, a.g.e., 92-95.

¹³⁶ Kafesoğlu, a.g.e., 68.

¹³⁷ Maksudi, a.g.e., 45.

¹³⁸ Çandarlıoğlu, a.g.e., 26.

¹³⁹ Tezcan, M. (2004). *Hunların Anadolu'daki İlk Görünüşleri: 359 Tarihinde Amida Kuşatmasında Kionitler*. I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Yayınları, 103-115.

bulunan Roma İmparatorluğu ve Sasani İmparatorluğunu endişelendirmiştir.¹⁴⁰ Bu endişe sonuçsuz kalmış bu akınları engelleyici tedbir alınamamıştır.

3.5. Kavimler Göçünün Sonuçları

Kavimler Göçü M.S. 375 yılında Hunların bazı barbar kavimleri batıya doğru itmesiyle başlamış ve yaklaşık bir yüzyıl yakın sürmüştür. Bu göç hareketinin ne zaman bittiğine dair kesin bir tarih verilemese de Kavimler Göçü'nün bitmesi hakkında yapılan tahminlerden en mantıklı olanı Batı Roma İmparatorluğu'nun resmi yıkılış tarihi olan 476 yılıdır. Bu göç Avrupa'nın etnik yapısından ciddi değişiklikler olmuştur.

Orta Asya'dan gelen kavimlerin yaşam tarzları Avrupa'yı da etkilemiş, Kavimler Göçü sonucunda Avrupa da atlı birlikler önem kazanmaya başlamıştır. Atın kavimlerin kolay yer değiştirmesi akınlardaki hareket kabiliyetini arttırması atlı birlikleri Avrupa'nın da kullanmasına neden olmuştur. Hunların atı rahatlıkla kullanmalarına olanak sağlayan kıyafetler ve süvarilerin kullandıkları özellikle ok ve yay gibi silahlar Avrupa toplumu tarafından kullanılmaya başlanmış, askeri anlamda ise gelişim için büyük adım olmuş, onların usulüne göre ordular tefriş etmişlerdir.¹⁴¹ Ortaçağ Avrupa'sında görülen şövalye tipi Hun akıncılarının Avrupa'da bıraktıkları tarihi mirasların sonucudur desek yanılmış olmayız.

Kavimler Göçü Avrupa'da meydana gelen otorite boşluğundan kilise ve papalık faydalanmış, bütün ortaçağ boyunca siyasi gücün sahibi olmuşlardır. Siyasi gücün merkezde toplanmamasının sonucu olarak Derebeylik sistemini ortaya çıkarmış ve merkezi krallıkların yerine feodalite oluşmuş, göç ve istiladan kaçanların asillerin şatolarına ve topraklarına sığınmalarına sebep olmuştur. Bu durum Avrupa'da Ortaçağ boyunca derebeyler ve kilise en güçlü zamanlarını yaşamışlardır. Katolik kilisesi Batı Roma'nın yıkılışı sonucu kurulan krallıkları misyonerlerini kullanarak Hıristiyanlaştırmaya çalışmışlardır.¹⁴²

¹⁴⁰ Kafesoğlu, a.g.e., s. 70.

¹⁴¹ Çandarlıoğlu, a.g.e., 31.

¹⁴² Mandaloğlu, M. (2011). *Doğu-Batı Kültürel Etkileşiminde Orta Asya'dan Göçler (M.S. VI. Yüzyıla Kadar)*, Doktora Tezi, Ankara, 284-287.

Türklerin Balkanlara ilk geçişlerini 6.yy'dan itibaren olduğunu görmekteyiz. Karadeniz'in kuzeyini takip ederek geldikleri bölgede bulunan yerli halk (Dac, Trak, Slav) ile kaynaşmış ve asimile olmuşlardır, ancak daha ileri giden Hristiyan Kıpçaklar (Kuman) Dobruca'dan Akkirman'a kadar olan bölgede 12-14. yüzyılda önemli rol oynamıştır.¹⁴³ Türklerin Balkanlardaki varlığı Osmanlı Devleti ile başlamamış Osmanlı'dan önceki dönemlerde bu bölgede varlık göstermişlerdir.

3.6. Türklerin Anadolu'ya Göçleri

Anadolu ve Mezopotamya'nın tarımsal faaliyetlere elverişli olması nedeniyle bereketli topraklara sahip olmak isteyen kavimler buraları göç edilebilecek en ideal yerler olarak görmüşlerdir. Kavimlerin geliş sırasına bakacak olursak; M.Ö. 2000'lerde Huriler, Luviler, Ariler ve Hititler, akabinde M.Ö. 8-7. yüzyıllarda Kimmerler ve İskitler, onlardan yaklaşık iki yüzyıl sonra da Persler gelmiş ve M.Ö. 300'de de Partlar Anadolu'ya giriş yapmışlardır.¹⁴⁴ Anadolu ve Mezopotamya'nın verimli topraklara sahip olması buralara gelen kavimlerin yerleşik hayata geçerek tarım yapmasını sağlamıştır. İlk köyler ve siteler bu yerleşim ve tarım faaliyetleri sonucu oluşmaya başlamıştır.¹⁴⁵

Büyük Selçuklu Devleti kurulup da Maveraünnehir'den Anadolu'nun batısına kadar uzanan topraklar Türklerin idaresine geçince Türkler buraya yerleşip yeni devletler kurmuşlardır. Kurulan devletler İran üzerinden Irak, Suriye ve Anadolu'ya doğru ilerlemiştir. Bu devletler ilerlerken arazilerini genişletip buralarda kalıcı idare teşkilatı kurmaya başladılar.¹⁴⁶

Türklerin Anadolu'ya gelişleri ilerleyen zamanlarda da devam etmiştir. Herne kadar Türklerin Anadolu'ya gelişleri Malazgirt savaşı sonrasında görüşü hakim olsa da kaynaklardan bu durumun böyle olmadığını görmekteyiz. Peçenek, Kıpçak (Kuman), Uz (Oğuz)'ların Bizans İmparatorunun ordusunda yer almaları ve Bizans ordusunun içinde Anadolu Türkmenlerinden oluşan birlikler bulunduğu bilinmektedir. Romanos Diogenis, Peçeneklileri kesin yendikten sonra Türklerin yenen kumandan olarak İmparatorluk içinde

¹⁴³ İnalçık, H. "Türkler ve Balkanlar". *Balkanlar*, 9.

¹⁴⁴ Tekeli, İ. (2016). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 42, Bahadır, a.g.e., 14.

¹⁴⁵ Bozkurt, N. (2000). *Denizi Kurutmak, Dünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskân Politikası*. İstanbul: Belge Yay., 7.

¹⁴⁶ Cezar, M. (2010). *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınevi, 13.

ünlenmiş ve İmparatoriçe ile evlenerek tahta çıkmayı başarmıştır.¹⁴⁷ Esasında asıl anlaşılması gereken mesele burada göçlerin doğal ve siyasi şartlar içerisinde gelişmiş ve Malazgirt savaşından önce Anadolu'ya gelişler başlamıştır.

Yakındoğu ve Anadolu'nun Türkleşmesine sebep olan en büyük olay Türklerin Anadolu'ya yaptıkları göçlerdir. Türklerin XI. Yüzyıl başlarında yaptıkları büyük göçler Oğuzların Selçuklular idaresinde İslam dünyasında söz sahibi olmalarından başlayarak hâkimiyete kadar ulaşan bir güç oluştururken, Peçenek, Şamani, Oğuz ve Kıpçaklar Doğuya, Orta Avrupa'ya ve balkanlara göç ediyorlardı. Selçuklular Anadolu'yu fethederken Balkanlara giden Türkler de buralarda yerleşmeye başlamışlardı. 1065 yılında Tuna Nehri'ni geçen Oğuzların 600.000 kişi olduğu, daha önce göç eden Peçeneklerin 800.000 kişilik nüfusa ulaştığı rivayetlerle günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁴⁸ Bu kalabalık Türk kavimlerinden Bizans ordusunda paralı asker olarak görev yapan Peçenekler 1071 yılında Bizans Devleti ve Selçuklu Devleti arasında meydana gelen Malazgirt savaşında “kendileri gibi giyinen ve kendileri gibi savaş çığıllıkları atan” Türklerin tarafına geçmiş savaşın seyrini değiştirmişlerdir.¹⁴⁹

Selçuklu fetihleri Anadolu'ya hızla girmeye başlayan Türkmenler Anadolu'da yer edinmeye başlamışlardı. Bizans İmparatoru bu gelen Türkmenlere karşı koyup Anadolu'da huzuru sağlayamadığı için Anadolu'da bulunan Rum halkı Balkanlara yerleştirmeye başladı. Böylece boşalan bu yerlere Türkmenlerin yerleşmesi daha kolay bir hal aldı. Kıyı şeritleri dışında Anadolu'nun iç kısımları neredeyse tamamı Türkmenlerin eline geçti, üstelik sadece konar-göçer Türkmenler tarafından değil Orta Asya'nın yerleşik nüfusu da bu yerleşime dahil oldu.¹⁵⁰ Orta ve Doğu Anadolu'da artan Türk nüfusu ile beraber Anadolu Selçukluları, Danişmendoğulları, Artukoğulları, Ahlatşahlar, Mengücekler, Saltuklular gibi Anadolu Beylikleri bu fetihlerle ortaya çıktı.¹⁵¹ Anadolu Selçuklularının zamanla güçlenerek bu beylikleri hâkimiyeti altına alması ile Anadolu'da Anadolu Selçuklu Devleti kuruldu.¹⁵²

¹⁴⁷ Erdoğan M. M., Kaya, A. (2015). *Türkiye'nin Göç Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 15.

¹⁴⁸ Turan, a.g.e., 178-181.

¹⁴⁹ Gündüz, T. (2017). “Bozkırın Efendileri”. *Türkmenler Üzerine Makaleler*, İstanbul: Yedi Tepe Yayınları, 12.

¹⁵⁰ Gündüz, a.g.e., 20.

¹⁵¹ Gündüz, a.g.e., 21.

¹⁵² Cezar, a.g.e., 15.

Anadolu Selçuklu Devleti Büyük Selçuklu Devletinin Anadolu'daki devamı niteliğindedir. Seyhun boylarından Ege Kıyılarına, Hicaz'dan Kafkasya'ya Kadar uzanan bölgede Türklüğü ve İslamiyet'in yayılması ve kalıcı hale gelmesini sağlamışlardır.¹⁵³

Türkmenlerin Anadolu'ya gelmelerine sebep olan bir sonraki gelişme ise Moğol istilası olmuştur. Bu Moğol istilasından kurtulmak isteyen Türkmenler Azerbaycan ve Horasan bölgesinden Anadolu'ya göçmeye başlamışlardır.¹⁵⁴ Moğol istilası Baycu kumandasında başlamış 1243'te Selçuk Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ordusunu Köse Dağı'nda karşılaşmış ve Selçuklular burada Moğollara karşı büyük bir yenilgi almıştır. Moğol istilası ve Köse Dağı Savaşı sonrası Anadolu'nun nüfus yapısı köklü bir şekilde değişmiştir.¹⁵⁵

3.7. Osmanlı Devleti ve Göç

Osman Gazi'nin kurduğu beylik Anadolu'da Moğol baskısından kaçan Oğuz Türkmenlerinden meydana gelmektedir. Bu Türkmenlerin oluşturduğu aşiretler Orta Asya'daki ayrılan özelliklerde değil birbirleri ile kaynaşarak Rumeli'de farklı bir kimlik olarak ortaya çıkmışlardır. Rumeli'ye geçişin ve buradaki oluşumun liderleri, ahi esnaf teşkilatları, sufi İslam temsilcileri (babalar, dedeler) ve liderlikleri sayesinde bir topluluğa öncü olan Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi'dir. Osmanlı Beyliğinin kurucularının ve kökenlerinin Anadolu'ya geldikleri zamanlar ve yaşanan aşiret devirleri sonradan kaleme alındığı için kesin bilgiler vermek bir hayli zordur.¹⁵⁶

Anadolu'da bulunan beylikler 14.yüzyıla gelindiğinde Balkanlara geçiş için çabalamışlar hatta Aydınolu Umur Bey İzmir'den Yunanistan, Makedonya ve Trakya kıyıları dahil bu bölgelere fetih hareketleri düzenlemiştir. Bu beyler Balkanlarda meydana gelen iç karışıklıklarda orada bulunan halklara yardım ederek adeta Osmanlılara öncü olmuşlardır.¹⁵⁷

Osmanlı Devletine kadar geçen sürede Asya topraklarından Anadolu ve Rumeli'ye geçen kavimler olmuştur ancak Hıristiyan dinini kabul eden Türklerin (Bulgar ve Macar) sadece

¹⁵³ Cezar, a.g.e., 17.

¹⁵⁴ Gündüz, a.g.e., 25.

¹⁵⁵ Gündüz, a.g.e., 26.

¹⁵⁶ Cezar, a.g.e., 33.

¹⁵⁷ Wittek, P. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*. İstanbul: Pencere Yayınları, 48.

isimleri kalmış, Avrupa kültürü içinde değişime uğramışlardır. Osmanlı Türklerinin ise bu dönemde en önemli ve etkili kararı Rumeli'ye geçip Avrupa'ya doğru ilerleme isteğidir. 1352 tarihi öncesi geçişler genelde Bizans kaynaklarında anlatılmaktadır. Ancak Hammer "Devleti Osmaniye Tarihi" adlı kitabında ilk geçişin 1263, son geçişin ise 1357 yılında olduğuna dair 18 olay tespit etmiştir.¹⁵⁸Buradan anlaşıldığı üzere Anadolu üzerinden Rumeli geçişleri Selçuklu Dönemine rastlamış, Osmanlılar da bu geçişi devam ettirmiştir. Türklerin Rumeli'ye geçişi ve orada yerleşme faaliyetleri Avrupa ve Bizans tarafından fark edilmiş ancak Türklerin bu faaliyetini engelleyecek tarzda birlik kurulamadığı için bu yerleşime engel olunamamıştır. Bunun sonucunda Orhan Gazi karşısına çıkan bu fırsatları değerlendirerek Rumeli'ye yerleşme çalışmalarını hızlı ve etkili bir şekilde sürdürmüştür. 1350 yılı civarında Balkan yarımadasında en güçlü devlet Sırp Çarlığıdır. Sırp Çarlığının başında olan Stefan Duşan Sırp egemenliğini o Bizans topraklarında yaymaya çalışıyordu. 1354 yılında ise fethettiği toprakları Sırbistan ve Romanya diye ikiye ayırmıştır. Oğlu V. Uroş'u Sırbistan kralı yapmış kendisi ise Makedonya ve Kuzey Yunanistan İmparatoru ünvanını almıştır. Ancak 1355 yılında ölmesi ile oğulları arasında taht mücadelesi başlamış bu mücadele sonucunda devlet dağılmıştır. Bunu fırsat bilen Osmanlılar Balkanlarda ilerlemelerine hız vermiştir.¹⁵⁹

Osmanlıların asıl hedefi Trakya ve Makedonya bölgesini ele geçirmektir. Anadolu'dan Gelibolu'ya Türkler nakledilmiş, aynı zamanda Bolayır, Malkara ve Tekirdağ dâhil olmak üzere sınır bölgelerine göçmenler hızlı bir şekilde yerleştirilmiştir.¹⁶⁰ Orhan Gazi'nin 1362 yılında vefatından sonra da bu durum sekteye uğratılmamış Balkanlarda iskân faaliyetleri devam etmiştir. I. Murat zamanında Anadolu'da meydana gelen olaylarla uğraşmak durumunda kalan Murat Hüdavendigâr en güvendiği adamlardan olan Lala Şahin Paşa ve Evrenuz Beyi Balkan Fıtuhatı için görevlendirmiştir. Lala Şahin Paşa'yı Filibe'yi ele geçirmesi için ve Evrenuz Bey'i de İpsala bölgesine göndermiş, onlarda bu göreve layık olup canla başla yerleşimi kalıcı hale getirmek için çalışmışlardır. 1366 yılında Kızılağaç-Yenicesi, Timurtaş Bey tarafından Yanbolu, Lala Şahin Paşa ise Samakov'u fethetti.1367 yılında Aydos, Karinovası, Süzerbolu, Hayrabolu, 1369 yılında Pınar-Hisar, Vize,

¹⁵⁸ Cezar, a.g.e., 82-83.

¹⁵⁹ Donald, N. M.(2016) *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*.(çev: Bilge Umar) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 173-17

¹⁶⁰ Cezar, a.g.e., 88.

Kırkkilise, 1371 yılında Kavala Drama, Zihne, Serez ve 1372 yılında ise Karaferya Osmanlılar tarafından fethedildi.¹⁶¹

Esasında 1371 yılında Makedonya Sırp Prenslığı ve Bizans'a karşı Çirmen'de kazandığı zafer Osmanlı Devletinin Balkanlarda artık güçlendiğini göstermektedir. Osmanlı Devleti Çirmen Savaşı ile Balkanlarda güçlendiğinin farkında ama bu gücü sağlamlaştırmak için Sofya 1385 yılında alınarak Beylerbeylik merkezi yapılmış,1386 yılında da Niş'i alarak Sırbistan'ı koruma altına almıştır. Bu toprakların kilit konumda olması ve artık Osmanlı topraklarına dâhil olması Osmanlı Devletinin Balkanlar'daki varlığını sağlamlaştırmıştır.¹⁶²

Ancak asıl önemli olan sosyal anlamda da halkın bağlılığını sağlamak gerekiyordu. O yüzden I. Murat babası zamanından itibaren fethedilen yerlere muhacirleri yerleştirme işini çok dikkatli ve kapsamlı bir şekilde devam ettirdi. Buralara yerleşen Türkler yerli halka çok iyi davranıyor gönüllerini kazanıyordu. Yerli halk gördükleri bu muamele karşısında Türkleri benimsiyor Türklere isyan ya da onların fütuhatını engelleyici durumlar ortaya çıkmıyordu.¹⁶³ Osmanlı Devleti Konar-göçer Aşiretleri fethedilen bölgeyi Türkleştirmek için kullanmıştır. Bunun sebebi yerleşik halka göre daha savaşçı yapıda olmaları, disiplinli olmaları ve çabuk teşkilatlanabilmeleri yüzünden yeni alınan bölgelere muhaceret ettirilmişlerdir. Rumeli de yapılan bu hareket en başta bölgeden kaçan halkın yerini doldurma gayesi taşısa da Osmanlı'nın sık sık başvurduğu sürgün şeklidir.¹⁶⁴ 1400 yılında ise artık İstanbul ve çevresi dışında kalan Balkan topraklarının büyük çoğunluğu Osmanlı toprakları haline gelmiştir.¹⁶⁵

Rumeli'nin Türkleşmesinde fetihlerin büyük rolü vardır ancak Rumeli'ye giden idealist dervişlerin kurdukları medrese ve zaviyelerdedir. Bu medrese ve zaviyelerin şehrin dışında olması ve burada insanları toplaması Rumeli'nin Türkleşmesine çok büyük katkı yapmıştır.¹⁶⁶ Osmanlı Türk Topluluklarını Rumeli'ye naklederken devletin onlara zengin

¹⁶¹ İnalçık,H., "*Türkler ve Balkanlar*", Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi, BAL-TAM Türklük Bilgisi 3, Prizren, 27.

¹⁶² İnalçık, a.g.e., 23.

¹⁶³ Cezar, a.g.e., 100-101.

¹⁶⁴ Halaçoğlu, Y. (2014). *XVIII. Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: TTK Yayınları, 4.

¹⁶⁵ Paul, a.g.e., 58.

¹⁶⁶ Halaçoğlu, a.g.e., 3.

topraklar vereceği, bütün akrabaları ile geçebileceklerini vadetmesi, tımar sahibi olacaklarına dar güvence vermesi de halkları muhacerete teşvik etmiştir.¹⁶⁷

Bu dönemlerde yapılan ve devlet tarafından yaptırılan göçlerin çoğunluğu devletin varlığının sağlamlaştırılması devlet otoritesinin gücünün hissettirilmesi noktasında önem arz etmektedir. Genelde beylikler ve devletler bu göçleri teşvik etmiş, teşvikler sonucu yapılan göçler ise devleti göç edilen bölgelerde güçlü hale getirmişlerdir. Devlet topraklarına dahil ettiği yeni bölgeyi sisteme entegre edebilmek için devletin çekirdek alanlarından nüfusun bir kısmını çekerek yeni alanlara yerleştirmek ihtiyacı duymakla¹⁶⁸ beraber Ekonomik olarak bölgelerde canlılığı ve ticareti sağlamak, sosyal anlamda memleketin şenlendirilmesi¹⁶⁹ amacını gütmekteydi.

3.8. Anadolu'ya Yapılan Göçler

Osmanlı Devleti'nin XVII. Yüzyıldan itibaren güç kaybetmeye başlaması, toprak kayıpları bu Rumeli'ye gidiş ve yayılma politikasını tersine çevirmiş ve anayurda dönüş meselesi ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti sadece toprak kaybetmemiş ekonomik olarak da zayıflamış Osmanlı topraklarına doğru başlayan göçlerle ilgili göçmenleri yerleştirme meselesi ortaya çıkmıştır.¹⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin ilk olarak Anadolu'ya doğru göçün başlaması olarak 1683 Viyana Kuşatması sonrasında görmüştür. İlk göçler 1683-1699 yıllarında Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında serhat boylarındaki halkın Balkanlara oradan Anadolu'ya göçü ile başlamıştır. Avusturya Savaşları sonucunda Balkanlarda bulunan önemli merkezler tahrip edilmiş savaş sırasında zarar görmüştür. Bu zarar sonucunda burada bulunan halk göçe mecbur edilmiştir.¹⁷¹ Avusturyalı general Piccolomini'nin 1689'da Üsküp şehrini yakmasından sonra halk muhacir konumuna düşmüş ve Dersaadet'e göç etmişlerdir. Bir kısım muhacir ise Üsküp ve civarından göç eden halk geçici olarak Sofya ve Serez'e

¹⁶⁷ Halaçoğlu, a.g.e., 5.

¹⁶⁸ Tekeli, İ. (2011). *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 41.

¹⁶⁹ Halaçoğlu, a.g.e., 5.

¹⁷⁰ Halaçoğlu, a.g.e., 52.

¹⁷¹ Aġanođlu, H. İ. (2013). *Balkanların Makus Talihi :Göç*. İstanbul: İz Yayıncılık, 33.

yerleşmiş ancak Fazıl Hüsnü Paşa zamanında tekrar Üsküp'e döndürülmüşlerdir.¹⁷² Balkan topraklarında meydana gelen bu kargaşa hali Sırp, Rum ve Bulgarların Müslümanlara ve Türklere yaptığı insanlık dışı zulümler balkan topraklarını yaşanılmaz hale getirmiş 1806-1812 yılları arasında 200.000'e yakın kişi yerleşiklik durumundan muhacir durumuna düşmüştür.¹⁷³

Kitlesel anlamda göçler tam anlamıyla başlamadan önce Osmanlı Devleti'nin Balkan Vilayetleri nüfus dağılımı üzerinde durmak faydalı olacaktır. Aşağıdaki Çizelge Osmanlı Nüfusunun dini dağılımını göstermektedir.

Çizelge 3.1. Osmanlı nüfusunun dini dağılımı, 1831

İdari Bölge	Müslümanlar		Hıristiyanlar		Çingeneler		Yahudiler		Ermeniler		Toplam
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Rumeli	217.227	0.29	505.760	0.67	20.313	0.02	7.780	0.01	368	0.0005	751.448
Silistre	273.936	0.51	251.579	0.47	8.151	0.015	2.353	0.005	1.755	0.004	537.774
Anadolu	1.044.925	0.87	138.463	0.11	485	0.0004	1.361	0.001	3.727	0.003	1.188.961
Sivas	270.820	0.84	49.593	0.51	60	0.0001					320.473
Karaman	228.942	0.87	34.461	0.13							263.403
Adana	81.166	0.88	2.762	0.03	5.865	0.06			2.826	0.03	92.619
Trabzon	125.119	0.92	11.431	0.08							136.550
Van	17.850	0.90							2.161	0.10	19.741
Çıldır	73.272	0.93	105	0.002	191	0.002	318	0.004	4.887	0.067	78.773
Ege Adaları	148.754	0.44	176.531	0.53	910	0.002	3.659	0.01	3.142	0.01	332.996
Toplam	2.481.741	0.66	1.170.685	0.31	35.975	0.01	15.471	0.004	18.866	0.005	3.722.738

Kaynak: Fazlı Akbal, F. (1961). "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten* 15, No.60, 628 (rakamlar yuvarlaktır).

Çizelge 3.2. Balkanlardaki Osmanlı nüfusu

Müslümanlar		Hıristiyanlar	
Türkler	700.000	Rumlar (Yunanistan'dakiler hariç)	1.180.000
Arnavutlar	1.066.000	Slavlar	4.000.000
Bosnalılar, Tuleman, Pomaklar	2.000.000	Arnavutlar	530.000
		Vlahlar	600.000
		Diğerleri (Yahudiler, Ermeniler vb)	600.000
Toplam	3.766.0000	Toplam	6.310.000

Kaynak: Urguhart, D. (1833). *Turkey and Its Resources, Its Municipal Organization and Free Trade* (Londra), 272-73¹⁷⁴

¹⁷² Aġanoġlu, a.g.e., 33, Hoca, N. (1986). "Üsküp" Maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, (C. 13), İstanbul: MEB. 124.

¹⁷³ Eren, A. C. (1966). *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Muhacir Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 33.

¹⁷⁴ Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. (B. Tırnakçı, Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 72.

3.9. Kırım-Kafkas Göçleri

Mecburi göç niteliğini taşıyan ilk göçler arasında Kırım ve Kafkas göçlerine bakacak olursak Rusya'nın ele geçirdiği topraklarda yaşayan yabancı halka karşı uyguladığı tehcir politikası sonucu yapılan baskılar oradaki halkı göçe zorlamıştır.¹⁷⁵

Osmanlı Devleti'ne ilk kitlesel anlamda zorunlu göç hareketi 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra meydana gelmiştir. Rusların izlediği böl-parçala-yut politikası Osmanlı Devleti'nin Kafkaslardaki varlığını ciddi derecede tehdit etmeye başlamıştı.¹⁷⁶ İmzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Kırım'ın Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiş ve burada bulunan Türk halkına baskılar başlamıştır. Bu baskılara dayanamayan deniz kıyılarında, iskelelerde limanlarda oturan binlerce aile 1785-1788 yıllarında Anadolu ve Balkanlardaki Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamıştır. Bu göç sonrasında Ruslar göç eden bu ahalinin geri dönüşünü engellemek için göç edenlerin topraklarını bölgede bulunan Ruslara dağıtmıştır.¹⁷⁷ İzlenen bu politika ile 1800 yılına kadar 500 bin kişi Kırım'dan Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁸

Ekonomik baskı ve yıldırma politikası ile birlikte Türk nüfusunu asimile edebilmek için kültürel baskı uygulanmaya başlanmıştır. Ortodoks kilisesinin de bu baskıya dahil olması ile birçok cami kiliseye çevrilmiş, din adamlarına işkence edilmiştir.¹⁷⁹

Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan ulusçuluk hareketleri XIX. Yüzyıl itibari ile Osmanlı Devleti içerisinde yer alan halklar arasında da etkisini göstermeye başlamıştı. Sırp, Romen, Rum, Bulgar ve Ermeniler artık Osmanlı Devleti'nin idaresinde yaşamak yerine kendi yönetimlerinde devlet kurmak arzusunu taşımaya başlamışlardı. Bu bağlamda 1804 yılında Sırp'ların hareketi ile başlayan ayaklanma ve ayrılma hareketi en son Arnavut halkı ile son bulacaktı. Sırp'ların başlattığı isyan bölgede bulunan Türk ve Müslüman halka zulüm ve katliam devam etmiş canlarını kurtarabilenler Bosna-Hersek ve Rumeli'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Sırbistan'da kalan halk kalelere sığınmıştır. 1806-1812 yılları arasında göçmen sayısının 200 bine ulaşmasında Rumeli ve Bosna-Hersek'e kaçan halkın

¹⁷⁵ Saydam, a.g.e., 63.

¹⁷⁶ Cezar, M. (2010). *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınevi, 2627-2633.

¹⁷⁷ Halaçoğlu, a.g.e., 52.

¹⁷⁸ Bala, M., İnalçık, H. (1955). "Kırım". *İslam Ansiklopedisi*, (VI. Cilt), İstanbul, 756, Saydam, A. a.g.e., s. 65.

¹⁷⁹ Saydam, a.g.e., 67.

yanında Tuna civarında yaşayan Bulgar halkın Ruslar tarafından zorla Eflak'a geçirmesi de etkili olmuştur.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki 1806-1812 ve 1828-1829 yıllarında meydana gelen savaşlarda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi göç hareketlerini arttırmıştır. 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşması ile Karadeniz kıyılarında yer alan Poti, Anapa kaleleri ayrıca Kafkasya'da bulunan Çıldır ve Ahıska havalisi Ruslara bırakılınca bu bölgelerde bulunan halk bölgeden Anadolu'nun içlerine doğru yeni bir göç hareketi başlatmıştır.¹⁸¹

1856 yılında meydana gelen Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanması hiçbir şeyi değiştirmemiş savaşı takip eden yıllarda kitlesel göçler artarak devam etmiştir. 1856-1876 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne göç eden Kırım ve Kafkas göçmenleri Anadolu ve Rumeli bölgelerinin çeşitli vilayetlerine yerleştirilmişlerdir. Gelen bu göçmenlerin çoğunun Dobruca (Tuna Vilayeti)'ya yerleştirilmekle birlikte Anadolu ve Rumeli bölgesinde hemen hemen göçmen gönderilmeyen bölge kalmamıştır. 1859 yılından sonra gelenler ise önce Karadeniz sahillerine yakın olan bölgelere; Anadolu ve Rumeli Sancakları daha sonra Ege ve Akdeniz sahillerine, akabinde arazisi geniş olan Konya ve Sivas'a yerleştirilmişlerdir. Sivas-Uzunyayla, Adana- Çukurova, Muğla- Polatova muhacir köyleri kurulan bölgelerin başında gelmekteydi.¹⁸² 1856-1876 yıllarında çıkan gazetelere bakıldığında zaman hemen hemen Osmanlı vilayetlerinin çoğuna göçmen gönderilmiş ancak Girit, Kudüs, Basra, İşkodra, Hersek, Yemen ve Hicaz vilayetlerine göçmen gönderilip gönderilmediğine dair herhangi bir bilgi yoktur.¹⁸³

1861 yılına gelindiğinde Kırım ve Kafkas Göçmenlerinin sayısı bir hayli artmış ve iskân konusunda devlet verimli topraklar başta olmak üzere boş olan arazilerin çoğunu muhacirlerin iskânı için kullanmıştır. Tuna Sahillerine 34.344 hane yapılmış bu hanelerde toplam 142.852 nüfus vardır, ayrıca Rumeli Bölgesi (Edirne Eyaleti ve Selanik Eyaleti); 3.213 hane, 14.710 nüfus olmuştur. Anadolu Bölgesi 15. 200 hane, 98.849 nüfusu bulmuştur.¹⁸⁴

¹⁸⁰ İpek, N. (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. İstanbul: Serander Yayınları, 2.

¹⁸¹ İpek, a.g.e., 3.

¹⁸² Saydam, a.g.e., 151.

¹⁸³ Saydam, a.g.e., 152.

¹⁸⁴ Saydam, a.g.e., 131.

Rumeli topraklarını ayrıca değerlendirecek olursak 1854-1860 yılları arasında Kırım ve civarından Rumeli'ye iskân edilen göçmen sayısı 140 bini, Kafkas göçmen sayısı 175 bini bulmuş Rumeli'nin iskâna uygun yerlerine yerleştirilmiş, en çok da Dobruca bölgesine yerleştirilmiştir. 1856 yılından sonra Rumeli'ye iskân olunan göçmen sayısı 300 bini bulmuştur. Bu göçmenler Bulgaristan, Sırbistan ve Arnavutluk sınırı boyunca iskân edildi. Çerkes Muhacirlerini ise Vidin'den Sırbistan sınırı üzerinden İzornik kasabasına oradan Sava Nehrine kadar olan bölgede askeri bir kordon olacak şekilde İskânları tasarlanmıştır.¹⁸⁵

Kırım ve Kafkas göçmenlerin sayısı bir milyonu aşmış ve Osmanlı Devleti bu göçmenleri iyi şekilde iskân edebilmek için ve devletin her türlü imkânlarını seferber ederek iskân etmeye gayret göstermiştir. Yerleştirilen bu göçmenlerin hemen sosyal ve ekonomik hayata dâhil etmeye gayret gösterilerek üretici konuma getirmek hedeflenmiştir. Bu hedefe ne kadar ulaşıldığı tam bilinmemekle birlikte devletin göçmenlere sınırsız kucak açtığı söylemek mümkündür.¹⁸⁶

Büyük bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı için en başta bu göçler çok fazla problem teşkil etmezken zamanla daralan coğrafya buna karşın göçlerle artan nüfus Osmanlı Devletini sıkıntıya sokmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Hilafet makamı ile üstlendiği İslam liderliği misyonu gereği kaybedilen coğrafyalardaki halkın Osmanlı Devleti topraklarına dönmesi yasaklanmıyor en başta teşvik ediliyordu. Ancak 1860 yılına gelindiğinde artan göçler devletin kontrolü kaybetmesine sebep oldu. 1860 öncesinde yapılan teşvik politikasından vazgeçip sadece gelenlere kucak açılıyordu.¹⁸⁷

3.10. 93 Harbi Sonrası Anadolu'ya Göç

1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı ise Kafkaslarda başlayan göç hareketinin Balkanlarda da başlamasına sebep olmuştur.¹⁸⁸ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslar sivil halkı

¹⁸⁵ İpek, a.g.e., 3-4.

¹⁸⁶ Saydam, a.g.e., 153.

¹⁸⁷ Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri*. Ankara: TTK Yayınları, 11.

¹⁸⁸ Erdem, a.g.e., 10-12.

kıyımdan geçirmiştir. Sadece savaş sırasında değil savaş sonrasında da mültecilere katliam uygulanmış, işkence tecavüz gibi insanlığa sığmayan davranışlarda bulunmuşlardır. Hatta bununla ilgili incelemeye gelen heyetlerin yapılan bu muameleleri belgeleyen raporları sonrası 21 farklı gazete temsilcisi bir bildiri imzalayarak Rusların yapmış olduğu bu katliam ve işkenceleri dünyaya duyurmuşlardır.¹⁸⁹

19. yüzyılın başlarına gelindiğinde Rumeli’de bulunan Osmanlı nüfusunun yaklaşık %38’i Müslümandı. Ancak Kırım ve Kafkas göçmenlerinin Rumeli’ye yerleştirilmesi ile bu oran 1870 yılına kadar artarak %43 civarı olmuştur.¹⁹⁰

1829-1860 yılları arasında Balkan coğrafyasından yapılan göçleri¹⁹¹ birbirinden ayıran en belirgin özellik Kırım ve Kafkas göçlerinde göçmenlere yerleştirilecek yerler konusunda rızaları sorulması ayrıca yerleştirilen yerlerin verimli olması idi.¹⁹²

1829 Edirne Antlaşması ve 1878 Berlin Antlaşması sonucunda Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ devletleri kurulmuş ve bu devletlerin izlediği milli devlet olma isteği kendileri dışındaki milletlerin bu bölgelerden kitlesel göçlere sebep olmuştur.¹⁹³

93 harbi sırasında ve sonrasında Ruslar Balkanlarda istedikleri siyasi varlığı teşkil edebilmek için ayak bastıkları her yerde bulunan Türk köylerini yakıp yıkmakta Türkleri kadın çocuk demeden öldürmeyle başladılar. Türklerin silahlarını alıp Bulgarlara dağıttılar, Bulgarları çetecilik faaliyetleri için kışkırttılar ve Türk halkını bölgede yok etmeye başladılar. Bölgede bulunan Türk ve Müslüman ahali ise silahlanarak kendilerini korumaya çalışsalar da Bulgar çeteleri Kozak süvarileri ve Rus askerlerinin sürekli olarak saldırılarına maruz kalıyorlardı. Bu durum sonucunda canını kurtarmak isteyen Türk ve Müslüman halk yaşadıkları yerde malını mülkünü bırakarak anayurda doğru göçlere başladılar. Ancak göç yollarında aynı saldırılara yine maruz kaldılar. 1878 yılında 20 bin arabalık bir göç grubu anayurda doğru yola çıkmışken, Skobelef emrindeki Rus ve Kozak askerleri bu kafiyele saldırmış ve bu kafiyele bulunanları kadın çocuk demeden

¹⁸⁹ Erdem, a.g.e., 13.

¹⁹⁰ Karpat, a.g.e., 121-122.

¹⁹¹ Erdem, a.g.e., 13-15.

¹⁹² Saydamage, a.g.e., 123-124.

¹⁹³ Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri(1912-1913)*. Ankara: TTK Yayınevi, 7.

öldürmüştür. Bu saldırıdan kendisini kurtarabilenler ise Meriç Nehri'nde Balkan dağlarında açlık ve soğuktan hayatlarını kaybetmişlerdir.¹⁹⁴

Göçmek zorunda kalan halkın çoğu Şumnu, Makedonya, Batı Trakya, Rodoplar ve İstanbul'a yığınlar halinde geldiler. Amaçları savaş sonrasında tekrar yaşadıkları yere geri dönmektir. Buralara geçici yerleştirilemeyen halk mecburen Anadolu'ya nakledilmek zorunda kaldılar.

93 Harbi sırasında meydana gelen göçler esnasında alınan önlemler bölgedeki halkı güvende tutmak ve savaş sırasında en az zararla kurtulmalarını sağlamaktı. Örneğin Rusların Ruscuk ile Vidin arasından Tuna Nehri'ni geçeceklerini hesaplamış ve askeri bu bölgede toplamışlardı. Kuzey Dobruca bulunan Müslüman ve Hristiyan ahalinin yükte hafif pahada ağır eşyalarını alarak Köstence hattına kadar çekilmelerini sağlanması istenmiştir. Bu çekilmeyi yaparken düşmanın işine yarayacak hayvan ve araba gibi malzemeleri halk beraberinde götürecekti. Ancak bu durum tam olarak yerine getirilememiştir.¹⁹⁵ Müslüman ahalinin bu isteği yerine getirmeye başlaması üzerine orada bulunan Bulgarlar Tulça şehrine saldırıp diğer taraftan da mallarını götürmelerine engel olmak için arabalarını saklıyorlardı.¹⁹⁶

Ruslar;

- Dobruca'yı ele geçirince buradaki halk Şumnu ve Osman Pazarı bölgesine çekilmiş, (göç etmeyen Müslüman halkı Bulgarlar katledip mallarını yağmaladılar)
- Tuna Boyunda yer alan Türk şehirlerin bombalanması üzerine 25 bin nüfusun çoğu Şumnu ve Varna'ya doğru,
- Tırnova ve Osmanpazarı'nın işgali üzerine, Tırnova Osmanpazarı ve Eskiçuma ahali Şumnuya doğru,
- Lofça'nın işgali üzerine, Orhaniye ve Plevne istikametine,
- Zıştovi şehrine girilmesi üzerine Plevne, Niğbolu ve Tırnova ahali Anadolu'ya,
- Havsa, Babaeski, Pınarhisar ve Hayrabolu ahali diğer bölgelerdeki işgallerden korkup Anadolu'ya doğru,

¹⁹⁴ İpek, a.g.e., 19.

¹⁹⁵ Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri*. (I. Cilt), Ankara: TTK Yayınları, 129.

¹⁹⁶ Şimşir, a.g.e., 126.

- Eskizağra, Yenizağra ve Kızanlık ahalisi Edirne yönüne doğru,(12 bin Müslüman, 24 bin Hıristiyan nüfuslu zengin bir şehir olan Eskizağra 9 günde Ruslar tarafından yerle bir edilmiştir.)¹⁹⁷ doğru göçe başlamıştır.
- Sofya'nın işgal edileceği haberi üzerine, Samakov ve Donuça bölgesine halk tahliye edilmeye çalışılır,

Göç eden bu muhacirler, Sofya'yı Köstendil üzerinden Üsküp'e bağlayan anayol üzerinde toplandılar, bu muhacirlerin bir kısmı Üsküp'e bir kısmı da Filibe ve Tatarpazarcığı ovalarına gelmişlerdir. Köstendil ahalisinden bazıları bölgede bulunan Bulgarlarla anlaşp Köstendil de kalmışlar ancak kalanları Bulgarlar katletmişlerdir. Sofya ve Edirne civarında biriken göçmenler için devlet yardım komisyonları kursa da bölgede bulunan göçmen sayısının fazla olması mali imkansızlıklar nedeniyle ihtiyaçlarının çoğu karşılanamamıştır. Rus askeri birliklerinin Kızanlık bölgesine kadar girmesi Filibe'de bulunan istasyona doluşmalarına sebep olmuştur. Bu korku ve panik sonucu günlerce istasyonda karlar üzerinde trenin hareket etmesini beklemişlerdir. Zamanında düşman saldırısından uzak yerlere gidemeyen halk 14 Ocak'ta Filibe'ye yaklaşan Rus kuvvetlerin saldırısına uğramışlardır.¹⁹⁸

1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlı Bulgaristan kuruldu. Bölgede daha önce uygulanan bütün kanunlar tersine dönmeye başladı. Türkler azınlık statüsüne düştü, oluşturulan Bulgar anayasasına göre Türklere siyasi ve medeni haklar tanındı. Her şeye rağmen kurulan bu Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfusu azımsanmayacak kadar fazlaydı. Bulgaristan burada kalan Türkleri yıldırma adına, anayasa ile tanıdığı haklardan mahrum bırakmak, fazla vergi almak, Müslüman nüfusa ait olan dini ve kültürel yapıları tahrip etmek gibi çeşitli yöntemler kullanmaya başladı. Bütün bu baskı ve zulümün tek bir amacı vardı sınırları içinde bulunan Türk halktan bir şekilde

¹⁹⁷ Eskizağra Bölgesinde Bulunan Bulgarlar Türk Köylerinin Yanında Kendi Köylerini De Yakarak Gitmişler Bölgeyi Boşaltmışlardır. Bunun Sonucunda Eskizağra Halkı Tekrar Yerlerine Gelmeye Çalışmışlar Bu Durum Edirne'ye Gelen Göçmen Sayısında Geçicide Olsa Azalma Meydana Getirmiştir. Eskizağra 31 Temmuz 1877 Yılında Türk Kuvvetlerince Alınmış Ancak Burayı Korumak İçin Kuvvet Bırakılmadığından Burada Bulunan Müslümanların Göç Etmesi Emri Devlet Tarafından Verilmiş, Halk Karapınar Yoluyla Filibe Ve Edirne'ye Göçe Başladılar 30 Bin Kişilik Bu Kafilde Hıristiyan, Yahudi Ve Bulgar Kadın Ve Çocukları Vardı. (Şimşir, a.g.e., 174).

¹⁹⁸ İpek, a.g.e., 22-27.

kurtulmak. 1879 yılına kadar Bulgaristan da yaşayan Müslüman nüfusunun %17'si ölmüş %37'si ise kalıcı olarak sığınmacı olmuştur.¹⁹⁹

Oluşturulan Bulgar anayasasına göre azınlık statüsüne düşen Türklere verilen haklar Rus idaresinin bölgeden ayrılmasıyla Türklerin ağırlıkta yaşadığı bölgelerden sıkıyönetim ilan ettiler. Türkler Bulgarların saldırılarına maruz kalmaktaydı. 1879 yılında oluşturulan Tırnova Anayasası ve Şarki Rumeli Vilayeti Dahili Nizamnamesi ile tanınan; yaşama hak ve hürriyeti, medeni ve siyasi haklarını kullanma fırsatı, kamu hizmetine girme ve mesleklerini icra etme hakkı verilmişti ancak bu haklar da artık ellerinden alınmıştı. Malları gasp ediliyor, kadınların ve namuslarına göz dikiliyor ve şiddete maruz kalıyorlardı.²⁰⁰

Rumeli'den Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan muhacir grubu Edirne ve İstanbul'a yığılmışlardı. Göçmenler Anadolu'da genelde Aydın, Ankara, Kastamonu ve Bursa illerine yerleştirildiler. Anadolu'nun diğer bölgeleri iklimsel koşullar ve ulaşım nedeni ile muhacirlerin yerleşimi için çok tercih edilmedi, en az seviyede tutuldu yerleşim. Çünkü bazı bölgelerde bölge halkı muhacirlerin kendi bölgelerine yerleşmesini istemediler.²⁰¹

93 Harbi sonrası yapılan göçlerin devleti zora düşürecek birçok tarafı olmuştur. Örneğin yığınlar halinde canını kurtarmak isteyen muhacirler Anadolu'ya geçmek için tren yolunu kullanmak zorunda kalmıştır. Bu durum ise cepheye asker ve malzeme taşımak için kullanılacak olan trenleri insanlar doldurmuş ve asker sevkiyatını sekteye uğratmıştır.²⁰²

1877 yılı öncesinde Tuna ve Edirne'de yaşayan toplam Müslüman sayısı 1.5 milyondur. Savaş sırasında göçmen konumuna düşen Müslüman sayısının 1.253.500 olduğunu 515.000 kadarını Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya yerleştirdiğini geriye kalan kısımdan bir bölümünün topraklarına savaş sonrası tekrar döndüğünü, 261.937 kişinin katledildiğini Justin McCarty "*Ölüm ve Sürgün*" adlı kitabında belirtmiş, Nedim İpek ise "*Rumeliden Anadolu'ya Türk Göçleri*" kitabında bu sayıyı 1.230.000 olarak belirtmiştir. Bu iki büyük araştırmacının vermiş olduğu bu rakamlar bize ortalama sayının 1.200.000 civarında olduğunu göstermektedir. Osman Keskinoglu "*Bulgaristan'da Türkler*" adlı kitabında

¹⁹⁹ Mccarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 111.

²⁰⁰ İpek, a.g.e., s. 126-127.

²⁰¹ Beydilli, K. (1999) *Balkanlar'da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası*. (Haz: M. Bereketli) İstanbul, 27.

²⁰² Ağanoglu, a.g.e., 36-37.

halkın Osmanlı-Rus Harbi'nden bahsederken "Koca Bozgun" olarak nitelendirdiğini söylemektedir.²⁰³

1877-78 Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin mali gücünün bu göçlerin nakliye ve iâşe bedellerini ödeyemeyecek durumdaydı. Bu yüzden Osmanlı Devleti Balkanlardan gelecek olan göçleri desteklememiş hatta engel olmaya çalışmıştır. 27 Nisan 1879 yılında bir mazbata yayınlamış ve bu mazbata da; çok zor durumda olmamaları durumunda yerlerini terk etmemeleri ancak artık can, mal, namuslarına göz dikilmesi durumunda mecburiyetten bu göçmenlerin kabul edileceğini belirtmiştir.²⁰⁴ Bosna-Hersek'te bulunan Müslüman halkı Avusturya-Macaristan Devleti'nin yaptığı zulümlere dayanamamış ve göç etmeye başlamıştır. Bosna-Hersek'te yaşayan 120.000 Boşnak halk 1882 yılından 1900 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Bosna-Hersek'ten gelen bu göçmenlerin yarısının tekrar vatanlarına geri döndüğü ancak 1900 yılında tekrar 20.000 Boşnak'ın Osmanlı Devleti'ne göç etmesi Osmanlı Devleti'ni mali açıdan çok zora düşürdüğünden devlet göçmen kabulünü durdurmuştur.²⁰⁵ Karadağ'dan Osmanlı Devleti'nin topraklarına yapılan göçlerde dikkat çeken en önemli unsur bu göçmenlerin aşırı fakir olmasıydı. Podgoriçe'de İşkodra'ya göç edenlere 1879 yılında yayınlanan padişah iradesiyle ekmek ve kömür yardımının yapılması emredilmiştir.²⁰⁶

1877-78 Osmanlı- Rus Harbi sonrasında imzalan Berlin Antlaşması sonucunda Bulgaristan ve Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması ile bu bölgede kalan Müslümanlar göç ederek Kosova, Selanik ve Manastır gibi vilayetlere yerleştirilmişlerdir. Kafkaslardan gelen göçmenler Bulgaristan'ın sınır boylarına yerleştirilmişlerdir. Rumeli'ye yerleştirilen bu göçmenlerin büyük bir kısmı Kosova'ya yerleştirilmiştir. Kosova Vilayeti 'ne yerleştirilen 9 bin civarındaki göçmenlerin 2,528'i Kumanova, 1,757'si İştîp, 1,305'i Koçana ve 1,058'i Üsküp'e olacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu rakam 1880 yılına kadar Kosova vilayetine yapılan göçleri göstermektedir. Ancak genele bakacak olursak, geri dönenlerin dışında Kosova Vilayeti 'ne 60 bin göçmen yerleştirilmiştir. 1898-99 yıllarında İzmir'e gelen Göçmen sayısı ise 20 binden fazla idi.²⁰⁷

²⁰³ Mccarthy, a.g.e., 22-27, İpek, a.g.e., 174, Keskinöğlü O., (1985). *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara, 13.

²⁰⁴ Ağanoğlu, a.g.e., 40.

²⁰⁵ İpek, a.g.e., 119.

²⁰⁶ Ağanoğlu, a.g.e., 47.

²⁰⁷ Ağanoğlu, a.g.e., 47-48.

Yapılan bu göçlerin Anadolu için etkisinden bahsedecek olursak 93 Harbi ile 1912 Balkan savaşlarına kadar Anadolu'nun belli başlı vilayetleri ve kurulan mahalleler; Balıkesir'in gönen ilçesine 5 mahalle, Çanakkale'nin Ezine ilçesine 4 köy, Biga ilçesine 18 köy, Adana'nın Ceyhan ve Yumurtalık ilçesine 3'ü Girit, 21'i Kafkaslar ve 24'ü Bulgaristan'dan gelenler olmak üzere toplam 48 köy kurulmuş, Eskişehir yöresinin ise %42'si göçmen köyleri haline gelmiştir.²⁰⁸

Rusya'nın savaş sonrası Balkanlarda izlediği politika, Bulgar devletinin kurulması için Türkleri Balkanlardan çıkarma politikasını uygulamaya koymasına fırsat vermiştir. 93 Harbinin sonrasında 600 binden fazla Türk göçe zorlanmış, savaş esnasında 350 bin Türk vahşice öldürülmüştür.²⁰⁹ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası yaşanan bu olaylar Türk tarihinde "Bulgar mezalimi" ve "93 Göçleri" olarak anılmış ve Türk Tarihinin en kanlı ve acılı zamanlarıdır.²¹⁰

Çizelge 3.1. Doğu Rumeli'nin 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı (93 harbi)'nden önceki ve sonraki durumu

	Savaştan Önce		Savaştan Sonra	
Müslümanlar				
Türkler	210.000'den	220.000'e	80.000'den	90.000'e
Pomaklar	20.000'den	25.000'e	20.000'den	24.000'e
Tatarlar	5.000'den	10.000'e	5.000'den	8.000'e
Çerkezler	6.000'den	10.000'e
Çingeneler	24.000'den	25.000'e	15.000'den	16.000'e
Yahudiler				
Hıristiyanlar				
Bulgar Katolikleri	8.000'den	9.000'e	8.000'den	9.000'e
Bulgar Ortodoksları (Eksarkistler)	380.00'den	400.000'e	370.000'den	380.000'e
Rum Bulgarları	25.000'den	35.000'e	25.000'den	30.000'e
Rumlar	25.000'den	35.000'e	24.000'den	35.000'e
Rum Vlahları	1.000'den	2.000'e	1.000'den	2.000'e
Rum Arnavutları	1.000'den	2.000'e	1.000'den	2.000'e
Ermeniler	1.000'den	2.000'e	1.000'den	2.000'e

Kaynak: FO 424/75 (Drumons-Wolff'dan Salisbury'ye, 26 Eylül 1878)²¹¹

²⁰⁸ Dündar, F. (2001). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul, 252.

²⁰⁹ Akgün, a.g.m., 3.

²¹⁰ İpek, a.g.e., 10.

²¹¹ Karpat, a.g.e., 72.

Osmanlı-Rus Savaşı Balkanların demografik yapısını ciddi derecede etkilemiştir. Ancak görüldüğü üzere Hıristiyan nüfusta büyük değişiklik olmamasına rağmen Müslüman nüfusta ciddi azalmalar meydana getirmiştir. Bu azalmalar ise Balkanlarda bulunan Müslüman nüfus üzerindeki baskıyı açık bir şekilde göstermektedir.

3.11. Balkan Savaşları Sonrası Göç

93 Harbi ile Balkanlarda başlayan etnik kıyım, Rusların Balkanlardan Türkleri çıkarma politikasının uygulamadaki haliydi. Bu harpten sonra Türklerin canlarını kurtarabilmek için Anadolu'ya doğru göç etmeleri Balkanlardaki millileşme hareketinin başarılı olduğunu göstermekteydi. Balkan savaşlarına geçmeden önce yine demografik durumdan bahsetmekte fayda var.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu Ve Rumeli'deki Toplam Nüfusu; 23.806.000

Balkan Devletleri'nin(Osmanlı İle Savaşan) Toplam Nüfusu; 10.167.719

Savaşın Meydana Geldiği Batı Rumeli'deki 5 Vilayet (İşkodra, Kosova, Manastır, Selanik ve Yanya)'in Toplam Nüfusu; 3.638.800

Trakya'da yaşayan Toplam Nüfus; 2.291.200 kişidir.²¹²

Çizelge 3.2. Osmanlı Avrupası'nda 1911 yılında vilayetlerdeki, din temeline dayalı "millet" nüfusları

Vilayet	Müslüman	Rum	Bulgar	Toplam
Edirne	760.000	396.000	171.000	1.147.000
Selanik	605.000	398.000	271.000	1.348.000
Yanya	245.000	331.000	-	561.000
Manastır	456.000	350.000	246.000	1.065.000
İşkodra	218.000	11.000	-	349.000
Kosova	959.000	93.000	531.000	1.063.000
Toplam	3.242.000	1.558.000	1.220.000	6.353.000

***Kaynak:** Mccarthy, a.g.e., 145 (Yazar tabloda Makedonya'nın Bulgarcaya çok yakın bir dil kullanan Slav Halkını Bulgar Kilisesine bağlı olduğu için Bulgarlara eşitlemiştir). Rakamlar 1000'e yuvarlanmıştır. Toplam sayıların içinde Yahudiler ve Katolikler gibi Çizelgede gösterilmeyen topluluklarda hesaba katılmıştır.

Balkanlarda savaşlar başlamadan önce toplum yapısını belirleyen en önemli etken "Din"di. Balkanlarda yer alan en büyük dinsel toplum ise Müslümanlar idi. Bu Müslümanlar Balkanların her yerine dağılmış durumdalar ve genellikle çoğunluğu oluşturan kısımdı.

²¹² Halaçoğlu, a.g.e., 7.

1911 yılına gelindiğinde artık ulus devlet yapıları ön plana çıkmaktaydı. Ortaya çıkan bu yeni durum ise nüfus değişimini ortaya çıkarmaktaydı. Bu durumu 1683 Viyana bozgununa sonrası oradaki milletlerin Osmanlı Serhatlarından Osmanlı topraklarına gelmeye başlamasına kadar dayandırabiliriz. Balkan coğrafyasının Müslüman nüfusuna bakacak olursa Kafkasya'dan gelen göçmenlerle Müslüman nüfusta artış meydana gelmiştir. 1875 ile 1879 yılları arasında Müslümanlar en çok Bulgaristan ve Sırbistan'da zulüm görmüşler ve bu bölgeleri terk etmişlerdir. 1911 yılında Osmanlı Avrupası (Dine Dayalı) "millet" ayrımına göre yüzde oranları şu şekildedir;

Müslümanlar : % 51
 Rumlar : %25
 Bulgarlar : %19
 Diğerleri : % 5²¹³

Balkan Savaşları ile 93 Harbi sonrasında Türklere yapılan zulüm ve kıyım daha az örgütlü idi ancak daha az öldürücü değildi.²¹⁴ Balkan Savaşlarının patlak vermesiyle göç durumu artık daha elzem bir hal almıştı. Bulgarlar, Yunanlar, Sırlar, ve Karadağlılar'ın Makedonya ve Rumeli'nin Müslüman-Türk halkını yok etme çabası Türklerin yerlerini terk etmeye başlamasına sebep olmuştur. Düşman istilasına uğrayan Türkler canlarını kurtarmak için Osmanlı topraklarına doğru yola çıktılar. Bulabildikleri ilk vasıtayla önce İstanbul'a ve Anadolu'da bazı limanlara geldiler daha sonra Anadolu'nun iç kesimlerine doğru nakledildiler.²¹⁵ Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında yapılan göçlerin en büyük nedeni yeni kurulan Balkan devletlerinin uluslaşma yolunda etnik temizlik uğruna Türkleri katletmek için devletlerin ve komitacıların yaptıkları insanlık dışı zulümleridir.²¹⁶

Yapılan araştırmalarda Balkan Savaşları sonrasında yapılan göçlerle 1. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yapılan göçlerin araştırılması zorlaştırmıştır. Aradan geçen zamanın az olması ve savaşın devam etmesi bu durumu zorlaştırmıştır. Ancak İstiklal Harbi bittikten sonra sağlıklı verilere ulaşılmıştır. Osmanlı Muhacirin Komisyonu kayıtlarına bakıldığı zaman 1912-1920 yılları arasında Balkanlardan Anadolu'ya yapılan göç miktarının 413.922 olduğu belirlenmiştir. Komisyon bu muhacirlerin tüm Trakya ve Anadolu'ya

²¹³ Mccarthy, a.g.e., 145 (Yazar tabloda Makedonya'nın Bulgarcaya çok yakın bir dil kullanan Slav Halkını Bulgar Kilisesine bağlı olduğu için Bulgarlara eşitlemiştir).

²¹⁴ Mccarthy, a.g.e., 149.

²¹⁵ Halaçoğlu, a.g.e., 45.

²¹⁶ Halaçoğlu, a.g.e., 31.

iskânını düzenlemiştir. Yine araştırmalar en büyük yerleşimin Doğu Trakya ve Batı Anadolu olduğunu göstermektedir.²¹⁷

Balkan savaşlarından sonra yapılan göçleri araştırmalara göre toparlayacak olursak; 1911 yılında Rumeli Müslüman Nüfusu 2.315.293'tür. Daha sonra Balkan Devletleri (Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya) tarafından farklı yıllarda yapılan nüfus sayımına göre bu sayı 870.114 çıkmaktadır. Rakamlar arasında farka baktığımız zaman bu farkın göç eden ve katledilen nüfus olduğunu tahmin etmek zor değildir. Ancak anlaşılan bir diğer konu ise Müslüman nüfusun %62 azaldığı görölmektedir. McCARTHY'nin vermiş olduğu bilgilere göre 413.922 kişisi 1912-1920 yılında Anadolu'ya göç etmiş, 1921-1926 yılında ise Türk-Yunan Mübadele antlaşması neticesinde 398.849 kişi göç ettiğine göre geriye kalan 632.408 kişi katledilen nüfustur.

3.12. Anadolu'ya Yapılan Göçler Sonucu Ortaya Çıkan İskân Sorunu

Balkanlarda kurulan yeni ulusal devletler Türk-Müslüman halk üzerindeki baskı ve zulmü arttırmış bunun sonucunda kitlesel göç hareketleri başlamıştı. Oluşturulmaya çalışılan etnik devlet içinde farklı ırk ve dine yer yoktu o yüzden kıyım yapıyorlardı. Hâkimiyetlerini pekiştirmenin tek yolu olarak Müslüman-Türkleri ya yok etmek ya da göçe zorlamaktı. Bu yüzden meydana gelen göçler yapılan sistematik kıyımın sonucu idi. Ancak yapılan göçler hiç de sistematik değildi ve akın akın göçmenlerin geldiği Osmanlı Devleti göçmenleri iskân noktasında çeşitli sıkıntılar yaşamaya başladı.

Osmanlı Devleti geleneksel ekonomik düzen yerine yeni ekonomik düzenlemeler yapmasını gerektiriyordu. Kırsalda toprağa dayalı emek yerine kapital sisteme açılarak ücretli emek haline getirmesi gerekmekteydi. Ve buna göre nüfus dağılımı devlet tarafından planlanmalıydı.²¹⁸

93 Harbi sonrasında Rumeli'ye yerleşen Tatarlar Anadolu'ya göçerek, İstanbul, İzmir, İzmit Bandırma, İnegöl, Eskişehir'e yerleştiler. Ayrıca Eskişehir, Ankara ve Konya arasında kalan Köylere yerleştiler. Büyük Balkan Göçü denilen bu olayda 1.500.000 Rumeli'den Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu 1.500.000 kişinin 300.000'e yakını hayatını

²¹⁷ Mccarthy, a.g.e., 185-186.

²¹⁸ Tekeli, İ. (2016). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 149.

kaybetmiştir. Bulgaristan'dan 1893 ile 1902 yılları arasında 72.500 kişi gelmiş ve bu gelenler arasında Yahudilerde vardır. Bu göçmenler diğerlerinden farklı olarak; Trakya'ya ve Bursa, Balıkesir, Bandırma çevresine yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti yaşadığı bu iskân probleminin çözümünü belediyelere bırakıyordu. Ancak 1860 yılına gelindiğinde merkezi örgütlenmenin bu sorunu daha kolay çözeceği düşünülmüş ve Trabzon Valisi başkanlığında “İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu” kurulmuştur. Bu komisyonun görevi göçmenleri geçici değil, temelli yerleştirmektir. Göçmenlerin giderleri devlet tarafından karşılanacaktı ve her türlü aksaklık giderilmeye çalışılacaktı. 1877-78 yılında bu komisyon genişletilerek “İskân-ı Muhacirin Komisyonu” haline getirilmiş ve bu komisyona alt komiteler eklenerek “İskân-ı Umumiye Müdürlüğü”ne bağlanmıştır. Bu alt komisyonlardan birisinin görevi uluslararası yardım toplamak, diğeri ise ülke içinde yardım toplamaktır. Her vilayette bu komisyona bağlı çalışan göçmen müdürlükleri kuruldu. Ancak bu da yeterli gelmemiş 1913 yılında göçün artması ile “Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumisi” de muhacirlerin problemlerini çözmek için kurulmuştur. Bu komisyonların görevlerine bakacak olursak; Boş topraklara yerleştirmek, kısa mesafe içinde alıştııkları iklime yakın iklime uygun bölgelere yerleştirmek, sınır bölgelerinde yüksek yoğunluklu tampon bölgeler oluşturmak, yerleştirilen bölgede önceden bulunan nüfusla eşit oranda yerleştirerek birbirleri üzerine hâkimiyet kurmasına engel olmaktır.²¹⁹

Esasında başlangıçta göçmenler kırsal alana yerleştirilmeye çalışılmıştır. İlimiye sınıfı ve devlet memurları, kentlerin etrafında göçmen mahallelerine yerleştirilmişlerdir.²²⁰ Rumeli'den gelen göçmenler Anadolu'ya yeni ürünler ve teknoloji getirmişlerdir. Örneğin patatesi ve araba kullanımı göçmenlerle Anadolu insanının hayatına giren ürünlerdir. Buğday üretiminin artması ve daha verimli hale gelmesinde Eskişehir, Konya, Ankara üçgeninde Kırım Tatarları'nın payı yüksek olmuştur. Tabi burada belirtmemiz gereken bir husus Kırım Tatarlarının yerlerini terk etmeden önce mallarını satabilmiş olmaları ve buna dayalı olarak ekonomik durumlarının 93 Harbi sonrasında gelenlerden daha iyi olmasıdır.²²¹

²¹⁹ Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 61-62.

²²⁰ Tekeli, a.g.e., 152.

²²¹ Tekeli, a.g.e., 153.

Kırım savaşı sonrası devletin henüz başlayan bu göç dalgasına karşılık bir göç politikası izlemeye başladığı görülmektedir. 9 Mart 1857 yılında yayınlanan irade ile; Osmanlı ülkesine göçler serbest hale gelmiş ve gelen göçmenlere devlet toprak verecek, Anadolu'ya yerleşen 6 yıl, Rumeli'ye yerleşenler 12 yıl vergiden muaf olacaklar, dini inançlarında serbest ibadetlerini özgürce yapabileceklerdi.

19. yüzyılda Anadolu'da Müslüman nüfus oranı artarken Ege bölgesinin Ayvalık, Urla yarımadası gibi sahil kesimlerinde Rum nüfusun oranı yükseliyordu. Bunda en büyük etki Osmanlı Devleti'nin 19.yy'da ekonomik dağılımı güçlendirmek için nüfus dağılımında ülke içerisinde kişilerin kendi istekleriyle göçüne müsaade etmesiydi. Burada Rumların ticaretteki aracı rollerinin artışı ve tefeci tüccar mekanizmasını oluşturup zenginleşmesini ortaya çıkarmıştır.²²²

19. yy'da meydana gelen savaşlar ve göçler "Balkanlaşma" sürecinin devletin bütününe yayılmasına neden olmuştur. Dünya savaşı sonrasında ise Osmanlı Devleti'nin parçalanarak yerine milli devletlerin kurulması süreci büyük ölçüde tamamlanmış ve savaş sonrası barış anlaşmalarında her ulusun nüfus bakımından homojenleşmesini sağlayacak, insanların iradesi dışında zorunlu yer değişimleri dünyada ilk kez uluslararası anlaşmalarda yer almıştır. Artık Osmanlı Devleti de Balkan savaşları ile birlikte Türk ulusçuluğu politikasından başka bir politikanın işe yaramayacağını acı bir şekilde öğrenmişti.

Balkan Savaşları sonrasında kurulan komisyonlara ek olarak 30 nisan 1913'te iskân işini yeniden yapılandıracak İskân Muhacirini Nizamnamesi çıkarıldı. Muhacir ve Aşair Müdüriyeti Umumisi kuruldu. 8 Eylül 1916'da Balkan Harbi sonrasında göç edenlere yapılacak yardım ile arazi ve emlak dağıtımına ilişkin bir geçici kanun çıkarıldı. İlk Nüfus mübadelesi antlaşmaları Balkan savaşları sonrasında yapıldı.

Balkan savaşı sonrasında Girit'in ve Ege Adaları'nın büyük kısmında ve Makedonya'nın Yunanistan'a geçmesini kabul eden bölgelerden Osmanlı topraklarına büyük bir göç dalgası başlamıştı. Rumlardan da Yunanistan'a doğru bir göç hareketi başlamıştı. Devlet artık ulusalcı bir politika benimsemiş, bu politika gereği olarak göçü direkt olarak kabullenmiyordu. İleride oluşacak Rum nüfusu ile problemlerden dolayı Rum Tüccarlara

²²² Tekeli, a.g.e., 154.

ambargo uyguluyor, mallarını boykot ediyordu. Bu ambargo ve boykot sonucu 150.bin kadar Rum Nüfusu 1914 yılında Yunanistan'a göçmüşlerdi. Her ne kadar bu politikalara devam edilse de 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre 13.269.000 nüfusun 11.777.000'nin dili Türkçe, 120.000 Rumca, 65.000 Ermenice, 69.000 Yahudice, 134.000 Arapça, 1.884.000 Kürtçe, 11.000 Tatarca, 22.000 Arnavutça, 20.000 Bulgarca, 129.000'de diğer dilleri konuşanlardan oluşuyordu.²²³ Bu durum da devletin tam homojenleşemediğini göstermektedir.

3.13. Muhacirlerin Nakilleri

Savaşlardan sonra Balkan devletlerinin Müslüman-Türk ahaliye yaptıkları zulüm ve katliam bu halkın paniğe kapılmasına sebep olmuştur. Göç etmeye mecbur kalan halk yollara düşmüş ve yollarda buldukları güvenli bölgelere sığınmışlar oralarda işgale uğrayınca Anadolu yollarına düşmüşlerdir. Her şeylerini yaşadıkları yerlerde bırakıp sadece canlarını kurtarmak için yollara perişan bir şekilde, at arabaları ve öküz arabaları, at ve öküz arabaları olmayanlar yaya olarak karayolunu, vapurlarla denizyolunu ve Trakya'da ise Demir yolunu kullanmışlardır.

19. yüzyılın başlarından itibaren sürekli toprak kaybeden Osmanlı Devleti'nde güvenlik problemi iyiden iyiye ortaya çıkmış bununla birlikte savaşlardan dolayı vergilerin artması verimin azalması gibi sorunlarla birlikte açlık sıkıntısının da başlaması Anadolu'da kırsaldan büyük şehirlere göçlere sebep olmuştu. Anadolu'da modern ulaşım ağlarının yokluğu, birbirleriyle bağlantısı olmayan az nüfuslu köylerin ürettikleri ürünler ulaşım maliyeti yüzünden tarlada kalmasına ve akabinde köyler ihtiyaçlarını karşılayamaması gibi sorunları ortaya çıkarmıştı. Coğrafi keşifler sonrasında Osmanlı'da önemini kaybeden, Anadolu'nun askeri ve ticari bağlamda stratejik önem taşıyan yolları, kullanılmadığından bakım ve onarımı yapılmamış ve zamanla kullanılmaz hale gelmişti.²²⁴ 19. Yüzyılın başlarında taşımacılıkta Balkanlar atlardan, Anadolu ve Arap yarımadası ise deve ve eşek gibi hayvanları kullanıyordu.²²⁵ Batı modern taşımacılığını Osmanlı topraklarında görmenin tek seçeneği kalmıştı oda demiryolları idi.²²⁶ Osmanlı'da ilk demiryolu 1854 yılında Kahire -İskenderiye arasında yapıldı. 1860 yılında İzmir limanının varlığı ve

²²³ Tekeli, a.g.e., 155-159.

²²⁴ Halaçoğlu, a.g.e., 6.

²²⁵ Akbulut, G. (2015). *Balkan Demiryollarının Tarihi Coğrafyası*. I(Cilt), Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 241.

²²⁶ Akbulut, a.g.e., 241.

Hindistan'ın güvencesi olarak yine İngilizler tarafından Anadolu'da İzmir-Aydın arasında bir demiryolu yapılarak demiryolu taşımacılığında önemli bir adım atıldı.²²⁷

Berlin antlaşması gereğince Osmanlı'dan ayrılan her devletin kendi sınırları içerisinde kalan demiryolu tamamlanması kararı alınmıştır. Bu anlaşma sonucu Osmanlı Devleti Vakarel – Balova, Üsküp – Zibefçe, Vakarel – Niş hatların yapımına başlamış ve bu hatları 1888'de hizmete açmış ve böylece İstanbul, Viyana, Paris birbirine bağlanmış ve bugün dünyaca bilinen Orient Ekspresi Varna – Haliç hattı olmadan faaliyete geçmiştir.²²⁸ Osmanlı topraklarında yapılan demiryollarının genel durumuna bakıldığında, genellikle demiryolları öncelikle liman şehirlerinden ard bölgelere uzanır biçimde ürünün drenajını gerçekleştirmek üzere kurulmuştur.²²⁹ Asıl mesele ise demiryolu yapımında değişen siyasi konjonktürde devletin varlığını devam ettirebilmek için Balkanlara askerî sevkiyatı hızlandırmaktır.²³⁰ Savaşlar sırasında birbirinden kopuk askerî açıdan önemli zamanında bitirilemeyen hatlar savaş durumunda asker ve askerî malzemenin taşınmasını güçleştirmiş ve cephelere yeterince destek sağlanamamıştır. Yapımı tamamlanmış demiryollarını ise Rus baskısından kaçan Türkler, Anadolu'ya ulaşmak için demiryolunu kullanmış dolayısıyla askeri malzemenin cephelere taşınmasını geciktirmiştir.²³¹

İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan Drama ve Serez'den geçerek Selanik'e ulaşan demiryolu çok önem arz etmekteydi. Savaşlardan dolayı birçok merkezle olan demiryolu bağlantısı tahribata uğramıştır. Bu bölgelerin işgale uğraması ve savaş içinde olmasından dolayı demiryolu ile asker sevkiyatı yapılmak istenmekteydi. Ancak canlarını kurtarmak isteyen halk panik halinde istasyonlara dolmuş ve bu yığın maalesef asker sevkiyatını da engellemiştir.²³²

Demiryolu ile nakil daha çok İstanbul'a yakın bölgelerden yapılmaktaydı. En çok Edirne civarında meydana gelen çatışmalardan kaçan halk savaştan daha fazla zarar görmesin diye İstanbul'a nakledilmişti. Ancak trenle nakil durumunu Edirne ile sınırlayamayız.

²²⁷ Akbulut, a.g.e., 242.

²²⁸ Sezginer, M. (1937). *Şark Demiryolları*. Ankara: Tarihi Ulus Basımevi, 17 -20.

²²⁹ Atik, S. (1979). *Türkiye'de Demiryollarının Tarihi Gelişim Süreci ve Mekan Organizasyonuna Etkileri*. I. Uluslararası Demiryolu Sempozyumu, İstanbul, 20.

²³⁰ Akbulut, a.g.e., 252.

²³¹ İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 35.

²³² Ağanoglu, a.g.e., 176.

Bulgaristan'da bulunan Müslüman-Türk ahali Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında büyük panikle Tatarpazarı-Filibe arasındaki istasyonlara yığılmışlardı.²³³

Kırklareli ve çevre köylerin boşalması ile Sirkeci ve Kumkapı'ya ikişer tren toplam 1500 kişi, Edirne'den İstanbul'a 45 vagon Kumkapı'ya getirilmiş buradan Sultan Ahmet semtine sevk edilmiş, Edirne ve Kırcaali Civarından yine 35 vagon kişi Kumkapı'ya getirilmiştir. Şark Demiryolu şirketi de bu dönemde Muhacir taşınması hususunda önem arz etmektedir. Şirket Çorlu, Lüleburgaz, Çekeköy'den 35 vagon, Selanik tarafından da çok sayıda muhacir taşımıştır. Ancak Savaş sırasında ve sonrasında taşıdığı muhacirler için devletten talep ettiği taşıma ücreti devletin ödeyebileceğinden çok fazlaydı. Çünkü hiçbir emir ve karar olmadan talebin fazla olması, hatta bazı muhacirlerden para alınması dolayısı ile bu konu hakkında tahkikat açılmasını ve daha sonra ödeme yapılmasını kararlaştırmıştır.²³⁴

Bu göç süresinde meydana gelen kötü hadiselerden bazıları da şunlardır; 93 Harbinden kaçan halkın Filibe istasyonunda 15.000 muhacir, Çorlu İstasyonunda 20.000 kişi beklerken bu muhacirlerden bazıları soğuktan donarak ölmüşlerdir.²³⁵ Esasında demiryolları Balkanlarda yüzlerce yıldır var olan Türk Müslüman halkın Anavatana geri dönüşüne yardım etmiş, ancak Balkanlarda Osmanlı nüfusunun azalmasını hızlandırmıştır.²³⁶

Denizyolu ile yapılan muhacir taşımacılığı bu dönemde çok önemlidir. Karayoluna ve demiryoluna ulaşamayan binlerce halk denizyolu ile taşınmıştır. Muhacirlerin toplandığı belli başlı limanlar şunlardır; Selanik, Kavala, Dedeağaç, Preveze (Yunanistan), Karadağ, Varna, Burgaz, Bulgaristan, Köstence (Romanya), Arnavutluk'tur. Buralardan alınan göçmenler İstanbul, İzmir, Antalya, Mersin, İskenderun, Sinop, Samsun, Tekirdağ, Gelibolu, Bandırma, Gemlik ve Mudanya limanlarına bırakılmışlardır.

Yunanistan'daki muhacirlerin toplanma merkezi Selanik olmuştur. İzmir ve İstanbul limanları başta olmak üzere toplam 65 bin muhacir Anadolu'ya sevk edilmiştir.

²³³ Ağanoğlu, a.g.e., 176.

²³⁴ Halaçoğlu, a.g.e., 62.

²³⁵ Şimşir, a.g.e., 321-323.

²³⁶ Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu(1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları, 13.

Mısır Hidiv'inin özel vapuru el-Mahruse ile İstanbul'a, Hidiviye Kumpanyasının Saidiye vapuru ile İskenderiyeye, Selanikte toplanan 40.000 civarında muhaciri New York Nakliye gemisi ile, Themistocles vapuru 2100, Mağda vapuru 1500, Sahalin vapuru 4000 kişi İzmir'e İtalya Bandıralı İskaryoviya vapuru İstanbul'a toplam 25.000 kişi nakletmişlerdir. Yine Selanik'teki 1500 ile 1600 kişiyi İzmir'e muhacirlerin naklinde, Mısır Hilal-i Ahmer İdaresindeki Bahr-i Ahmer ve Bahr-i Amâl kiralanmıştır. Rus vapuru Selanik'ten çoğunluğu Musevi olan 750 göçmeni İzmir'e getirmiştir. Varna ve Burgaz'da bulunan Marya Treza adlı Romanya vapuru ile İstanbul'a, Avusturya eyd kumpanyasına ait Praga vapuru Varna'dan İstanbul'a getirilmiştir. İngiliz Fotika ve birkaç İngiliz vapuru daha İştıp, Kosova, Koçana'dan gelerek Selanik'e sığınan 200 göçmen ailesini İstanbul'a, Belçika bandıralı Didina vapuru ile 300 göçmen İstanbul'a getirilmiştir.²³⁷

Görüldüğü üzere bu dönemde birçok ülke deniz taşımacılığı yapan şirketlerle irtibata geçilmiş ve kiralanarak muhacirlerin Anadolu'ya getirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu taşınma sırasında yiyecek ve taşıma giderleri Muhacirin Komisyonu tarafından karşılanacağı halka belge ile bildirilmiştir. Ancak buna rağmen vapurlardan bazılarında muhacirlerden para alma gibi yolsuzluklarda meydana gelmiştir. Zor durumda olan bu halkın panikle Anadolu'ya gelmek istemesi devleti birçok problemle uğraşmak zorunda bırakmıştır. Rumeli'den İstanbul'a ve muhacir yoğunluğunun arttığı İzmir'e göçü sınırlamak istemiş ancak engel olamamıştır.²³⁸

Savaşın başlamasıyla birlikte savaşın olduğu bölgelerdeki Müslüman-Türk ahaliye karşı Bulgar çetelerin, komitacıların ve orada yeni kurulan devletlerin zulme başlaması sonucu halk çaresiz kalmıştır. Baskı ve zulümle Müslüman ahali göçe zorlanmıştır. İlk göç hareketinde halkın çoğu kendi imkânları ile Anadolu'ya geçmeye çalışmışlar ya da en yakın liman şehirlerine, tren istasyonların olduğu merkezlere gelmişlerdir. Batı Rumeli'den başlayan bu hareket önünde bulunan halkı da paniğe sürükleyerek devam etmiştir. Zulme uğrayan muhacirlerin geçtikleri yol üzerinde bulunan Müslüman Türk halka uğradıkları zulmü anlatmaları, düşman kuvvetlerinin yaklaşması neredeyse Balkanlarda bulunan Müslüman-Türk halkının hemen hemen %80'ni hareketlendirmiştir.

²³⁷ Halaçoğlu, a.g.e., 53-60. Ağanoğlu, a.g.e., 180-183.

²³⁸ Halaçoğlu, a.g.e., 54-61.

Bu göç yolunda Bulgar, Sırp çetelerine rastlayıp canını kurtaramayan birçok halk yollarda telef olmuştur. Örneğin Kırklareli, Lüleburgaz ve çevresinden manda arabaları ile yola çıkan 400 hanelik halk 17-18 günde aç susuz bir şekilde ancak İstanbul'a ulaşmışlardır. Göçmenlerin bir an evvel İstanbul'a gelmeye çalışmaları yolda Edirne'ye gelen muhacirlerin sayısı 120 bini bulmuş ve burada erzak sıkıntısı baş göstermiştir. Edirne'den başka Selanik çevresi, Makedonya ve eski Sırbistan'dan hareketlenerek Selanik'te toplanan muhacirlerin sayısı 30-40 bin civarındadır. Yollarda salgın hastalıklar, açlık, soğuk, barınma ve Bulgar çetelerinin saldırıları gibi problemlerle mücadele eden binlerce muhacir telef olmuştur.²³⁹

3.14. Muhacirlerin İskân Edildiği Yerler

1877 yılı ile 1914 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikası neticesinde oluşan yeni durum da kilometrekare başına düşen insan yoğunluğu 16.2'den 21.17'ye yükselmiştir. En yoğun vilayetler Bursa, Aydın, Edirne, Kastamonu, İstanbul, sancak olarak ise İzmit, Biga, ve Çatalca başta gelmektedir.²⁴⁰ Ancak Muhacir Komisyonu ile Şehremaneti'nin koordineli çalışmaları izleyecekleri politika gibi durumlar karşımıza çıkmakta ama hangi vilayete ne kadar muhacir iskân edildiğine dair kesin bilgilere rastlanmamıştır.

Çizelge 3.3. 1912-1920 yılları arasında gelen muhacirler ve iskân edildikleri yerler²⁴¹

Vilayetler	Kişi	Bağımsız Sancaklar	Kişi
İstanbul	3.609	İzmit	6.771
Edirne	132.500	Eskişehir	9.088
Adana	9.059	Bolu	258
Ankara	10.008	Canik(Samsun)	3.875
Aydın(İzmir)	145.868	Çatalca	7.500
Halep	10.504	Karesi(Balıkesir)	14.687
Hüdavendigâr(Bursa)	20.853	Biga	4.033
Sivas	10.805	Kayseri	6.140
Suriye	3.187	Karahisar(Afyon)	280
Kastamonu	257	Menteşe(Muğla)	855
Konya	8.512	Maraş	5.031
Elazığ	242	Toplam	413.922

Kaynak: Mccarthy, a.g.e., 84.

²³⁹ Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. Ankara: TTK Yayınevi, 47-53, Aġanoġlu, H. Y. (2013). *Balkanların Makus Talihi: Göç*. İstanbul: İz Yayıncılık, 182-183.

²⁴⁰ Çelik, a.g.m., 126, Aġanoġlu, a.g.e., 206.

²⁴¹ Mccarthy, a.g.e., 84.

3.15. Muhacirlerin Yerleştirilmesinde Dikkat Edilen Hususlar

93 Harbi'ne kadar devlet Kırım'dan ve Kafkasya'dan gelen göçmenleri teşvik ederken, 93 Harbi sırasında ve sonrasında artan bu göç hareketi için sistemli bir politika yürütmeliydi. Gelen göçmenlerin sayıca fazla ve yoğun bir şekilde gelmesi devleti ekonomik, sosyal, idari ve siyasi anlamda sıkıntıya sokmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, Rus ve Bulgar devletlerinin halka yaptığı zulüm neticesinde çaresi kalmış maalesef gelen halkı kabul etmek zorunda kalmıştır. Gelen muhacirleri öncelikle geçici iskân bölgelerine yerleştirmiş ve burada bu muhacirlerin barınma, iâşe ve ibatelerini sağlamış daha sonra muhacirlere uygun bölgelere iskânı için hazırlık yapmış ve o bölgelere naklini gerçekleştirmiştir. Geçici iskân bölgeleri, İstanbul, Edirne, Makedonya, Şumnu-Varna ve Batı Trakya ve Rodoplar bölgesidir. Devlet en baştan itibaren bu muhacirlerin kayıt ve yerleştirme işine çok fazla önem vermiştir. Çünkü bu muhacirleri kayıt ve kontrol altına alınırsa bir an evvel tüketici konumdan üretici konuma geçirip ülke ekonomisinde verimli hale getirmeyi hedeflemekteydi.²⁴² Ancak bu kayıtlarda hangi ile ne kadar muhacir yerleştirildiğine dair kesin kayıtlara ulaşmak mümkün değildir. Bu bilgileri edindiğimiz Osmanlı Devleti'nin Muhacirler için ayrılan fonların içinde de kesin kayıtlar yoktur.²⁴³

Devlet Balkan Savaşlarından sonra muhacir sayısının artması Anadolu'da yerleşimin daha sistemli hale gelmesi için, bu muhacirlerin gelişleri, yerleştirilmeleri ve vatandaşlığa kabulleri gibi işleri takip edip muhacirlerin mağdur olmamaları için 13 Mayıs 1913 İskân-ı Muhacirin Nizamnâmesi yayınlamıştır. Bu nizamname dört bölümden oluşmaktadır; gelen bu muhacirlerin kabul işleri, Muhacir Müdüriyetinin görevleri, Muhacirlerin iskânları ve son olarak ise ihtiyaç duyulabilecek ortaya çıkabilecek problemlerin çözümü için oluşturulan çeşitli hükümlerdir.²⁴⁴

Gelen bu muhacirler belli kurallarla yerleşime tabi tutuluyordu; öncelikle iskân edilecekleri yere devlet karar veriyor, nüfusa nasıl kayıt olacakları, vatandaşlığa geçme koşulları belirleniyordu. Örneğin devletin İskân ettirdiği yere yerleşmeyenler devletin vereceği yardımı alamıyor kendi parasıyla istediği yere yerleşebiliyorlardı. Ancak bunun içinde yardım talep etmeyeceğine dair taahhüt senedi vermek zorundaydı.

²⁴² Babuş, a.g.e., 124.

²⁴³ Aġanođlu, a.g.e., 202.

²⁴⁴ İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, BOA. DH. İMM., C. 4 / 36, 1331.

Muhacirin Müdüriyeti ve Dahiliye Nezareti'nin görevleri ve sorumlulukları kesin çizgilerle belirlenmiştir. Müdüriyet müdür, memur ve kâtipten oluşan kadro ile çalışacak eğer sorumlu olunan vilayet yoğunluğu az ise sadece memurla çalışılacaktı. Bu müdüriyet ayrıca İskân-ı Muhacirin komisyonu oluşturacaktı. Her vilayette, bağımsız livalarda vali ve mutasarrıfın başkanlığında defter, muhasebeci ayrıca idare meclisi ve belediye üyelerinden komisyona üye seçilecektir. Defter-i Hakani, ziraatçı, sıhhiyecisi, Nafia başmühendislerinden ya da belediye doktorlarından da üye seçilecekti. Buradan anlaşılan iskân ve muhacirlerin nakli esnasında meydana gelen ve yahut meydana gelebilecek bütün aksaklıklar giderilmek istenmiştir. Muhacirlerin kalıcı olarak yerleştirilene kadar olan oluşturulan geçici iskân bölgelerinde ve nakillerinde ihtiyaçları olacak; yiyecek, içecek, nakil ve yerleşim için muhacirlere uygun iskân bölgesi araştırması, verilecek arazilerin belirlenmesi ve bu araziye bina yapımı için gerekli harcamalar belirlenip komisyon tarafından ödeme yapılacaktı.

Gelen Muhacirlerin büyük bölümü İstanbul'a geldiği için geçici iskân bölgelerinin en kalabalığı İstanbul'daydı. İstanbul'da Muhacir müdüriyeti diğer illerde komisyonlar geçici olarak yer belirleyip yerleştirecekti. Muhacirlere yapılan ilk işlem ise bir doktor tarafından muayene edilip hasta olanlar hastaneye sevk edilecekti. Daha sonra sanatı olanlara ve olmayanlara kişinin durumuna göre iş bulma görevi de komisyona aitti. Ailelere aile ferdine göre arazi ve emlak verilecek, iki baş hayvan, tarım aletleri, tohumluk zahire verilecekti. Ancak bunlar verilirken bedeli daha sonra ödemek koşulu vardı. Muhacirler için köyler kurulacak, bu köylere mektep, cami, çeşme gibi ortak kullanım için gerekli olan yaşam alanı yapılacak ve bu yapılan inşaatların ücreti yerleşenlerin arasında bölüşürülecekti. Tabii hayatları düzene girene kadar 6 yıl askerlikten 2 yıl da mali vergiden muaf olacaklardı. Bunlar yapılırken devletin kuralları netti; hazineden parasız arazi alanlar 10 yıl araziyi satamayacaktı, ev ve malzeme alanlar yine borçlarını ödemedikçe bu evi ve hayvan tarım aleti gibi devletten alınan gereçleri satamayacak ve sebepsiz ödemeler yapılmadıkça bu gereçler devlet tarafından geri alınacaktı.

Dikkat edilen bir diğer husus ise, devlet muhacirlerin yerleştirilmesine dikkat ettiği kadar yerleştirilen bölge halkını da gözetmekteydi. Ahaliyi zor duruma düşürecek tedbirler

alınmıyordu.²⁴⁵ Mevcut köylerin dışında genelde terk edilmiş yada yeni kurulmaya çalışılan köylere yerleştirmeyi hedeflemişlerdi.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra muhacirler iyice tedirgin olmuş biran evvel güvenli bölgelere göç etmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti savaşta olmasına rağmen 1914, 1915, 1916 ve 1917 yıllarında yine muhacirler için bütçe ayırmış Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi faaliyetlerine devam etmiştir. Hatta 24 Mayıs 1920 tarihinde Balkan Savaşları sonrasında yaşanan göç olaylarını ayrı ayrı başlıklar altında toplamış ve devletin muhacir meselesini aydınlatmaya çalışmışlardır. Hülasa “Çizelge”, Hicret ve Muhacirler, Mülteciler, İzmir Muhacir ve Mültecileri, Rum ve Ermeni Muhacirleri, Arap Aileleri, Vilâyât-ı Müstahlasa “şarkiye”, Yetimler ve Dullar, Muavenet, Muamelat-ı Müteferrika, Teftişat, Mütareke Ahkâmıyla avdet eden Ermeniler ve Rumlar hakkındaki Muamele ve İngiliz heyetleri ve Hülasa-i Muamela bu raporun alt başlıklarıydı. Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin bu dönemde sorumlu olduğu nüfus ise 1.277.553 idi.

Balkan Savaşlarından sonra gelen muhacirlerin çoğu ekonomik yetersizliklerden dolayı Anadolu'nun iç bölgelerini çok fazla taşıyamamış ve Edirne, Aydın, Balıkesir, Bursa illerine yerleştirmiştir. Bu bölgelere yerleştirilen nüfus miktarı ise 78.848'dir.

Çizelge 3.4. Yıllara göre gelen muhacir sayısı

Muhacirlerin Geldikleri Bölgeler	Yıllara Göre Gelen Muhacir Sayısı				Toplam
	1913	1914	1915	1916	
Bulgaristan	54.481	42.319	9.157	3.963	112.920
Yunanistan	68.947	53.718	1.256	6.737	130.658
Sırbistan	46.293	12.363	8.499	100.631	167.786
Karadağ	7.986	9.520	---	758	18.264
Diğer	1.645	2.646	---	156	4.447
Genel Toplam	182.352	120.566	18.912	112.245	434.075

Kaynak: Ağanoglu, H.Y. (2013). *Balkanların Makus Talihi: Göç*. İstanbul: İz Yayıncılık, 305.

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ordunun çekildiği bölgelerden sivil halk da daha güvenli bölgelere çekiliyorlardı çekildikleri bölgelerde geçici misafirhaneler kurarak buralara muhacirler yerleştiriliyordu.. Hilal-i Ahmer Cemiyeti de bu halka bu çekilme esnasında

²⁴⁵ İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, BOA. DH. İMM., C. 4 / 36, 1331.

destek oluyordu.²⁴⁶ Kemal Karpat Birinci Dünya Savaşı sonrasında gelen muhacir sayısını 7 milyon civarında olduğunu söylemektedir. Ancak bu sayısının tamamı Balkanlardan değil; Kırım, Kafkas bölgelerinden gelen göçmenlerde bu sayıya dâhildir. 1921 yılından 1928 yılına kadar Yunanistan başı çekmek üzere Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Sovyetleri Birliğinden 463.534 kişi Türkiye'ye gelmiştir.²⁴⁷

İstiklal Harbi sırasında işgal edilen bölgelerden işgal edilmemiş bölgelere doğru kaçan göçmenlerin yerleştirilmesi meselesine Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâlet'inin Muhacirin Müdüriyeti bakacaktı. Ancak bu mesele savaşla beraber fazlasıyla zorlaşmıştı. Tunalı Hilmi önderliğinde 132 millet vekilinin verdiği önerge ile yetkileri arttırılmış Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti kurulmuştur. 13 Ekim 1923 tarihinde kurulan bu vekalet bürokrasiden arındırılmış, yetkileri arttırılmış bir vekalet olarak Mustafa Necati'nin oy çokluğu ile seçilmesi ile 15 Ekim 1923 tarihinde göreve başlamıştır.²⁴⁸

Milli Mücadele Dönemi sona erdikten sonra Lozan Konferansı konularından biri de bu göçlerin devletlerarasında anlaşarak karşılıklı yapılması idi. Mübadele zorunlu ve kaçınılmaz bir hal almıştır. Çünkü Yunanistan'da bulunan Türk Halkı ile Anadolu'da bulunan Rumlar mübadele ile kapsamına alınmalıydı. 30 Ocak 1923 yılında imzalanan sözleşme ve ek protokol ile mübadele anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmaya göre, İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları haricinde Türk topraklarına yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarına yerleşmiş Müslüman dininden olanlar 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren mübadeleye tabi tutulacaklardı.²⁴⁹

²⁴⁶ Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri*. Ankara: TTK Yayınları, 87-185.

²⁴⁷ Ağanoğlu, H. Y. (2013). *Balkanların Makus Talihi: Göç*. İstanbul: İz Yayıncılık, 305.

²⁴⁸ Arı, K. (1995). *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç, (1923-1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 22-28.

²⁴⁹ Ağanoğlu, Y. (2013) *Balkanların Makus Talihi :Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul, 311.

4. ÜSKÜP

4.1. Üsküp Tarihi

Üsküp coğrafi olarak Balkanların merkezinde yer aldığı için, tarihi boyunca bölgede önemli siyasî, iktisadî ve kültürel hareketlere ev sahipliği yapmıştır. Üsküp, güneyde Vardar-Morava vadilerinden Selânik ile Ege denizine, kuzeyde ise Panon havzası (Niş-Belgrad)'na ulaşan ana yol üzerinde bulunmaktadır. Şehir, Kaçanik boğazından geçen yol ile Kosova-Priştine'ye, doğuya giden Kumanova-Kriva Palanka yolu ile Bulgaristan-Sofya'ya, batıya giden farklı bir güzergâhtan da Arnavutluk'a bağlanır.

Üsküp tarihte ilk kez Yunan coğrafyacı, Batlamyus'un eserinde İskopi adıyla kaydedilmiştir. Üsküp IV. Yüzyılda Dardanların eline geçmiş ve Dardanların hâkimiyeti sırasında şehir sosyal ve kültürel alanda gelişmiştir. 517 tarihinde meydana gelen Dardania Zلزlesi adı verilen depremde Dardanların başkent yaptığı Seuper olarak bilinen Üsküp tamamen yıkılmıştır. Roma İmparatoru Justinianus zamanında tekrar gelişmeye başlamıştır (976-569). Daha sonra çeşitli Slav kabileleri tarafından kontrol altına alınmaya çalışılan şehir, *Bereghezeti* adındaki bir Slav kabilesinin eline geçmiştir.²⁵⁰ 696'da Güney Slavların eline geçen şehrin ismi Skupi'den Sknplje (Sknpie, Sknpe, Sknpija) olarak değiştirilmiştir.²⁵¹

M.Ö. 3. yüzyılda diğer Dardan şehirleri gibi Skupi de Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir. Bundan sonra Skupi, Romalılar döneminde Balkan Yarımadası'nda stratejik açıdan önemli bir merkez konumu haline gelmiştir. Kazandığı bu konumun asıl sebebi Balkanlar'da doğu ile batıyı birbirine bağlayan önemli bir noktada bulunmasıdır. Roma döneminde Üsküp, Hristiyanlığı çok erken kabullenmiştir. Bazı kaynaklara göre, 313 yılında Hristiyanlık Milan fermanıyla yasallaştırıldıktan on yıl kadar sonra burada da kabul görmüştür.²⁵²

²⁵⁰ Furat, A. H. (2001). *Temettuat Defterlerine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 5.

²⁵¹ Hoca, N. "Üsküp". *İslâm Ansiklopedisi*, (C. XIII), Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 122.

²⁵² *Kosova Vilayeti Salnamesi (H. 1314-M. 1896)*, (H. Yıldırım Ağaoğlu, Yay. Haz.), 1.

Çar Samoil zamanında Makedonya devleti kurulmuş ve Üsküp bu dönemde Balkanların en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Ancak Bizans imparatorlarının değişim dönemlerinde zaman zaman şehirde karışıklıklar meydana gelmiştir.²⁵³ Zamanla Tuna'yı geçerek Balkanlara yayılan Peçenekler ve Uzlar bölgede ciddi baskı oluşturmuşlardır. Bizans İmparatorluğu Uzlar ve Peçeneklerle anlaşmış Makedonya ile Bulgar topraklarına yerleştirilmişlerdir. Ancak bu kuvvetler zaman zaman isyan çıkarmışlardır.²⁵⁴ Daha sonra Sırp Devleti bağımsızlığını kazanarak bölgede istikrarı sağlamış ve 110 yıl boyunca Üsküp'te Sırp hâkimiyeti başlamıştır.

Stephan Dusan (1331-1355) zamanında en ihtişamlı yıllarını geçiren Sırp Devleti Balkanlarda bulunan gücünü hem sağlamlaştırmış hem de topraklarını genişletmişlerdir. Bu ihtişamlı yıllar Üsküp'ün de öneminin artmasına katkıda bulunmuştur. Stephan Dusan imparatorluk tacını Üsküp'te giymiştir. Ancak Üsküp, Stephan Dusan'ın ölümünden sonra Sırp Devleti eski önemini ve ihtişamlı halini kaybetmiştir.²⁵⁵ Üsküp sırasıyla İllirya Dardanlar, Slavlar, Roma, Bizans ve Sırp Hâkimiyeti altında bulunmuştur.

Osmanlıların Balkanlar'da yaşayan devletlerle olan münasebetleri 1340'lı yıllara kadar uzanır. Sırp'ların kendileri için bir tehdit oluşturması Bizans Devleti'ni güvenliğini sağlaması için önlem almak zorunluluğuna itmiştir. İlk olarak Osmanlı Devleti ile yakınlaşmayı Çimpe Kalesi ve civarlarını Rumeli'de bir üs olarak Osmanlı Devleti'ne verme kararı almıştır²⁵⁶. Böylece 1352'de Çimpe Kalesi'ne yerleşen Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa, burayı Balkanlar'da yayılma için önemli bir adım olarak görmüştür.²⁵⁷ Burayı, öncelikle Anadolu'dan getirilen takviye kuvvetlerle sağlam hale getiren Süleyman Paşa; Balkanlarda yapılacak olan fetih faaliyetleri için, sağ, orta ve sol kol olarak "uçlar" teşkil etmiştir. Sol kolda Evranos Bey, orta kolda Süleyman Paşa uç beyi olmuştur. Belirlenen hedefler doğrultusunda Balkan coğrafyasında Osmanlı hâkimiyeti yayılmaya başlamış, I. Murat (1362-1389) devrinde hızlanan fetih faaliyetleriyle Edirne (1361) ve Filibe (1363) gibi şehirler, Osmanlı idaresine girmiştir²⁵⁸. Çimpe Kalesi Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ilerlemesi için çok önemli bir adım olmuştur. Balkanlar'da

²⁵³ Barkan, Ömer Lütfi, "Balkan Milletlerinin Toprak Meseleleri Tarihine Bir Bakış". *İFM*, C. IV (1943-44), 481.

²⁵⁴ Gökbilgin, M. T. (2008). *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad- I. Fatihan*, İstanbul: İşaret Yayınları, 9-10.

²⁵⁵ Özer, M. (2006). *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.-XIX. Yüzyıl)*, VI(65), 13.

²⁵⁶ Özer, a.g.e., 12.

²⁵⁷ Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 155-157.

²⁵⁸ Özer, a.g.e., 13.

başlayan bu Osmanlı fetih faaliyetleri sırasında Makedonya denilen bölge, Bizans, Sırp ve Bulgarlar arasında paylaşılmış haldeydi. Bizanslıların, Sırpların ve Bulgarların birbirleriyle anlaşamamaları, ayrıca Ortodoksların Katolik Macarlar tarafından korkunç bir baskıya maruz kalmış olmaları, Osmanlı fetihlerini kolaylaştırmıştır.

4.2. Türk Hâkimiyetinde Üsküp

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda üstünlüğünün başlaması Çirmen Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ile başlamıştır. Makedonya topraklarının hızlı bir şekilde Osmanlı'nın eline geçmesine neden olan Çirmen Savaşı sonrasında Bizans Devleti Osmanlı'ya tabi olmuş ve vergi vermeye başlamıştır. 1389 Kosova Zaferi ile Osmanlı'nın Balkanlar'da varlığı ve üstünlüğü kesinleşmiştir.²⁵⁹ I. Kosova (14 Şaban 791/8 Ağustos 1389) muharebesinden sonra Bosna Devleti haraca bağlanmış, ardından stratejik öneme sahip olan “Üsküp Şehrini de içine alan bölge, meşhur Osmanlı kumandanı Evrenos Bey tarafından fethedilmiştir” ifadesini kullanır Aleksandar Stoyanovski.²⁶⁰ I. Kosova Savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezid zamanında 6 Ocak 1392'de Paşa Yiğit ve Evrenos bey tarafından fethedilmiştir. Ancak Üsküp şehrinin fethinin tam olarak Evrenos Bey mi yoksa Paşa Bey mi olduğu hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Bölge anlamında Makedonya adı verilen bölgeyi Evrenos Bey'in fethetmesi Evrenos Bey'in fethettiğini gösterse de Hadîdî'de yer alan bir manzume Üsküp Şehrini fetheden kişinin Paşa Bey olduğunu göstermektedir. Bu manzumeye göre;

“Cülus eyledi tahta Yıldırım Han
Atasının yerinde oldu sultan
Karatova gümüş madenlerini
Cevahir dopdolu mahzenlerini
Paşa Yiğit Beyi Üsküp'e saldı
Vidin etrafını Firuz Bey aldı”

²⁵⁹ Ağanoğlu, Y. (2008). *Üsküp Kitabı*. Ankara: Yeryüzü Yayınları, 102.

²⁶⁰ Aleksandar, S. (1974). “XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdari Taksimatı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IV- V, 214.

Şeklinde bilgiler Üsküp'ün Yıldırım Bayezid zamanında Paşa Yiğit Bey tarafından fethedildiğini göstermektedir.²⁶¹

Üsküp'ün fethinden sonra bu bölgenin Türkleştirme ve burada yaşayan milletlerin devlete olan bağlılığın arttırılması için iskân politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Üsküp, fethedildikten sonra sistemli bir iskâna tabi tutularak Anadolu'dan nakledilen Türkmenler buraya yerleştirilmiştir. Paşa Yiğit Bey'in Üsküp şehrini fethettikten sonra bu bölgeye ilk olarak yerleştiği halk yine kendisinin de mensup olduğu Saruhanlı Yörükleri'dir. Saruhanlı Yörükleri, Paşa Yiğit Bey komutasında fütihat faaliyetlerine ciddi derecede katkıda bulunmuşlar, ayrıca Üsküp'ün Osmanlı devletinin en önemli uç merkezlerinden biri olmasını sağlamışlardır.²⁶² Bölgeye ilk yerleştirilen Türkmenler Saruhan Bölgesinden nakledilen Türkmenler Ofcabolu Türkmenleridir. Üsküp Türkmenlerin yerleştirildiği bölgelerin merkezi seçilmiştir. Fethedildiği 1392 yılından, Sırbistan ve Bosna'nın Osmanlı idaresine girdiği döneme kadar, buradan Bosna'ya uzanan Türk bölgelerini idare eden uç beylerinin merkezi konumunda kalmıştır.²⁶³

Üsküp'ün fethinden sonra bu uç beyliğinin başına Paşa Yiğit Bey getirildi (1392-1414). Paşa Yiğit Bey'den sonra yerine yine Yiğit Paşa Bey ile aynı aşiretten olan ve Yiğit Paşa tarafından yetiştirilen İshak Bey geçti(1414-1439). İshak Paşa'dan sonra yerine oğlu İsa Bey geçti (1439-1463). İsa Bey II. Kosova Savaşı'nda önemli başarılar elde etmiştir ki bu başarılar Sırbistan'ın Bağımsızlık düşüncesini ortadan kaldırmıştır.²⁶⁴

Uçbeyleri, başta sınırların korunması ve yeni bölgelerin fethedilmesi göreviyle sultan tarafından tayin edilen, uçların sivil ve askerî yönetiminden sorumlu yöneticilerdir. 14. yüzyılın sonlarında Üsküp, Bosna'da, Sırbistan'da ve Arnavutluk'ta yöneltilen askerî ve siyasi hareketlerin idare edildiği merkez, uç beyliği konumundadır. İsa Bey'in ölümünden sonra uçbeyliği konumunda olan Üsküp'ün statüsünde değişiklik yapılarak 1463 yılında Paşa Sancağına "kaza" statüsünde bağlanmıştır.²⁶⁵

²⁶¹ Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523). (1991). (N. Öztürk Haz.), İstanbul, 108.

²⁶² İnalçık, H. (2013). "Türkler ve Balkanlar". *Balkanlar*, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 125-127.

²⁶³ Ağanolu, a.g.e., s. 102.

²⁶⁴ İnalçık, a.g.e., s. 127.

²⁶⁵ İnbâşî, M. (2013). *Üsküp'ün Nüfus Yapısı ve Göçler, Balkanlar ve Göç*, (A. F. Gönenç, İ. Mangaltepe, Ed.), Bursa, 444.

15. yüzyılın başlarında, Balkanlar'da bulunan vilayetler, subaşı idaresinde olmak üzere, birer askerî-idarî merkez olarak teşkil edilmişlerdir. 15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Üsküp Vilayeti'nin gelişmesi ile birlikte vilayetin idarecisi olan subaşı yüksek gelirli önemli bir makam haline gelmiştir. 1463 yılında Bosna'nın fethedilmesi ile Üsküp'ün idari durumu değişmiştir. Üsküp, Kalkandelen ve Kaçanik ile birlikte Bosna Sancak Beyliği'ne bağlı bir eyalet olmuştur. Yeni oluşturulan bu Üsküp eyaletinin merkezi de yine Üsküp'tür. Yahya Paşa'nın Haziran 1507 tarihli vakıfnamesinde Üsküp, Paşa Sancağı'nın nahiyesi²⁶⁶ olarak kayıtlarda yer almaktadır, ayrıca Paşa Sancağı, Rumeli Eyaleti'nin en eski sancaklarından. Paşa Sancağı Osmanlı fetihlerinin erken zamanlarında kurulmuş ve Makedonya'nın en büyük bölümü, konumu ve Paşa Sancağı olmasından dolayı bu sancağa dâhil edilmiştir. 16. yüzyılın ortalarında, 1544–1553 yılları arasında kurulan ve ana merkezi Üsküp olan Üsküp Sancağı, Üsküp, Kalkandelen, Pirlepe ve Kırçova nahiyelerinden meydana gelmektedir.²⁶⁷

Fatih Sultan Mehmet döneminde kaza statüsü verilmiş ve Belgrad seferi sırasında kullanılan topları Üsküp'e koydurmuş ve burada bir mahalle kurdurarak buraya “Tophane” adını vermiştir.²⁶⁸ Fatih döneminde kaza statüsü verilen Üsküp 1551 yılında sancak yapılmıştır. Tahrir defterlerinde Üsküp'te 15. ve 16. Yüzyıllarda Müslüman- Türk nüfusu sayıca oldukça fazla durumda olduğu belirtilmektedir. 1455'te nüfusun %63.1'i, 1468'de %68.6'sı, 1529'da %72.8'i ve 1544 yılında ise %79.5'ini Müslüman-Türklerden meydana gelmekteydi. 16. ve 17. yüzyıl başlarında Müslüman Türk nüfusunun daha da arttığı görülmektedir. Balkanların önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Üsküp iktisadi ve ticari olarak gelişmeye başlamıştı. Ayrıca I. Murat zamanında Çandarlı Kara Halil ve Molla Rüstem tarafından “Pençik sistemi”²⁶⁹ bulunmuş bu sistemi Evrenos Bey tarafından Üsküp'te uygulanmasını istemiştir. Ancak bu sistemin henüz yeni bulunmuş olması ve bu dönemde savaşlarda elde edilen esirlerin bu sistemle fazla ilgisinin olmaması nedeniyle

²⁶⁶ “Nahiye” Küçük Yer, Bölge Olarak; Devellioğlu, F. (2011). Tarafından Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (28. Baskı), Ankara: Aydın Kitapevi, 936'da açıklanmıştır.

²⁶⁷ Halaçoğlu, Y. (1998). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara, 30-40.

²⁶⁸ Asım, S. *Üsküp Tarihi ve Civarı*, İstanbul Belediyesi: Atatürk Kitaplığı, 2.

²⁶⁹ Osmanlı Devleti'nin fetih hareketlerinin hızlandığı dönemlerde Orhan Bey'in kurmuş olduğu yaya ve müsellemler birlikleri asker ihtiyacını karşılamak ve düzenli ordu kurmak için yeterli değildi. Bu yüzden bu ihtiyacın karşılanması için savaşlarda elde edilen esirlerden yararlanılmak suretiyle “acemi ocağı” kuruldu. devşirme sistemi'nin henüz bilinmediği dönemlerde savaşlardan elde edilen esirlerin beşte biri ile oluşturulan bu sisteme “Pençik” denilmektedir. Osmanlı Devleti'nde acemi ocağı'na alınacak askerler ilk kez pençik kanunu ile toplandı ve 1363 yılında ilk kez pençik vergisi toplanmıştır.

uygulanmaya başlanmamıştır.²⁷⁰ Burada uygulanmak istenmesinin sebebi konusunda kesin bir yargıda bulunamamak da uygulanmadığı yorumuna bu sistemin 15. yüzyıl'da II. Murat zamanında başladığı bilgilerinin mevcut olması uygulanmadığını göstermektedir.

Üsküp'te 133 değişik meslek grubu bulunmaktaydı. Bu meslekler içinde en fazla olan meslekler ise dokumacılık, dericilik, taşımacılık ve alet yapımı idi. Yiyecek imalatı ve satışı da diğer meslekler kadar önemli bir yere sahipti. Üsküp' bağlı köylerde ise bir bölüm halk ziraat ile uğraşmakta; arpa, buğday, nohut, mercimek, meyve, ceviz ve üzüm yetiştirilmekteydi. Üsküp Kazasında bulunan toprakların %85'i mirî arazi bünyesinde tımar gelirlerine ayrılmış, %15'i ise vakıf ve Mülk arazisi olarak tahsis edilmişti. Mirî arazi gelirlerinin %50'si Haslar, %30'u Tımarlar ve %20'sini ise zeametler oluşturmaktaydı. Üsküp Salih Asım'ın Üsküp Tarihi ve Çevresi adlı eserinde Üsküp'ün şehirleşme anlamında önemli adımlar atıldığını ticaret, ekonomi ve kültürel gelişimini başlatıldığını görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Üsküp'teki hâkimiyetinin başlaması ile birlikte Üsküp halkı refah içinde yaşamaya başlamıştır. Çünkü bu dönemde şehirde zanaatçılığın gelişmesi ile birlikte şehir ayrı bir önem kazanmaya başlamıştır. Üsküp'te çeşitli mesleklerin ortaya çıkması üretimin olması ekonomik ve kültürel gelişimine katkıda bulunmuştur. Şehrin ticaret yollarının kavşak noktasında olması ise kozmopolit yapısını geliştirmiş ve üretimin devamlılığını sağlamıştır. Üsküp, Belgrad Şehri Osmanlı hâkimiyetine geçene kadar bir "uç beyliği" özelliğinde idi, Belgrad'ın fethedilmesi ile birlikte bu özelliğini kaybetmiştir. Ancak ticaret yollarının kavşak noktasında olması üretim faaliyetlerinin devam etmesi şehrin önemini devam ettirmiş Balkan Şehirleri içinde en zengin şehirleri arasındaki yerini korumuştur.²⁷¹

Üsküp, fethedildiği 1389 tarihinden itibaren Sırbistan'ın fethedildiği 1459 tarihine kadar ve Bosna'nın fethedildiği 1463 yıllarına kadar Osmanlı Devleti'nin en stratejik yeridir çünkü Balkanlar'da devam edecek fetih faaliyetlerinin askeri harekât merkezi olmuştur. Üsküp'ün stratejik önemi Bosna'nın fethedilmesinden sonra değişmiştir. Askerî harekât ve dağıtım merkezi olması özelliğini zamanla kaybetmeye başlamıştır.

²⁷⁰ Toprak, S. (2016). *Balkanlarda İslamlaşma (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Gece Kitaplığı, 65.

²⁷¹ Özer M. *Üsküp'te Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Hanlar: Anadolu İle Mukayeseli Bir Değerlendirme*. Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu, 544.

17. yüzyıla kadar Üsküp şehrinin gelişimi çok iyi bir şekilde devam ederken, 1683 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında meydana gelen savaş ve savaşı Avusturya'nın kazanması sonucu gelişim tamamen durmuştur. Savaşı kazanan Avusturya ordusu ilerlemeye devam etmiş ve 1689 tarihinde Avusturya ordusu Osmanlı Şehri olan Üsküp'ü ele geçirmiştir. Şehri ele geçiren Avusturya kumandanı General Pikolomini Avusturya kralına yazdığı mektupta Üsküp şehrinin büyük bir sanat eseri olduğundan camilerinin ve süslü binalarının güzelliğinden bahsetmiş ancak şehirde veba salgını olduğunu ve bu salgından dolayı yaktığını yazmıştır. Nitekim kendisi de veba hastalığına yakalanmış ve Priştine'de ölmüştür.²⁷² Avusturya'nın Üsküp'e kadar ilerleyerek Osmanlı Devleti'ne ait Balkan şehirlerinden birçoğunu yağmalayıp zarar vermesi sonucu orada bulunan halkın birçoğu Sofya, İstanbul ve Belgrat'a göç etmiştir.²⁷³

1689 yılında vezir olan Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa Kırım Hanı Hacı Selim Giray'ın katılımı ve desteğini de alarak bir ordu kurdu ve Avusturya üzerine sefere çıktı. Osmanlı ordusu Skenderof komutasındaki Avusturya ordusunu Dragoman'da yenilgiye uğratmış ve Vidin, Niş ve Belgrad'ı geri almıştır. Daha sonra çoğunluğunu Tatarların oluşturduğu bir Tümenle Üsküp'e gelerek şehri geri almışlardır. 1690-91 yıllarında Üsküp'ü tekrar kurtaran Hacı Selim Giray'dır. Bu savaştan sonra Üsküp tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bu hâkimiyet 227 yıl sürmüştür.²⁷⁴

Üsküp 18. ve 19. Yüzyılda Vardar Nehri'nin taşması büyük oranda zarar görmüş ve bu zarar uzun süre giderilememiştir. Bu süre boyunca şehirde durgun bir hayat olsa da Kosova vilayeti salnamelerinde 19 yüzyılda şehrin tekrar eski canlılığına kavuşması için imar faaliyetleri yapılmış şehir tekrar eski haline gelmeye başlamıştır.

Aslında bu canlanmanın asıl sebebi 1873 yılında inşa edilen Selanik-Üsküp-Mitrovitsa ve 1888 yılında yapımına başlanan Belgrat-Üsküp-Selanik tren hattı seferleri olmuştur. Bu dönemde yapılan bu tren yolları inşaatı Üsküp'ü tren yolları üzerinde önemli bir noktada olması Üsküp'ün tekrar stratejik önemini arttırmıştır. Balkanlar da inşa edilen bu tren yollarının kavşak noktasında Üsküp'ün bulunması, buradan doğrudan Belgrat üzerinden orta ve doğu Avrupa Ülkeleri ile ulaşım kolaylaşmış bu durum da Üsküp şehrinde ticari

²⁷² Bey, S. A. (2014). *Üsküp Tarihi ve Civarı*, İstanbul: Rumeli Araştırma Merkezi Yayınları, 58-59.

²⁷³ Abaz, N. (2012). *15.-17. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrinin Mimari Gelişimi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 17.

²⁷⁴ Bey, S. A. (2014). *Üsküp Tarihi ve Civarı*. İstanbul: Rumeli Araştırma Merkezi Yayınları, 59-60.

hayatın tekrar canlandırmıştır.²⁷⁵ Üsküp'ün tren yollarının kavşak noktasında yer alması Ticari hayatı canlandırmış, sosyal ve ekonomik faaliyetleri arttırmıştır. Bu durum halkın refah düzeyinin de yükselmesine yardımcı olmuştur.

Üsküp 23-24 Ekim 1912 yılında Sırp tarafından işgal edilmiş daha sonra 10 Ağustos 1913 tarihinde yapılan Bükreş Antlaşması ile birlikte Manastır, Priştine ve İştip şehirleri ile birlikte Sırp'lara bırakılmıştır. Böylece neredeyse yarım asırdan fazla süren Osmanlı hâkimiyeti son bulmuştur. Akabinde 1915 yılında Bulgarlar tarafından işgale uğramıştır. Ancak 11 Eylül 1918 tarihinde tekrar Sırp'lara bırakılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar ile Bulgarlar müttefik olmuş ve bu birlik neticesinde Üsküp Bulgarlara bırakılmıştır. 1945 yılında Üsküp Alman istilasından kurtulup Sosyalist Yugoslavya Federal Cumhuriyetine dâhil olmuştur. Daha sonra ise Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur.²⁷⁶

4.3. Üsküp İdari Yapısı

Üsküp 1392 yılında fethedildikten sonra Paşa Yiğit idaresine verilmiştir. Daha sonra Paşa Yiğit bey Üsküp'ü uçbeyi olarak yönetmiş ve burada fetih faaliyetleri sırasında karargah olarak kullanmıştır. Paşa Beyden sonra İshak bey ve İshak beyden sonra yerine geçen oğlu da Paşa yiğit bey gibi harekât merkezi olarak Üsküp'ü kullanmaya devam etmişlerdir. 1463 yılına gelindiğinde İsa bey vefat etmiş ve Üsküp kaza statüsünde dahil edilerek Paşa Sancağına bağlanmıştır.²⁷⁷

Tahrir defterlerinde Üsküp'ün idari teşkilatı hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. 1455 ve 1468 tarihli tahrir defterlerinde Üsküp "Vilayet-i Üsküp" şeklinde ifade edilmiştir.²⁷⁸ Burada Üsküp'ün "Vilayet" olarak adlandırılması burada Osmanlı Devleti'nin idari anlamda teşkilatlanmasını büyük ölçüde tamamladığı hatta kadı tayinin yapıldığını da göstermektedir. Çünkü bu dönemde bir Beyin idare ettiği ve kadının da atandığı şehirler "Vilayet" olarak isimlendirilmektedir.

²⁷⁵ Abaz, a.g.e., 17.

²⁷⁶ Özer, a.g.e.,16, Abaz, a.g.e., 18.

²⁷⁷ İnbaşı, M. (2013). *Üsküp'ün Nüfus Yapısı ve Göçler, Balkanlar ve Göç*. (A. F. Gönenç. İ. Mangaltepe, Ed.), 444.

²⁷⁸ İnbaşı, a.g.e., 444.

Tekrar 1481 tarihli tahrir defterlerine bakıldığı zaman Üsküp “Nahiye” olarak isimlendirilmiştir. 1463 yılında Bosna'nın fethi ile Üsküp'ün idari durumu değişerek Üsküp, Kalkandelen ve Kaçanik ile birlikte Bosna Sancak Beyliği'ne bağlı bir eyalet konumunu alır. Bu konum ve Bosna sancağına bağlanması ile birlikte idari teşkilatında değişiklik yapılmıştır.²⁷⁹ 1519 tarihli icmal defterinde “nahiye” olarak kaydedilen Üsküp, 1521-1522 yıllarına ait defterde ise Kaza olarak nitelendirilmiştir. Sonrasında tutulan Tahrir defterinde “nahiye” olarak yerini almıştır. Üsküp'ün 17. Yüzyıl'da Mehmet İnbaşı'nın makalesinde belirttiği üzere Rumeli Eyaletine bağlı sancak statüsünün devam ettiğini belirtmiştir.

1529 tarihli tahrir defterinde “liva-i paşa canib-i yemin” şeklinde bulunan kayıta Üsküp'ün Paşa Sancağı'nın sağ kolunda yer alan bir kaza olduğu, ayrıca Rumeli'de bulunan Osmanlı Şehirlerinin ve kasabalarının isimlerinin kaydedildiği defterde “der liva-i paşa²⁸⁰” adıyla kaydedilmiş ve bu kayıttan anlaşılan da Üsküp'ün kaza olduğudur.

1569 tarihli tahrir defterinde “nahiye”, 17. Yüzyılın başında Ayn Ali Rumeli Eyaleti'ne bağlı Üsküp sancağı şeklinde, 1632 ve yine 1653'te de Rumeli Eyaleti'ne bağlı Sancak şeklinde kaydedilmiştir.²⁸¹

3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanının ilan edilmesi ile birlikte Osmanlı Devlet yönetiminde ve idaresinde Batılılaşma sürecine girmiş ve yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı Devleti yeni idare sistemini ve yönetim şeklini tam anlamıyla anlaşılabilir uygulanması hedeflemiştir. Ancak bunu tam anlamıyla başaramamıştır. Tanzimat Fermanı ilk olarak Anadolu'da Diyarbakır ve Erzurum, Rumeli'de ise Elviye-i Selese²⁸² olarak adlandırılan Yanya, Tırhala ve Manastır eyaletlerinde uygulanmaya başlanmıştır.²⁸³ Tanzimat Fermanı Osmanlı idaresinde yer alan hemen hemen her bölgede ses getirmişti. Yeni ve çok önemli sosyal ve ekonomik değişimler meydana getirmekteydi. Bu yeni sosyal ve ekonomik değişimlerden Üsküp'te payını almıştı. Üsküp Sancağı'nda yeni tatbik

²⁷⁹ Halaçoğlu, a.g.e., 30-40.

²⁸⁰ “Der Liva-i Paşa” -Paşa Bayrağı içinde- olarak Devellioğlu, F. (2011). tarafından Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (28. Baskı), Ankara: Aydın Kitapevi, adlı eserindeki kelime anlamlarından çıkarılan sonuçtur.)

²⁸¹ Ayn Ali Efendi, Kavanin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan, İstanbul, 1280, 4-5.

²⁸² “Elviye-İ Selese”

²⁸³ Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt V), Ankara: TTK Yayınları, 255-258.

edilecek sistemin müzakeresi Üsküp Mutasarrıfı²⁸⁴ Yaşar Paşa'nın da fikri alınarak yapılmıştır. Bu müzakere sonucunda 1844 yılında Üsküp Eyaleti kurulmuş ve valiliğine Osman Paşa atanmıştır. 1850 yılına gelindiğinde değişiklikler devam etmiş Üsküp Eyaleti'nin merkezi Üsküp'ten Prizren'e taşınmış, 1854 yılında da mutasarrıflıkla yönetilmeye başlanmıştır.²⁸⁵

Tanzimat Fermanının ilanı ile oluşturulmaya çalışılan sistem bir türlü nihai sonuca ulaştırılamıyor sürekli değişiklikler yapılmaya devam ediliyordu. 1864 ve 1871 yıllarında "Vilayet Nizamnameleri" ilan edilmiş, bu nizamnamelerde Fransız yönetim biçimine uygun il birimleri ile birlikte yerel ve bölgesel meclislerde eklenmiştir. Ve bu ilan süreci devam ederken Vidin, Silistre, Prizren, Üsküp ve Niş eyaletleri birleştirilerek Tuna Eyaleti oluşturulmuştur. 1868 yılında İşkodra ve Üsküp vilayetleri birleştirilmiş ve yeni bir eyalet oluşturulmuştur.²⁸⁶

Üsküp Sancağı 1873 yılında Prizren Vilayeti içinde bulunuyordu. 1874'te Üsküp'ün bünyesinde 7 kaza, 651 köy ve Koçana Kazası'na bağlı bir nahiye vardı. Yönetim ise Mutasarrıf Ethem Timur Paşa tarafından yürütülmekteydi. Prizren ise İşkodra Vilayeti ile birleşmeden önce 4 sancak, ve 27 kazadan oluşmaktaydı. 1874 yılında İşkodra Vilayeti ile Prizren Vilayeti birleştirilerek Manastır Vilayeti kurulmuştur. Manastır vilayeti; Manastır, İşkodra, Prizren, Debre ve Üsküp sancaklarından oluşmaktaydı.²⁸⁷ 1877 yılında Manastır Vilayeti lağvedilmiş Üsküp, merkezi Priştine olan Kosova Vilayetinin 6 sancağından biri olmuştu. Bu birleşime kadar Üsküp; Üsküp, İştıp, Palanka, Radovişte, Kumanova, Koçana ve Kratova kazalarından oluşmaktaydı.²⁸⁸

23 Aralık 1876 yılında Tersane Konferansı toplanmıştır. Konferansa Fransa, Avusturya, Almanya, İngiltere, İtalya ve Rus temsilcileri katılmıştır. Konferansa katılan devletler Rumeli için bir ıslahat programı hazırladılar. Bu programa göre; Rumeli toprakları Bulgaristan ve Makedonya olmak üzere iki bölgeye ayrılıyordu. Ayrıca bölgelerde yaşayan halkın özerkliği korunmak kaydıyla din-mezhep ve ırk-dil farkı gözetmeden oluşturulacak

²⁸⁴ "Mutasarrıf"

²⁸⁵ Ahabab, Y. (2015). *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyoekonomik Yapısı (1876-1911)*. Doktora Tezi, İstanbul 3.

²⁸⁶ Kırmızı, A. (2008). *Abdülhamit'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*. (3. Basım), İstanbul: Klasik Yayınları, 24.

²⁸⁷ Salname-i Vilayet-i Manastır (S.V.M), Sene 1292, S. 115-117.

²⁸⁸ Salname-i Vilayet-i Manastır (S.V.M), Sene 1292, S. 100.

olan özerk bir idare kurulacak ve bu ıslahatların uygulanması Avrupa askeri gücüne dayalı uluslararası komisyonun kontrolünde olacaktı. Ancak Osmanlı Devleti bu teklif yerine Kosova Vilayeti'ni teşkil etmiştir. Üsküp ise bu dönemde Manastır Vilayeti bünyesindeydi. Ancak kısa bir süre sonra yeni bir düzenleme ile Üsküp Kosova Vilayeti'nin bünyesine dâhil edildi. 1878 tarihinde 7 sancaklı bir vilayet olan Kosova Vilayeti içinde; Priştine, Üsküp, Prizren, Yenipazar, Niş, Şehirköy ve Debre Sancakları yer almaktaydı. Üsküp ise; Üsküp, İştıp, Radovişte, Kratova, Kumanova'dan meydana gelmekteydi.²⁸⁹

Berlin Antlaşması ile birlikte Arnavutların yoğun olarak bulunduğu Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya vilayetleri Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasında pay edildi. Bunu istemeyen Arnavutlar bu durumu protesto ettiler. Bu kararlara muhalefet eden ve yeni muhtar bir yönetim kurulacağını anlayan Osmanlı Devleti olaya müdahale etti. Derviş Paşa 25 Mart 1881'de Üsküp'e gelerek buradaki asayişini sağlamıştır. 1883 yılında Üsküp Kosova Vilayeti içerisinde olmaya devam etmiş, ve Üsküp Mutasarrıfı ise Beylerbeyi Payeli Faik Paşa idi.²⁹⁰

19. Yüzyıl'a kadar sancak statüsünde bulunan Üsküp bünyesinde Kalkandelen, Kırçova, Köprülü, Pirlepe, Kıvırcık, Kırnık ve Kaçanik kazalarını barındırmaktaydı. Ancak 1877-1878'de Kosova Vilayeti'ne bağlı Priştine, Prizren, Üsküp, Debre, Niş, Yeni Pazar ve Şehirköy olmak üzere 7 tane sancak vardı. 1879-1890 yılları arasında bu sayıyı azaltmış Debre, Niş, Şehirköy sancakları çıkarılmış Priştine, Prizren, İpek, Üsküp ve Yeni Pazar sancakları Kosova Vilayetinin yeni sancakları olmuştur. 1908 yılına gelindiğinde Üsküp hala Kosova Vilayeti'nin sancağı olmaya devam etmiş 10 kaza, 5 Nahiye ve 795 köyden oluşmaktaydı.²⁹¹

Niş ve Şehirköy sancakları Berlin antlaşması ile Sırbistan'a bırakılmış olması Priştine sancağının merkezi konumu eski önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Ancak Üsküp Rumeli demiryolunun kesişme noktasında olmasından ötürü askeri, siyasi ve ticari olarak etkin bir konuma gelmesi görüşülmüş ve Üsküp Kosova Vilayeti'nin merkezi yapılmıştır. 1889 yılında Kosova Vilayeti'nin valisi Faik Paşa, merkezi Üsküp olmak üzere Priştine, Yenipazar, İpek, Taşlıca ve Prizren ile birlikte 6 sancak ve bu sancaklara bağlı 21 kaza, 16

²⁸⁹ Ahabab, Y. (2015). *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyoekonomik Yapısı (1876-1911)*. Doktora Tezi, İstanbul 10.

²⁹⁰ Salname-i Vilayet-i Manastır (S.V.M), Sene 1292, S. 120-128.

²⁹¹ İnbaşı, a.g.e., 445.

nahiye ve 3120 köyden meydana gelmekteydi. 1903 yılında Kosova Vilayeti'nin merkezi olmaya devam eden Üsküp; Orhaniye, İştîp, Koçana, Osmaniye, Kratova, Kumanova, Radovişte ve Palanka kazalarından meydana gelmekteydi. Üsküp Sancağı'nın idari yapısı II. Meşrutiyetin ilanına kadar herhangi bir değişikliğe uğramamış Kosova Vilayeti'nin bünyesinde yer almaya devam etmiştir. Bu dönemde Üsküp sancağı; 9 kaza, 5 nahiye ve 795 köyden meydana gelmekteydi. Kosova Vilayeti 1911 yılına kadar genel yapısında değişiklik olmamıştır. Kosova Vilayeti bu yılda Üsküp Sancağı merkez olmak üzere; Priştine, Seniçe, İpek, Taşlıca ve Prizren Sancağı ile birlikte 6 sancaktan meydana gelmektedir.²⁹²

Balkan Savaşları sırasında işgal edilen Kosova, 30 Mayıs 1913 tarihinde savaşı bitiren Londra anlaşması ile de Sırbistan'a bırakılmıştır.²⁹³ Ancak Kosova Vilayeti'ne bağlı Üsküp, İpek, Prizren ve Priştine gibi sancaklar o dönemde büyük yerleşim yerleri idi ve 15.yy'dan itibaren Arnavutlar buralara göç etmişlerdi. Bu göçler sonrasında burada etnik anlamda hâkim unsur haline gelen Arnavutlar Sırbistan hâkimiyetini istemiyordu.²⁹⁴ Sırbistan Sırp-Hırvat-Sloven krallığı döneminde ve Yugoslavya Sosyalist Federal Yugoslavya (YSFC) döneminde bölgenin demografik yapısını değiştirmek istemişti. Bu istekle beraber uygulanan politik burada yaşayan Türk ve Müslüman ahaliye yaşama şansı bırakmadığından göç dalgaları devam etmiştir. 1918 ve 1923 yılları arasında Kosova bölgesinden Türkiye'ye 300.000 civarında göçmen Türkiye'ye gelmiştir.²⁹⁵

Balkan Savaşları sonrasında Kosova'dan büyük dalgalar halinde Osmanlı topraklarına göçler başlamıştı. Ve bu göçlerle beraber etnik nüfusta da değişiklikler meydana gelmiştir. Arnavutlara ait büyük arazileri parçalamış ve bu yerlere Sırları getirip yerleştirme politikası uygulanmıştır.²⁹⁶

Haziran 1913'te başlayıp 30 Temmuz 1913'te Bükreş Antlaşması'yla biten İkinci Balkan Savaşı sonrası, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ devletleri arasında en önemli mesele Makedonya topraklarının paylaşılması haline gelmişti. Makedonya; Osmanlıların

²⁹² Ahabab, a.g.t. 20-29.

²⁹³ Uçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih (1789-2010)*. İstanbul: Der Yayınları, İstanbul, 515-517.

²⁹⁴ Uçarol, a.g.e., 534.

²⁹⁵ Balla, S. (2008). *Yeni Bir Kosova'nın Doğuşu*. İzmir: Zeus Kitapevi, 3.

²⁹⁶ Emiroğlu, H. (2006). *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 82.

“Rumeli” olarak adlandırdığı Selanik, Manastır ve Üsküp’ü içine alan bir idari birimdir.²⁹⁷ Osmanlı Devleti’nin bölgedeki hâkimiyetinin sona ermesi ile birlikte önce burada Sırp-Hırvat-Sloven krallığı kurulmuştur. 1918 yılında bu krallığa Karadağ’da katılmıştır. Bu Krallık Birinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya olarak anılmıştır. İkinci dünya Savaşı’na kadar Yugoslavya Devleti varlığını sürdürmüş İkinci Dünya Savaşı’ndan önce İtalya bölgeyi ele geçirmiştir. Savaşın bitmesi ve İtalya’nın bölgeden çekilmesi ile birlikte Yugoslavya Kosova bölgesini topraklarına katmıştır.²⁹⁸ 1943 yılında Yugoslavya Krallığı yıkılmış Demokratik Federal Yugoslavya kurulmuştur. Daha sonra 1946 yılında Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti olmuş, 1963 yılında ise ismini Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Bu federal devlet Sırbistan, Slovenya, Hırvatistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Makedonya cumhuriyetlerinden oluşturulmuş Federal bir devlettir. 1991 yılında yapılan referandum ile Makedonya Yugoslavya’dan ayrılarak bağımsız bir devlet olarak kuruldu.²⁹⁹

4.4. Üsküp Mahalleleri ve Nüfus Yapısı

Osmanlı Devleti’nde Türk-İslam şehirlerinin idari birimlerinden biri de mahalledir. Mahallenin tanımını Yusuf Halaçoğlu şu şekilde anlatmaktadır; “Mahalle, Türk-İslam şehirlerinin İhtimai ve fizikî unsuru olup genellikle, bir mescit veya imaretin etrafında yer alan çok sayıda evden meydana gelmektedir.”³⁰⁰ Buradan yola çıkarak Osmanlı döneminde yerleşim yeri yoğunluğunun ibadethaneye yakınlığı ve çevresinde olduğu yorumunu çıkarabiliriz. Kurulan mahallelerden her biri kendi gelenek ve yaşam tarzları olarak birbirinden ayrılmakta ve bu mahalleler farklı cemaatleri ifade etmektedir. Mahalleleri şehirlerin yerleşim birimleri olarak tarif ederken gözden kaçırmamız gereken en önemli unsur ise her mahalle, mahalle halkının katıldığı bir cemaat veya tarikatın, ya da bir milletin yerleşim birimidir diyebiliriz.³⁰¹ Mahallerin tasnifini yaparken en büyük ayrım Müslüman ve Gayrimüslim mahalleleri şeklinde yapılmıştır.

²⁹⁷ Alkan, M. (2015). *Hüseyin Hilmi Paşa’nın Makedonya Umûmi Müfettişliği (1902-1908)*. Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 129.

²⁹⁸ Yalçınkaya, A. (2009). *Milletlerarası Hukuk Açısından Özerklik, Federasyon ve Bağımsız Kosova*. I. *Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi Bildiri Kitabı*, Priştine, Kosova. 261.

²⁹⁹ Jansen, a.g.e., 73.

³⁰⁰ Halaçoğlu, Y. (1990). *Kuruluştan Günümüze Bulgaristan’da Türk Nüfusu*. V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara, 1990, S. 505.

³⁰¹ Ergenç, Ö. (1978). “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri” *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, 103-109.

Çizelge 4.1. Üsküp mahalleleri³⁰²

Üsküp Mahalleleri					
Yıllar	1455	1468	1529	1544	1569
Müslüman Mahalle	23	33	51	53	57
Gayr-i Müslüm Mahalle	8	12	13	14	10
Toplam	31	45	64	67	67

Kaynak: İnbası, M. (2013). *Üsküp'ün Nüfus Yapısı ve Göçler, Balkanlar ve Göç*. (A. F. Gönenç. İ. Mangaltepe, Ed.), 43

Çizelgeye bakıldığı zaman Üsküp'te Müslüman mahallesi sayısı yıllara göre artarken Gayrimüslim sayısında herhangi bir artış olmamıştır. Üsküp'te Osmanlı hâkimiyetini perçinlemek için İshak Bey, İsa Bey, Hamza Bey ve Oruç Paşa gibi Osmanlı idarecileri Üsküp'ü canlandırmak, ticaret ve yerleşimi kolaylaştırmak için mahalleler inşa etmişler ve bu mahallere bu kişilerin isimlerini vermişlerdir. Bazı zengin tüccar ve zanaatkarların isimleri de bu uygulamaya dahil edilmiştir. Bunun en bariz örneklerinden olan Kazancı Hızır, Debbağ Şahin, Sabuncu Hacı, Tuzcu Mustafa ve Sarrac Tursun mahalleleri bu ifadeyi doğrulamaktadır. Bunun yanı sıra bazı mahalleler katip, voyvoda, kadı gibi devlet çalışanlarının isimlerini içermektedir.³⁰³

Çizelge 4.2. Üsküp'de Müslüman mahalleleri

Üsküp'de Müslüman Mahalleleri					
Mahalle Adı	1455	1468	1529	1544	1569
Aheryan Hasan / Hacı Hasan	29	30	17	23	37
Ahi İsa	-	6	6	10	32
Ali Bey/ İbri Bey	-	14	7	26	59
Birun Hisar	-	-	-	20	17
Bestan / Bostan Ağa	9	26	-	-	-
Camii Kebir / Hünkar Camii / Muradiye	20	41	45	59	95
Debbağ Şahin	40	15	34	29	24
Derviş Ramazan	-	15	12	19	19
Dervişan	-	-	7	15	35
Derzibaşı	-	-	5	19	30
Emir Hoca	-	14	10	20	28
Hacı İne Bey / Yapucu Mehmed	-	-	8	10	19
Gazi Menteş / Kadı Menteş	-	-	14	19	38
Göncüoğlu	-	-	11	17	24
Hacı Bali	21	28	20	23	34
Hacı Gazi / Hacı Kadı	-	-	18	29	43
Hacı Hürrem	-	-	-	-	17

³⁰² İnbası, M. (2013). *Üsküp'ün Nüfus Yapısı ve Göçler, Balkanlar ve Göç*. (A. F. Gönenç. İ. Mangaltepe, Ed.), 43

³⁰³ Ömer Lütfi Barkan "Balkan Milletlerinin Toprak Meseleleri Tarihine Bir Bakış" İfm, C. Iv (1943-44).S. 290.

Çizelge 4.2. (devam) Üsküp’de Müslüman mahalleleri

Hacı Kasım	-	-	11	14	22
Hacı Kemal	-	34	8	13	19
Hacı Mehmed / Onaltı Mehmed	-	-	8	11	16
Hacı Muhyeddin	-	-	11	16	22
Hacı Mustafa	-	-	-	-	18
Hacı Taceddin	-	-	-	13	24
Hamza Bali	-	-	-	-	19
Hamxa Bey	-	-	12	19	65
Hızır Kazancı	-	-	6	8	18
Hoca Musliheddin	18	16	-	-	-
Hacı Ömer/ İbn Ömer	23	20	21	28	48
Hoca Şemseddin	-	-	14	16	16
İbn Muntelib	-	35	14	26	36
İmaret-i İshak Bey	-	-	11	15	25
İsa Bey / Hatuncuk	-	24	15	2	24
İsa Bey Cedid	-	-	10	16	22
İshak Bey	8	-	14	15	19
İskender Gazi	-	-	-	13	44
İsmail Voyvoda	-	-	15	25	26
Kapucu Yusuf	18	15	-	-	-
Kara Kadı	13	14	28	19	48
Kara Kapucu	-	-	20	30	41
Kasım Fakih / Kasım Gazi	25	25	9	24	51
Katırlı	43	32	24	29	33
Hacı Tanrıvermiş	26	23	14	12	39
Kethüda Ramazan	31	19	-	-	-
İbn Kocacık / Veled-i Kocacık	15	-	19	23	41
Kuyumcu Hayreddin / Hacı Hayreddin	38	15	17	14	21
Kuyumcuoğlu / Veled-i Kuyumcu	9	12	11	14	29
Mehmed Çelebi Cedid	-	-	7	15	35
Mehmet Çelebi v. İsa Bey / Kebiri Mehmet Çel	-	-	23	25	88
Mescid-i Hacı Yunus	-	-	-	27	33
Molla Arab	-	-	-	-	67
Nökeri Ahmed / Nökerioğlu	6	16	-	-	-
Oruc Paşa	-	14	24	24	60
Pazarbaşı	-	-	10	15	26
Paşa Bey	-	-	9	15	33
Sabuncu Hacı / Sabuncu Yakub	7	11	-	-	-
Selehaddin Haraccı / Musliheddin Haraccı	45	64	15	24	35
Sarrac Tusun	13	-	-	-	-
Sinan Ağa	-	-	-	-	-
Şüca' / Haraccı Şüca' / Payko Oğlu	36	30	20	21	47
Taşhisar	-	-	14	-	-
Tophane / Ali Menteşeli	17	20	48	40	47
Tuzcu Mustafa	25	26	-	-	-
Tuzcu Süleyman	-	15	6	11	21
Bahri / Veled-i Bahri / İbn Bahri	-	6	18	18	23
Veled-i Şahin / İbn Şahin	-	-	9	9	18
Yahya Paşa	-	-	10	20	44
Yazıcı Şahin / Katib Şahin	-	12	12	20	36
Toplam	535	687	751	1062	1940

Kaynak: İnbası, M. (2013). *Üsküp'ün Nüfus Yapısı ve Göçler, Balkanlar ve Göç*. (A. F. Gönenç. İ. Mangaltepe, Ed.), 447

1455-1569 tarihleri arasında Üsküp'teki nüfus tahrir defteri kayıtlarına göre Müslüman mahallelerinde yaşayan asker sayıları göz önüne alındığında 1455'te sadece askerlerin nüfus sayısı 535 olarak kaydedilmiş ve bu sayı 1569 yılında 1940 nefer olmuş 114 yılda önemli miktarda nüfus artışı meydana geldiğini göstermektedir³⁰⁴

Çizelge 4.3. Üsküp'de gayrimüslim mahalleleri

Üsküp'de Gayrimüslim Mahalleleri						
Mahalle Adı	1455	1468	1481	1529	1544	1569
Andronik	-	-	-	22	24	59
Çereb	64	47	-	29	37	44
Dabijiv Veled-i Nikola / Dabço	45	37	-	15	11	37
Dimitri Manko	14	8	8	7	6	12
Dimitri Porsin	-	-	30	10	12	8
Genko	64	39	-	22	24	-
İstaminir	14	-	-	-	-	-
İstaykofça/Nikodofça	-	36	-	19	24	-
İbri Bey	-	-	18	17	12	-
İcvetko Semerci	-	34	-	-	-	-
Kalugereç/Terzi Radomid / Derzizade	-	32	39	12	6	6
Kilatvenk	-	14	22	7	11	11
Kuraşin	-	37	-	28	20	44
Kuyumcu	-	-	-	-	-	7
Mande	-	31	-	-	-	-
Peter/Petri Yivan	-	30	32	15	14	-
Radmanya	-	-	-	26	32	39
Rale	59	-	-	-	-	-
Todor Veled-i Vilad	48	-	-	-	-	-
Yandro	15	18	39	-	-	-
Frenk Cemaati	-	-	-	-	8	30
Yahudi Cemaati	-	-	-	21	44	53
TOPLAM	323	363	188	250	285	350

Kaynak: İnbaşı, M. (2013). *Üsküp'ün Nüfus Yapısı ve Göçler, Balkanlar ve Göç*. (A. F. Gönenç. İ. Mangaltepe, Ed.), 448

Benzer şekilde 1455-1569 tarihleri arasında Üsküp'teki nüfus tahrir defteri kayıtlarına göre Gayrimüslim mahallelerinde yaşayan asker sayıları göz önüne alındığında 1455'te askerlerin nüfus sayısı 323 olarak kaydedilmiş ve bu sayı 1569 yılında 350'ye yükselmesine rağmen önemli bir miktarda nüfus artışının olmadığı görülmektedir. Bu bilgiler ışığında belirtilen tarihler arasında Üsküp' de nüfusun Müslüman ve Gayrimüslim olmak üzere yaklaşık sayısı hakkında çıkarım yapmak mümkündür.³⁰⁵

³⁰⁴ İnbaşı, a.g.e., s. 447.

³⁰⁵ İnbaşı, a.g.e., 448.

Çizelge 4.4. Üsküp'ün yaklaşık nüfusu³⁰⁶

Üsküp'ün Yaklaşık Nüfusu					
Yıl	1455	1468	1529	1544	1569
Müslim Sayısı	2675	3435	3755	5310	9700
G. Müslim Sayısı	1615	1815	1250	1425	1750
TOPLAM	4290	5250	5005	6785	11450

Kaynak: Hoca,a.g.e.,124

Yukarıdaki verilerden hareketle 1455 yılında Üsküp şehrinde 2675 Müslüman nüfusa karşılık Gayrimüslim nüfus 1614 tür. Bu da 1455 yılında Üsküp'ün %62 sini Müslüman nüfus oluşturuyor iken, Gayrimüslim oranı da %38 olarak görülmektedir. Zamanla Müslüman nüfus sırasıyla 1468 yılında %66, 1529 yılında %75, 1544 yılında %78 ve 1569 yılında ise 9700 Müslüman ile %84'e çıkarken, Gayrimüslim nüfus ise 1468'de %34, 1529 yılında %25, 1544 yılında %22 ve 1569 yılında 1750 Gayrimüslim nüfus ile %16'lara kadar düşmüştür.

Şehrin nüfus sayısı Çizelgede gösterildiği şekilde ilerlemekle birlikte ilerleyen yıllarda nüfus önemli ölçüde artmaya devam etmiştir. Şehirde yaşayan Müslümanlar genellikle şehrin kuzey kesimlerinin olduğu Çayır ve Gazi Babanın olduğu tepelere yerleşiyorlar iken, Hıristiyanların Vardar taraflarına ve Yahudiler'in ise Vardar'ın kuzey kesimleri ile Üsküp Kalesinin güneyine yerleşmişlerdir.³⁰⁷

Çizelge 4.5. Üsküp köylerinin durumları

Üsküp Köylerinin Durumları						
Yıllar	1455	1468	1481	1529	1544	1569
Müslüman Köy Sayısı	23	21	26	35	36	34
G. Müslim Köy Sayısı	144	152	147	152	153	148
TOPLAM	167	173	173	187	189	182

Kaynak: Hoca, a.g.e. 125

Çizelgeyi incelediğimizde Müslüman köylerinin sayısı Gayrimüslim köy sayıları ile kıyaslandığında, Gayrimüslim köylerinin sayısının Müslüman köy sayısından önemli

³⁰⁶ Hoca,a.g.e.,124

³⁰⁷ Hoca, a.g.e., 124-125.

derecede fazla olduğu görülmekte ise de bunun sebebi daha çok Müslüman olan halkın şehir merkezinde yerleşmiş olduğunun sonucundan ileri gelmektedir. Bu tarihler arasında şehir içinde bulunan Müslüman köy oranının en çok olduğu zaman bile %20'yi aşmamıştır. Buna karşın Gayrimüslim köy sayısının %80 civarında olduğu görülmektedir. Buna mukabil nüfus sayısına doğrudan etki eden doğal afetler gibi olaylar da Üsküp'ün nüfusunda belli dönemlerde etkili olmuştur. Örneğin 25 Kasım 1560 tarihinde Üsküp'te olan depremde şehir ve köylerin zarar gördüğü ve nüfusunda olumsuz yönden etkilendiği söylenebilir.³⁰⁸ Ayrıca Üsküp, XVII. yüzyılın sonlarındaki savaşlardan da negatif yönde etkilenmiştir. Bunlardan bazıları, özellikle de II. Viyana Kuşatmasından sonraki savaşlarda, 25-27 Ekim 1689'da Avusturyalı General Piccolomini tarafından Üsküp şehrinin işgal edilmesi sonucunda oldukça çok sayıda Müslüman ve Gayrimüslim halk Sofya ve Belgrad gibi şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçler sonucunda Türkmenler İstanbul'a gelmiş ve Eyüp etrafına yerleşmiş ve Üsküp mahallesinin kurulmasına yol açmışlardır. Ancak 1690'da tekrar Mora Seraskeri Halil Paşa ile Kırım Hanı Selim Giray Han tarafından Kaçanik Boğazı ve Kosova'da Avustralyalılar yenilerek Üsküp yeniden Osmanlı Devleti bünyesi alınmıştır.

4.5. 18. ve 19. Yüzyıllarda Üsküp'te Nüfus Yapısı

Sultan II. Mahmut dönemindeki ıslahatlarından birisi olan ve 1831 yılında yapılan nüfus sayımı arazi ve vergi toplamaya yönelik olmayıp, askeri durumun tespit edilmesi amacıyla yapılması ve bu sayımda fiilen silahaltına alınabilecek Müslüman erkek sayısının tespiti açısından oldukça önemlidir. Ayrıca cizye ve askerlik yapmamaları için bedel-i askeriyye ödemekle yükümlü Gayrimüslim nüfus da ekseriyetle Yahudi, Kıpti olarak sınıflandırılmıştı.³⁰⁹

Üsküp'e ait nüfus kaynaklarının önemli kaynaklarını arasında Kamil Kepeci Tasnifinde belirtilen Nüfus Defterleridir. XIX. Yüzyılın farklı dönemlerine değinen ve defterlerin bir

³⁰⁸ Deprem hakkındaki bu kayıt, “Üsküp beği atayı beğe hüküm ki, nefsi Üsküp'ün ab-ı havası ile imtizaç idemeyüb ve sabıka vaki olan zelzeleden sakin olduğun hane dahi haraba müşrif olupş nefsi pırlepe'de mütemekkin olman babında icazet-i hümayunum talep etmeğin buyurdum kiş arz ittüğün üzere eğer pırlepededir ve eğer her kande dilersen oturub hemen sancağın hıfz ve hırsati ve zabt ve sıyaneti babında dakika fevt itmeyüb enva-ı ikdam ve ihtimamın zuhura getirüb ehl-i fesad ve şenaatin mukteda-ı şer-i şerif üzere hakkından gelüb muhtaç-ı arz olanı yazub bildiresin” şeklindedir. BOA, MD.568/1657.

³⁰⁹ Behar, C. (2000). “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve Cizye Defterleri”. *Osmanlı Devletinde Bilgi Ve İstatistik*, (H. İncalcık, Ş. Pamuk, Der.), Ankara, 75.

kısmı 1841-42 yıllarına ait nüfus ve bir kısmı 1864 yılına ait cizye defterleridir.³¹⁰ Ayrıca Üsküp'e ait 365 adet te temettuat defteri mevcuttur. Bu defterlerin asıl maksadı Osmanlı devleti içindeki vergi unsurlarını ve askeri kaynakların tespitine yönelik olması nedeniyle bu defterlerin önemi kayda değerdir. Üsküp hakkında nüfus defterinin başlangıcında, kapsadığı tarih aralıkları ve yazılma maksadı belirtilmiştir.³¹¹ Defterde 1257 Gurre-i Recep'ten (19 Ağustos 1841) - 1257 Selh-i Zi'l-hicce'ye (11 Şubat 1842) kadar yaklaşık 6 aylık bir kesitin bilgileri verilmiştir. Bahsedilen defterdeki bilgilerden mahalle isimleri, hane sayıları, mahalleye yeni taşınan ve giden adları, vefat edenlerin adları, eşkâlleri ve ikamet ettikleri ev numarasına kadar kaydedilmesi dikkat çeken en önemli özelliğidir.³¹² Bir başka dikkat çeken husus da şudur ki, öncelikle şehirde ikamet ettikleri yerlere göre Müslüman nüfus verilmiş ve köylerde ikamet edenler hane sayısı olarak gösterilmiştir. Gayrimüslim nüfusuna gelince onlar da yerli reaya adıyla belirtilmiştir.

Çizelge 4.6. 1841 yılında Üsküp nüfusu

1841 Yılında Üsküp Nüfusu		
Mahalle Adı	Müslüman Hane Sayısı	Gayrimüslim Hane Sayısı
Bülbül Zaim	-	4
Cami-i Atik	28	-
Cedid İsa Beğ maa Şeyh Ramazan	37	2
Debbağ Şahin	20	8
Dervişan	10	2
Emir Hoca	8	-
Eyne Bey	13	1
Gazi Mentuş	35	17
Hacı Balaban	9	-
Hacı Hayreddin	11	-
Hacı Kasım	6	-
Hacı Lala	14	5
Hacı Muhyeddin	21	2
Hacı Taceddin	18	-
Hacı Yunus	27	2
Haraccı Selahaddin	47	61
Hatuncuklar	38	-
Hazinedar İsmail	14	-
Hoca Şems	7	1

³¹⁰ BOA, KKT, NR. 6372; KKT, NR. 6579.

³¹¹ “Defter-i oldur ki, iki yüz elliydi senesi recebi şerifinin guresinden zi'l-hiccenin gayetine değin Nefs-İ Üsküp ve kazasında sakin Bi'l-Cümle Ehl-İ İslamın Mütevellid ve Müteveffâlarının Diyar-ı Ahardan gelen ve gidenlerin miktar ve kemiyetini mübeyyin altı mahlık nüfus yoklama defteridir. Selh-İ Zi'l-Hicce Sene 57”. BOA, KKT, NR. 6372, S. 53.

³¹² Örneğin; “Orta Boylu Sarı Bıyıklı İsmail B. İslam Yaş 35, Cedid İsa Beğ Mahallesinde nakl edip Mahalle-i Mezburun Nikayetinde 185 Nomrada Kayd Şud 14 N. 57”, “Oğlu Hurşid Yaş 8 Bu Dahi” şeklinde gidenlerin ayrıntılı tarifi yapılmıştır. Ölenler de, “Uzun Boylu Ali B. Bilal Yaş 40 Fevt Sud Fi 11 N. Sene 57” şeklinde belirtilmiştir. BOA, KKT, 6372, S. 53.

Çizelge 4.6. (devam) 1841 Yılında Üsküp Nüfusu

1841 Yılında Üsküp Nüfusu		
Mahalle Adı	Müslüman Hane Sayısı	Gayrimüslim Hane Sayısı
Hüdavirdi	21	-
İbn Bahri	16	-
İbn Çebni	18	-
İbn Kocacık	34	-
İbn Muhtesib	17	6
İbn Ömer	35	-
İbn Payko	67	65
İbn Şahin	12	-
İshak Beğ	12	-
İskender Gazi	84	10
İsmail Voyvoda	22	-
Kadı Çayırı	-	7
Kapucu Hamza	39	-
Kara Kapucu	34	-
Kasım Gazi	31	-
Katib Şahin	27	25
Kebiri Mehmet Çelebi	60	5
Muhyeddin Beğ	4	-
Muradiye	9	-
Oruç Paşa	58	-
Pazarbaşı	24	-
Söğütlü	-	5
Tophane	-	19
Yeni	-	8
Yiğit Paşa	29	40
TOPLAM	1016	295

Kaynak: BOA,KKT.6372/53

1841-1842 yılları arasında şehir merkezinde bulunan Müslim ve Gayrimüslim reyanın ikamet ettikleri mahallelere göre dağılımı Çizelgede gösterildiği gibi olup; şehir merkezinde toplam 44 mahalle vardır. Bu mahallelerde nüfus dağılımına göre 39 mahallede Müslüman aileler, 5 mahallede Gayrimüslim aileler ve 16 mahallede de hem Müslüman hem de Gayrimüslim aileler birlikte yaşamaktadırlar. Bu sayıların miktarı XVI. yüzyıldaki sayılar ile kıyaslandığında 57 Müslüman ve 10 Gayrimüslim mahallesi ile daha sonraki sayıların biraz düştüğü gözlemlenebilir.³¹³

³¹³ İnbaşı, a.g.e., 453-454, BOA,KKT.6372/53

Çizelge 4.7. 1841-1842 yılları arasında Üsküp'ün yaklaşık nüfus sayısı

1841-1842 Yılları Arasında Üsküp'ün Yaklaşık Nüfus Sayısı					
	Müslüman	Gayrimüslim	Kıbtî	Yahudi	TOPLAM
Şehir	5080	1475	500	250	7305
Kır İskân	5380	11910	500	-	17790
TOPLAM	10460	13385	1000	250	25095

Kaynak: İnbaşı, a.g.e.,415

Yukarıdaki çizelgede görüldüğü gibi belirtilen yıllar arasında Üsküp nüfusu 7.305 iken kırsal ile birlikte toplam 25.095'dir. Şehrin nüfus oranları dikkate alındığında %70 oranında Müslüman nüfus var iken %30 oranında Gayrimüslim olduğu görülmekte, bu oranların kırsalda ise %41 Müslümana karşılık, %59 Gayrimüslim şeklindedir. Sonuç olarak %73 Müslüman ve %27 Gayrimüslim nüfus oranı ile XVI. yüzyıl ile kıyaslandığında merkezde nüfusun önemli oranda değişmediği gözlemlenmektedir.³¹⁴

XIX. yüzyıl da Balkan ve Makedonya nüfusu ile ilgili oldukça fazla çalışma yapılmıştır. Her taraf kendi lehine olacak şekilde yaptıkları çalışmalar sonucunda gösterdikleri nüfus sayılarıyla güvenilir bir nüfus çizelgesi vermek bir yana meselenin içinden çıkılamayacak şekilde karışık bir hale dönüştürmüşlerdir.³¹⁵ Tüm bu karmaşıklığa karşılık yapılan değerlendirmede Osmanlılar tarafından tutulan kayıtların diğerlerine nazaran çok daha doğru olduğu görülmektedir. Tarafların verdikleri sayılarla, incelenen defterlerden çıkarılan sayıların bir kıyaslaması yapılmış ve çizelge olarak aşağıda verilmiştir.

³¹⁴ İnbaşı, a.g.e., 455

³¹⁵ Beydilli, K. (1989). "II. Abdulhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair". *Osmanlı Araştırmaları*, X, İstanbul, 79.

Çizelge 4.8. XIX. yüzyılda Üsküp şehrine ait merkez nüfusu

XIX. Yüzyılda Üsküp Şehrine Ait Merkez Nüfusu					
Yıllar	Müslüman	Gayrimüslim	Kıbtı	Yahudi	TOPLAM
1797 ³¹⁶	-	-	-	-	5000-6000
1820 ³¹⁷	-	-	-	-	3000
1831 ³¹⁸	9660	11700	900	-	22960
1835 ³¹⁹	6000	9000	-	-	15000
1840 ³²⁰	-	-	-	-	15000
1841-1842 ³²¹	-	-	-	-	25095
1860 ³²²	13000	7000	-	-	20000
1870 ³²³	13000	7000		800	20800
1877 ³²⁴	16462	14586	307	160	31515
1882 ³²⁵	-	-	-	-	34152
1888 ³²⁶	-	-		-	25000
1890 ³²⁷	15000	14100	1920	-	32000

Kaynak: Yıl yıl dipnotlarda açıklanmıştır.

Çizelgeden de görebileceğimiz gibi Üsküp'ün nüfusu hakkındaki rakamlar birbirinden farklılık göstermektedir. Bu verilen nüfus sayımlarının içinde 1831 nüfus sayımının ve 1841-42 yıllarının nüfus defterlerinin daha tutarlı ve doğruya daha yakın olduğunu söylemekle birlikte Salnamelerde kazaların ve sancakların nüfusu birbiri içinde verildiği göz önüne alındığında yine de tam olarak Üsküp nüfusu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında merkezde ki

³¹⁶ Zdraveva, M. (1981). "Territorial Changes in the Balkan Peninsula After the Berlin Congress and Its Effect on the Economic Life of Macedonia". *Macedoine (Articles D' Histoire)*, Skopje, 182.

³¹⁷ Adanır, F. (1984). "The Macodonian Question: The Socio-Economic Reality and the Problems of Its Historiographic Interpretation". *International Journal of Turkish Studies*, 3, 1-2, 54-55.

³¹⁸ Karal, E. Z. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara, 199. 1831 Nüfus sayımına göre Üsküp Sancağı'nda 35618 Müslüman, 54593 Gayrimüslim olmak üzere 90211 kişi vardır. Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara, 24.

³¹⁹ Berard, V. (1897). "La Macedoine". *Le Question Orientale Article Par Lavisse Et Berrard Tires De La Revue De Paris*, 530; Adanır, "The Macedonian Question" 54-55; Zdraveva Da 10000 Rakamını vermektedir. "Territorial Changes in the Balkan", 182.

³²⁰ Adanır, a.g.m., 54-55.

³²¹ BOA, KKT, NR. 6372.

³²² Hoca, a.g.e., 124, XIX. yüzyılın ortalarında Üsküp'e gelen Fransız Seyyah Amy Bue, şehrin nüfusunun 100 bin civarında olduğunu söylemektedir ki, bu çok abartılı bir rakamdır. Delicic, Scopje, 23.

³²³ Adanır, a.g.m., 54-55.

³²⁴ Rızaj, S. (1980). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kosova Eyaleti'nin İktisadi Durumu". *Prilozi*, Sarajevo, 370.

³²⁵ Rızaj, "Kosova Eyaleti", 371; Şehrin nüfusu hakkında verilen bilgilerde bazı çelişkiler vardır. Nitekim Shaw, 1885 tarihi itibarıyla şehrin ve kazanın nüfusunun 40256 Müslim, 6665 Ortodoks ve 724 Yahudi olduğunu ileri sürer. Shaw, S. J. (1980). "Ottoman Population Movements During the Last Years of The Ottoman Empire, 1885-1914, Some Preliminary Remarks". *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 200.

³²⁶ Şemsettin Sami, Kamusü-L A'lam Iı, S. 932; İnalçık, H. (1993). "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul, 30.

³²⁷ Adanır, a.g.m., 54-55.

Müslüman nüfus sayısı daha fazla olmasına karşın, XVII. yüzyılın ortalarında ve sonlarına doğru Gayrimüslim nüfusunun artış içerisinde olduğu görülmektedir. Bu artan değişimlerin dönem içerisinde ki Müslüman nüfusun çeşitli sebeplerden dolayı göç etmesi ve Gayrimüslim nüfusun da dışarıdan göç alarak artmasının sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 1844 yılında Üsküp ve civarına yoğun bir şekilde çingenelerin yerleştikleri görülmektedir. Ayrıca, 1877-78 Osmanlı- Rus Harbi sonrasında Tuna vilayetinden bazı Türklerin doğuya doğru göç ettiği bilinmekle birlikte, diğer bir kısım da Köstendili geçerek Manastır ve Üsküp vilayetlerine yerleşmişlerdir. Bunun yanı sıra sadece Kosova’da 1879-80 yıllarında yüz bin göçmen bulunmakta olup, bunların büyük çoğunluğu Prizren ve Üsküp sancaklarında yerleşmişlerdir.³²⁸ Hatta bu toplanan göçmenler için 1884 yılında 55 evden oluşan Teşvikiye adı verilen bir Hıristiyan mahallesi kurulmuştur.³²⁹

Nüfus sayımlarının güvenilirliği göz önüne alındığında 1905 yılında yapılmış olan Osmanlı nüfus sayımının yeri diğerlerinden farklılık göstermektedir. Bu sayıma resmi devlet yetkililerinin yanı sıra yerel cemaatlerden de temsilcilerin katılması sonucu otokontrol sağlanmış ve katılımın da ortaya koyduğu gibi bu sayım daha çok dini-mezhebi bağlılık esası üzerine yapılmıştır. Bu sayım sonucuna göre yaklaşık 3 milyon Makedon nüfusunun 1,5 milyonu Müslüman nüfus oluştururken, 890 binini Bulgarlar, 301 binini Rumlar, 100 binini Sırp ve yaklaşık 100 bin kadar da Ulahlar’ın oluşturduğu tespit edilmiştir.³³⁰

XX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Üsküp, 23-24 Ekim 1912 yılında Sırp tarafından işgal edilmiş ve 10 Ağustos 1913 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması ile Üsküp, Manastır, İştîp ve Priştine gibi Türk yerleşim yerleri Sırp eline geçmiştir. Bu el değiştirme sonucunda 27 Ocak 1913 tarihinde 752 kadar Müslüman-Türk Üsküp’ ten göç etmiştir. Daha sonra 1915’lerde Bulgarlar tarafından alınan şehir, müttefikler aracılığı ile 11 Eylül 1918’ de yeniden Sırp’ a verilmiştir. Bu değişimler döneminde şehir nüfusunda önemli derecede azalmalar meydana gelmiştir. Nitekim 1913 yılında Sırpın yaptığı nüfus sayımında sayının 37.000 olduğu kayıtlara geçmiştir. Devamında 1921 yılında 41.006 ya yükseldiği, 1931 yılında bu sayının 64.807 ye tırmandığı ve 1941 yılında 80.000 dolaylarında olduğu, fakat II. Dünya Savaşı’nın negatif etkisinden dolayı bu sayı 1944 yılında 76.000 dolaylarına kadar düşmüştür. Elde edilen

³²⁸ İpek, N. (1994), *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Ankara, 34, 175.

³²⁹ Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul, 402-403.

³³⁰ Beydilli, K. *Makedonya Meselesi*. 79-80; Temelkuran, T. (1972). “Makedonya Meselesine Dair Bir Layiha”. *Gdaad*, I, İstanbul, 147-148.

bilgilere göre 1961 yılında Makedonya 131.000 Türk nüfusa ev sahipliği yapıyordu. Üsküp nüfusunu olumsuz etkileyen 1963 depremine rağmen, günümüzde 126 yerleşim yeri ile Makedonya'nın en önemli şehri olmaya devam etmektedir.³³¹

Çizelge 4.9. Üsküp'te etnik yapı

1903 Senesinde Üsküp'teki Etnik Yapı		
Milliyet Adı	Nüfus Sayısı	Yaklaşık Nüfus Oranı %
Türkler	1.815.000	28
Arnavutlar	1.160.000	18
Boşnaklar	110.000	2
Rumlar	1.160.000	18
Bulgarlar	760.000	12
Sırpalar	120.000	2
Ulahlar	70.000	1
Ermeniler	235.000	4
Hıristiyanlar	1.110.000	17
Ecnebler	10.000	0,15
Çingeneler	10.000	0,15

Kaynak: Aydın, M. (1997). "Bulgaristan Komiserliği". *Belgeler, Türk Tarihi Belgeler Dergisi*, Sayı 2'den Ayrı Basım, Ankara, 71-125.

Bulgar Komiserliği'nin 1903 tarihinde Rumeli bölgesi içerisinde yaptığı nüfus çalışması sonuçları Çizelgede ki gibidir.³³² Bu durumda Türklerin nüfusunun 1.815.000 ile yaklaşık nüfusun %28'ini oluşturduğu ve en yakın sayınının 1.160.000 nüfus sayısı ve yaklaşık %18 ile Arnavutlar olduğunu ve diğerlerinin de sırasıyla Hıristiyanlar 1.110.000 nüfus sayısı ile yaklaşık %17, Bulgarlar 760.000 nüfus sayısı ile yaklaşık %12, Ermeniler 235.000 nüfus sayısı ile yaklaşık %4, Boşnakların ve Sırpaların 110.000 nüfus sayıları ile yaklaşık %2, Ulahların 70.000 nüfus ile yaklaşık %1 ve Ecnebler ve Çingeneler'in 10.000' er nüfus ile yaklaşık %0,1'ini oluşturduğunu görmekteyiz. Ayrıca yine aynı nüfus sayımının sonucundan elde edilen bilgiler ışığında Rumeli Eyaletinde 3.469.786 Müslüman bulunmasına karşılık, 2.192.586 Ortodoks, 176.366 Ermeni, 119.799 Yahudi ve 34.608 nüfus sayısı ile diğer unsurların bulunduğu belirtilmiştir. Ortaya koyulan bu verilere göre Kosova'nın nüfusu yaklaşık 437.345 Müslüman, 323.241 Gayrimüslim olmak üzere

³³¹ Skopje and Its Surroundings, 14-15.

³³² Aydın, M. (1997). "Bulgaristan Komiserliği". *Belgeler, Türk Tarihi Belgeler Dergisi*, Sayı 2'den Ayrı Basım, Ankara, 71-125.

toplam nüfusun yaklaşık 760.586 birey olduğu ortaya koyulmuştur.³³³ Aynı tarih içinde Üsküp Rum Metropolitliği Rum, Bulgar ve Ulahlara ait nüfus düzenlemelerinin yapıldığı kayıt ve defterlerin kendilerine de verilmesini istemişler, fakat merkezi idare tarafından bu kayıtların Kosova Valiliğine verilemeyeceği bildirilmiş ve nihayetinde sonuçlar alınamamıştır.³³⁴

Osmanlı yönetim teşkilatına dâhil olan Makedonya bölgesine ait Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri ki bunlara “Vilayet-i Selase” ismi de verilmiştir, bu üç bölgenin nüfus sayısı XIX. yüzyıl sonlarına doğru yaklaşık 3 milyon olan toplam nüfusun 1,5 milyonu aşan sayıları ile Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bu sayının içerisinde de 1.032.000 kişi sayısı ile nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı. Diğer nüfus dağılımı ise; yaklaşık 840 bin kişi sayısı ile en fazla Bulgarlar gelmekte ve takiben Rumlar, Sırp ve Ulahlar sırasıyla gelmektedir.³³⁵ 1904 tarihinde “Vilayet-i Selase” nin başında Genel Müfettiş unvanıyla görev yapan Hüseyin Hilmi Paşa tarafından belirtilen Makedonya Bölgesinde çoğunluk Türklerden olmak üzere 1.508.507 Müslüman, 896.407 Bulgar, 307.000 Rum, 100.717 Sırp, 99.000 Ulah ve az sayıda da Yahudi, Ermeni ve Çingene nüfusu bulunmakta idi.³³⁶

Osmanlı nüfusu XX. yüzyılda son olarak bir kez daha sayılmıştır. 1905-1906 tarihinde yapılan bu sayımın daha çok siyasal nedenlerden dolayı yapılmıştır. Başka bölgelerde örneğin Irak ve Arap Yarımadası gibi, yapılan nüfus sayımının tam olarak yapılamadığı, Ayrıca yaklaşık 3 milyon nüfusun sayımının eksik yapıldığına dair kanaatleri bu durumun Müslümanların çıkar ve devlete zarar getireceği düşüncesinde birleşiyorlardı. Hatta bu düşüncede daha da ileri giderek nüfus sayımında hata yaptığını düşündükleri 1905 yılında

³³³ Rumeli'deki vilayet nüfusları ise şöyledir: Edirne vilayeti 441.404 Gayrimüslim, 637.686 Müslüman olmak üzere toplam 1.079.90; İşkodra vilayeti 8.169 Gayrimüslim, 348.949 Müslüman toplam 357.118; Selanik vilayeti 581.609 Gayrimüslim, 570.506 Müslüman, toplam 1.152.115; Manastır vilayeti 444.440 Gayrimüslim, 652.962 Müslüman toplam 1.097.079; Yanya vilayeti 295.829 Gayrimüslim, 280.250 Müslüman, toplamda 576.079 Kişidir. Genel toplamda ise 2.253.359 Gayrimüslim, 3.469.786 Müslüman Rumeli'deki vilayetlerde yaşamakta idi: BOA, (Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı) TFR. I. MKM, NO. 2/120.

³³⁴ BOA, DH. MKT, No. 738/57.

³³⁵ Ünlü, a.g.t. 90.

³³⁶ Yusuf, H. (1993). Atatürk ve Makedonya'da Yaşayan Türkler ve Azınlıklar'', *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (82), 16.

Üsküp bölgesinde görevli Nüfus Nazırı Esad Efendi görevden alınarak yerine Nüfus Nezaret Başkâtibi Selim Bey görevlendirilmişti.³³⁷

Son dönemlerde yapılan sayımların ardında yatan siyasal gerekçe o bölgede bulunan etnisitelerin milliyetçi maksatlarına dayanıyordu. Bu topluluklar kendi vatandaşlarının sözü geçen Hıristiyan cemaatinin lideri bilhassa Ortodoks Kiliselerin rahipleri olarak atanmasını amaçlıyorlardı. Ayrıca bu atamalarda ki bazı rahiplerin o bölgede yaşayan insanların milliyetine karar vermelerinde oldukça büyük etkisi vardı.

Bu arada Bulgar, Rum ve Sırp cemaatleri arasında oldukça çetin mücadeleler yaşanmaktaydı. Özellikle de Ortodoks Hıristiyanlarının yoğun yaşadığı Balkanlarda görülmekte idi ki, her biri kendi nüfus sayılarının daha fazla olduğunu iddia etmekte idi. Arada ki bu mücadeleye son verilmesi için Babıali tarafından yerel cemaat temsilcilerinin de katılacağı yeni bir sayım yapılmasına karar verilmiştir. Bu şekilde yapılacak olan bir seçimin sonucunun kabul göreceği ve seçim sonucu ile beraber çoğunluğa sahip olan topluluk kendi rahibini (despot) seçebileceği, sayıca birbirine yakın olan yerlerde is her bir topluluk kendi rahibini (despot) seçebileceği öngörülmekteydi. Merkezi yönetim önceki yıllarda olduğu gibi seçimin uzun sürmemesi için, ki bazı seçimler birkaç yıl sürmüştü, 3 ay içerisinde seçimleri tamamlama kararı verdiler. Her sayılan ve deftere kaydedilen kişi için 1840'lı yıllarda kullanılan mürur tezkeresi veya seyahat belgesinin benzeri olan Tezakir-i Osmaniyye verilecekti.³³⁸

Yukarıda alınan kararlara müteakip komisyonlar için gerekli çalışmalar başlatılmış, ilgili memurlar tespit edilmiş ve hatta 3 ay boyunca bu memurlara verilecek olan ücretler de belirlenmiştir. Buna göre merkezi vilayet komisyonları 2.850, evliye-i mülhakat komisyonuna 12.250, kazalar komisyonuna 52.700, Gayrimüslim kaza görevlilerine 5.000 kuruş, toplam da ise 72.900 kuruş verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca kaza komisyonlarından kaza nüfus memuruna 250, dışarıdan görevlendirilecek kâtibe 250, meclis idare azasına 500, belediye azasına 500, iki neferden sorulu redif zabıtine 500, redif

³³⁷ Selim Bey'den boşalan yere de Üsküp Belediye Reisi Sadi Efendi tayin edilmiştir: BOA, DH. MKT, NO. 982/70.

³³⁸ Şimdiki tabirler nüfus cüzdanı yerine kullanılan bir tabirdir. bunun yerine "Nüfus Tezkiresi" halk tabakası arasında "Kafa Kağıdı" da denilirdi. Bunlar cüzdan halinde değil, çizgili birer kağıt şeklinde idi. sahibinin baba ve anasının adları, eşkali, oturduğu mahalle ve sokak adları ile evin numarası, doğu tarihi yazılıydı. İlk Tezker-İ Osmaniye Hicri 1280 (1863) senesinde yapılan nüfus tahriri üzerine verilmiştir. Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (C. III), İstanbul: MEB, 492.

baş çavuşuna 150 ve ayrıca kağıt ve diğer masraflara 50 kuruş ve toplamda da 2.450 kuruş verilmesi kararı verilmiştir.³³⁹

Seçimler yukarıdaki bahsedildiği gibi sadece Türk memurlar tarafından değil, bölgede yaşayan yerel cemaatlerin temsilcilerinin de katılımı ile ortak komisyonlar tarafından yapılarak, sonuçlarının da güvenilir olmasını ve yerel cemaatlerinde birbirlerini kontrol etmesini sağlamıştır.³⁴⁰

Vilayette merkezi konumda olması hasebiyle Üsküp kazasına ait 1905 yılında detaylı bir nüfus bilgisi verilmiştir. Bu bilgilere göre Üsküp kazası ve ona bağlı 159 köy 73.72 nüfusa sahipti. Bu nüfus dağılımının ise 41.456'sı Müslüman, 24.535' i Bulgar, 6.516' sı Rum, 874' ü Musevi, 35' i Latin ve 210'u Kıbtî'yi. Bu nüfus sayıları ile 10 yıl öncesinin nüfus sayılarını kıyasladığımızda tüm unsurların sayılarında belirli oranlarda artış olduğu gözlemlenebilir. Bu iki nüfus arasında toplam nüfus bazında 10.401 artış meydana gelmiş ve 63.331 kişi olan kaza nüfusu 73.732 ye yükselmiştir. Bu nüfustaki yerel cemaat dağılımı ise; Müslüman sayısı 7.699, Rumların sayısı 209, Bulgarların sayısı 3.270, Yahudilerin nüfusu 151, Latinlerin sayısı 11 ve Kıbtîlerin sayısı 62 artarak, ilgili tarihin toplam nüfusu Kosava için 1.105.594 olarak verilmiştir.³⁴¹ Bu sayının da 752.536'sını Müslümanlar oluştururken, 353.058' ini de Gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Gayrimüslim nüfusunun da en fazla sayıya sahip olanı Bulgarlar, Ulahlar, Sırlar ve Rumlar şeklinde oluşmaktaydı.

Çizelge 4.10. 1905 yılı Üsküp sancağı nüfusu

1905 Yılı Üsküp Sancağı Nüfusu				
Yerel Cemaatler	Erkek Sayısı	Kadın Sayısı	Oran %	TOPLAM
İslam	59301	54302	42	113603
Rum	4636	3968	3	8604
Ermeni	1	-	0,0003	1
Bulgar	75913	68632	54	144545
Rum Katolik	-	-		-
Protestan	119	54	0,06	173
Latin	605	-	0,2	605
Yahudi	630	568	0,4	1198

Kaynak: İnbaşı, a.g.e., 84

³³⁹ BOA, TFR. I. KV, No. 84/8336.

³⁴⁰ Beydilli, K. (1989). "İkinci Abdulhamit Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, C. IX, İstanbul, 79.

³⁴¹ Ünlü, a.g.t., 99.

Yukarıdaki Çizelge incelendiğinde 1905 yılına ait olan nüfus sayısı istatistiklerine göre sancağın %54' ünü Bulgarlar oluşturmaktadır. Bulgarları %42 ile Müslümanlar, %3' ünü Rumlar ve %1' ini de Yahudi Latin ve Protestanlar oluşturmaktadır. Bu tarihteki Üsküp nüfusu 268.729, bunun 141.205'inin erkek ve 127.524' ünün de kadın olduğu görülmektedir. Ayrıca Latin nüfusunda erkek nüfusun 605 olmasına karşın, kadın nüfusunun hiç olmaması ilgi çekicidir. Bu sayım sonucuna göre toplamda nüfusun %53' ünü erkekler oluştururken, %47' sini de kadınların oluşturduğu anlaşılmaktadır.³⁴²

1905 yılında Kosova Vilayetinin toplan nüfusu 671.674 olmak üzere vilayetin merkezi ve en büyük sancağı konumunda olan Üsküp nüfusun %40' ını barındırmakta idi.³⁴³ Kosova'da ki toplam nüfusun içinde Müslüman nüfusun %30' u, Bulgar nüfusunun %53' ü, Rum nüfusun %63' ü, Latin nüfusunun %17' si, Protestan nüfusunun %100'ü ve Yahudi nüfusunun da %72'si Üsküp Sancağında ikamet etmekteydiler.³⁴⁴

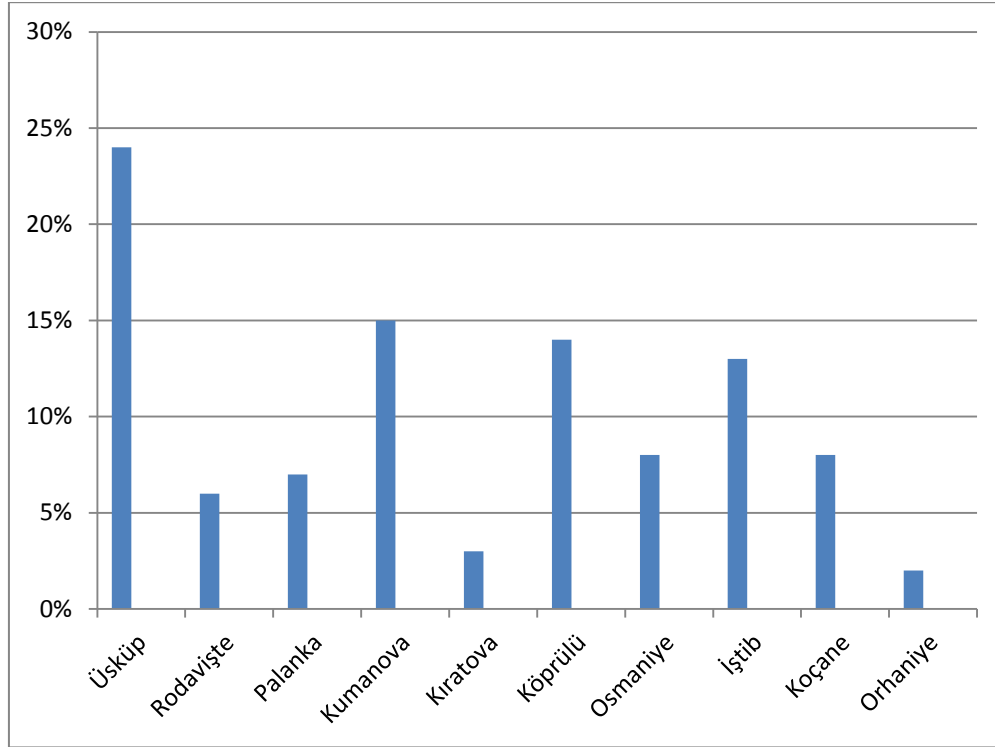
Bu türlü istatistikler devam ederken, 1908 senesinde Üsküp sancağına ait nüfus defteri tutulmasına karar verilmiştir. İstisna olarak Orhaniye Kazası hariç diğer kazaların nüfus bilgileri bu defterde yer bulmuştur. Bu yılda Üsküp merkez kazasının nüfusu 43.701 olup, bu sayının 25.223'ü Müslüman ve 18.478' i ise Gayrimüslim olarak kaydedilmiştir. Sancağın en büyük kazası Üsküp olup, diğer kazaların nüfus sayıları ise; 9.805 kişi ile Rodavişte, 12.895 kişi sayısı ile Palanka, 24.393 kişi ile Köprülü, 14.377 kişi sayısı ile Osmaniye, 23.270 kişi sayısı ile İştib, 26.844 kişi sayısı ile Kumanova, 5.242 kişi sayısı ile Kıratova ve 14.373 kişi sayısı ile Koçana gelmektedir. Toplam nüfusun %25'i Üsküp Kazasında yaşamakta olup, diğer kazalarda yaşam sayısı ise %15 ile Kumanova başı çekmekte olup, devamında sırasıyla %14 Köprülü, %13 İştib, %8 ile Koçana, Osmaniye ve Palanka, %6 ile Rodavişte ve %3 ile sonu çeken Kıratova şeklinde idi. Sancakta ki toplamda 75.044 Müslümana karşılık, 99.836 Gayrimüslim yaşamakta idi. Yani toplam oranda %57'lik çoğunluk oranını Gayrimüslimler oluştururken, %43'lük oranı da

³⁴² Bu sayımın ayrıntılarıyla ilgili başka bir bilgi henüz mevcut değildir. Memalik-i Osmaniye'de Tahrir Olan Nüfusun İcmali, İÜK TY 947, S. 67. İnbaşı, a.g.e., 84

³⁴³ Vilayetin diğer sancaklarının nüfusları ise şu şekildedir: Priştine 193.096, İpek 29.702, Seniçe 85.681 Ve Prizren 94.466'dır. Bu duruma göre vilayet nüfusunun % 40'ı Üsküp'e yaşamaktadır. Diğer sancakların oranı ise; Priştine % 29, Prizren % 14, Seniçe % 13 ve İpek % 4'tür. Memalik-i Osmaniye'de tahrir olan nüfusun icmali, İÜK TY 947, S. 68.

³⁴⁴ Sayım esnasında Kosova Vilayetinde bazı sorunlar da yaşanmıştır. Sorunların yaşanmaması için bazı tedbirler uygulanmıştır. Mesela Pristine kazasının Frizovic nahiyesi tarafında ki köylerin Tahrir-i nüfusa tezkire esmanı alınmamak, İslam Köylerine tahrir memuru gönderilmemek, İslam kadınlarının eşkali yazılmamak şartlarıyla muvafakat edecekleri şartlarına uyulması istenmiştir: BOA, DH.SFR, NO. 358/98.

Müslümanlar oluşturmaktadır. Farklı bakış açısıyla sancakta 18.482 kişi sayısı ile en çok Gayrimüslim Kumanova'da yaşarken, 4.064 kişi sayısı ile Rodavişte' de ise Gayrimüslim sayısı en azdı. Buna karşılık 25.223 kişi sayısı ile Üsküp Kazasında en fazla Müslüman nüfus yaşarken, 877 kişi sayısı ile Kıratova' da en az Müslümanın yaşadığı yerleşim birimleriydi.³⁴⁵

Şekil 4.1. 1910 Yılı da Üsküp sancağının kazalara göre nüfus oranları³⁴⁶

II. Meşrutiyetin savunucularından Resneli Niyazi Bey tarafından Balkan savaşı öncesi Makedonya nüfusunun dağılımı ortaya konmuştur. Bu veriler ışığında Kosova' nın nüfusu yaklaşık 1.105.594' tür.³⁴⁷ Yukarıda ki grafikte de görüleceği üzere bu tarihte Üsküp Sancağı yukarıdaki kazalardan oluşmakta idi. 1910 senesi nüfus verileri Üsküp Sancağının toplam nüfus sayısının 179.285 kişi olduğunu göstermektedir. Bu sayının 99.836 kişisi Gayrimüslim nüfus iken, 79.449 kişi de Müslüman nüfustu. Ayrıca Üsküp Kazasının toplam nüfusu 43.701 olmakla birlikte, bu sayının 18.478 kişi Gayrimüslim iken, 25.223 kişi de Müslüman nüfustu. Diğer kazaların nüfus sayıları ise; Rodavişte toplamda 9.805 nüfusa sahip iken, bu nüfusun 4.645' i Gayrimüslim ve 5.165' i Müslüman, Palanka toplam

³⁴⁵ BOA, TFR. I. KV, NO. 211/21059.

³⁴⁶ Ünlü, a.g.t.,101, İnbaşı, a.g.e., 88.

³⁴⁷ BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-İ Nüfus İdaresi İdare-İ Umumiyesi Tahrirat Kalemi (DH. SN. THR), No. 2/101.

12.895 nüfustan oluşken, bu nüfusun 11.759'u Gayrimüslim ve 1.136'sı Müslüman, Kumanova 26.844 nüfusunun 18.482'si Gayrimüslim ve 8.362'si Müslüman, Kıratova 5.242 toplam nüfus ve bu nüfusun 4.365'i Gayrimüslim ve 877 Müslüman, Köprülü 24.393 toplam nüfusunun 14.948'i Gayrimüslim ve 9.445'i Müslüman, Osmaniye toplam 14.377 nüfusunun 8.692 Gayrimüslim ve 5.685'i de Müslüman, İştib toplam nüfusta 23.270 iken bunun 10.204 Gayrimüslim ve 12.066 Müslüman, Koçana toplamda 14.353 nüfusa sahip iken bunun 8.263'ü Gayrimüslim ve 6.090'ı Müslüman ve Orhaniye nüfusu da 4.405 olarak belirlenmiştir.³⁴⁸

4.6. Göçler ve Üsküp

4.6.1. 93 harbi öncesi göç

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemi hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla uygulanan göç politikasıyla Osmanlı son dönemi yaşanan göçler farklı konjonktür de meydana gelmiştir. Bu meselenin ilk ortaya çıkışı 1683 yılında meydana gelen Viyana Bozgunu sonrasındadır.³⁴⁹ 1683 yılı ile 1699 yılları arasında meydana gelen Osmanlı Avusturya savaşları serhat boylarından geri çekilen Müslümanlar bu göç sürecini başlatmıştır.

Balkanlar'da yaşanan savaşlarda en çok zarar gören şehirlerden biri de Üsküp'tür. Bunun en belirgin örneği ise Avusturyalı General Piccolomini'nin 1689 tarihinde Üsküp'ü yakmasıdır. Bu yangın Üsküp şehrine büyük zarar vermiş ve bu yangının izleri yıllarca silinmemiştir. Yangınla beraber Üsküp'te yaşayan halkın büyük çoğunluğu şehri terk etmek zorunda kalmış ve muhacir konumuna düşmüştür. Üsküp ve civarından kaçan halkın çoğu geçici olarak Sofya ve Serez'e doğru göç etmiştir. Ancak Fazıl Mustafa Paşa 1689 yılında sadrazam olunca bu halkın çoğunluğunu eski yerlerine geri döndürmüştür. Üsküp bu tarihlerden sonra şehir ve ticari hayat noktasında eski canlılığını kaybetmiştir. 93 Harbi'nden sonra çok sayıda muhacir şehre yerleşmiş ve 19. Yüzyılın ikinci yarısında demiryolunun faaliyete geçmesiyle tekrar eski canlılığına kavuşmuştur.³⁵⁰

³⁴⁸ BOA, TFR. I. UM, 30/2905.

³⁴⁹ Uçarol, a.g.e., 534.

³⁵⁰ Yazıcı, N. (1996). *Salih Asım'ın Eserlerinde Üsküb*. Tarih Boyunca Balkanlar'dan Kafkaslar'a Türk Dünyası Semineri Bildirileri, İstanbul, 54

Balkanlar'da yaşayan Türk ve Müslüman ahali bölge tarım ekonomisinin en etkin milleti konumundaydılar. Bölgede yaşayan Gayrimüslim ahali burada yaşayan Türk Müslüman ahalinin üzerine baskı kurmak için, Gayrimüslim ahaliye yeni kurulan balkan devletleri tarafından toprağı işleyen kesimin Gayrimüslim ahali olması gerektiğı bilinci verilerek yapılan zulme orada yaşayan halkı da dahil etmişlerdi. Ve bunu yaparken Avrupa basınıını da kendi taraflarına çekebilmek için burada yapılan zulüm ve katliamın Türkler tarafından yapıldığı yalanını uydurmuşlardır.³⁵¹

4.6.2. Üsküp yolunda muhacirler

93 Harbi iki cephede meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin birinci savunma hattı Tuna Nehrinin sol kıyısı, Balkan dağları ikinci savunma hattını oluşturmuştur. Osmanlıların karargahı da Şumnu'dadır. Ruslar ise saldırı için Romanya'da toplanmıştır. Tüm bu müdafaa hatlarına rağmen Rus kuvvetleri öyle etkili gelmiştir ki ancak Plevne'de durdurulabilmiştir.³⁵² Savaş devam ederken bölgede yaşayan halka Rus kuvvetlerinin giriştiğı katliam ise savaşı Balkan coğrafyası için iyiden iyiye ateş hattına çeviriyordu.

Osmanlı Devleti'nin bu bitmeyen savaş süreci ve savaş sonrası kaybedilen topraklarda ortaya çıkan yeni ulus devletlerinin kendi bünyesinde kendi etnik kimliğinden insanları istemesi Balkan coğrafyasında savaşın ötesinde bir hareketliliğe sebep olmuştur. Bu hareketlilik o bölgede yaşayan insanların daha güvenli olacağını düşündüğü bölgelere göç etmesidir. Ortaya çıkan bu göç durumu, savaş ve şiddetten kaçmak zorunda kalan insanların yaptığı mecburi göçlerdir.³⁵³ İnsanların hayatta kalmak için topluca güvenli bölgelere geçme isteğı; çatışma, doğal afet, kıtlık, salgın hastalık ve diğere siyasi durumlar yeni yeni hadiseler ortaya çıkarmıştır. Bu süreç ise mülteciler, sığınmacılar ve yerinden zorla ayrılmak zorunda kalan insanlar olmak üzere farklı kategorilerde değerlendirilmesi gereken insan grupları meydana getirmiştir.³⁵⁴ Bu aşamada göç eden insanlar ilerleyen süreçlerde tekrar göç etmek zorunda kalmışlardır. İlk göç ettikleri bölgenin de tekrar düşman işgaline uğraması ve bu bölgenin de Osmanlı devleti tarafından kaybedilmesi

³⁵¹ Koloğlu, O. (1996). *Türk'ün Çözemediğı Taktik: Propaganda Aracı Olarak Şiddet (1890 Armanie Örneğı)* Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildirileri, İstanbul, 133-134.

³⁵² Aydın, M.(1994). *Doksanüç Harbi (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı)*, İstanbul:DİA., C.9, 498

³⁵³ Tekeli, a.g.e., 44.

³⁵⁴ Kul, E. (2019). *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Sonrası Üsküp'e Gelen Muhacirlerin Durumu(1877-1878)*. *Anasay (3 Aylık Ulusal Hakemli Dergi yıl:3- Sayı:8)*,13

oraya yerleşen muhacirlerin tekrar anayurda doğru bir hareketlenme meydana getirmiştir ki bu kademeli olarak geri çekilme anlamına gelmektedir.³⁵⁵

Balkanların hemen hemen her noktasında Rusların başlatmış olduğu etnik temizliğe Sırp'ların ve Bulgarların da katılımıyla coğrafya Müslüman Türk ahali için yaşanılmaz bir hal almıştır. Bu durumdan kurtulmak isteyen ahali balkanların önemli bir noktasında yer alan yol güzergâhlarının kesişme noktasında bulunan Üsküp'e gelmişlerdir. Yoğun bir şekilde başlayan bu göç hadisesi Üsküp ve civarı için yeni yeni problemler ortaya çıkarmıştır. Müslüman muhacirlerin Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'dan belli bir düzen içinde değil kitleler halinde olması bölgede kargaşa meydana getirmiştir. Öncelikle kaçan 40 binden fazla muhacir Sofya bölgesine yerleşmiş ancak Rusların Sofya bölgesini işgal etmesiyle buradan da ayrılmak zorunda kalmışlardır.³⁵⁶ Sofya'dan ayrılan bu muhacirler ikiye ayrılmış; bir kısmı Üsküp ve Selanik tarafında, diğer kısmı ise tatar Pazarcık-Filibe üzerinden Edirne'ye oradan da İstanbul'a doğru yola çıkmıştır.³⁵⁷

Kosova vilayetine en büyük ve kitlesel anlamda göç 93 Harbi sonrasında yaşanmıştır. 1877 yılının aralık ayında başlayan bu göç göç edenleri perişan bir hale getirmiştir. Yola çıkan grup Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'dan hareketlenmiştir. Buralardan ilk olarak Rumeli bölgesine daha sonra Anadolu'ya oradan da Arabistan bölgesine göç etmişlerdir.³⁵⁸ Osmanlı topraklarına göçe başlayan muhacir grubunun başlangıç yeri Belgrat'tı. Belgrat'ın tercih edilmesinde ki en büyük etken Selanik'e gitmek isteyen muhacir grubunun kullanacağı kara ve demiryolu bulunmaktaydı. Belgrat'a gelen muhacir buradan Niş'e, Niş üzerinden Üsküp'e oradan da Selanik'e geliyordu. En başta küçük kafiler halinde gelen muhacir grubu İstanbul'a rahatça girebiliyordu. Ancak bu kafele sayısının artması ile şehirde kargaşa meydana gelmiş bu kargaşanın daha fazla artmaması için gelen muhacir grupları direkt olarak Çanakkale ve İzmir Limanlarına taşınmaktaydı. Çanakkale ve İzmir limanına gelen muhacirler buradan Aydın, Kütahya, Afyon, Eskişehir taraflarına dağıtılıyordu.³⁵⁹

³⁵⁵ Tekeli, a.g.e., 45.

³⁵⁶ İpek, a.g.e., 25.

³⁵⁷ Kul, a.g.m. 15

³⁵⁸ MA.ÜSMK.25/17

³⁵⁹ Gündüz.(2012),a.g.e.,107

İngiltere Başkonsolosu Giford Palgreyv Rusların Köstence, Dubniçe ve Cuma bölgesinde ne faaliyetler yürüttüğünü öğrenmek için bir seyahat gerçekleştirmiş ve buradaki hareketlilik ve mültecilerin durumu hakkında rapor yazmıştır. Göçe mecbur kalan insanların çoğunun kadın ve çocuklardan oluştuğunu, soğuk ve yağışlı havalarda yürüdüklerini, eşyalarını inek ve eşek gibi hayvanlara yüklediklerini yazmıştır. Cuma kasabasında 5 bin ile 6 bin arasında muhacirin buraya geldiklerini, burada muhacirlere sadece kepekli ekmek verildiğini, barınmaları için yer verilemediğini, aç ve açıkta kalanların Bulgar köylerine dilenmeye gittiklerini, hasta ve yaralılar için ise tedavi edilebilecek tek yerin 6 saat uzaklıktaki Ril manastırı olduğunu rapor etmiştir. Cuma kasabasına gelen kayıtlı muhacir sayısı 15.843 olduğunu ve kitleler halinde muhacirlerin gelmeye devam ettiğini rapor etmiştir.³⁶⁰ Gelen göçmenlerin fazlalığı ve açıkta kalmalarından dolayı yerleştirilememesi sonucunda 5 ile 6 bin muhaciri Adana'ya geride kalan muhacirlerinde yerleştirilecekleri yerler belirleninceye kadar Selanik'e sevk edilmiştir. Ancak Selanik valiliği bu durumu çözüme kavuşturamamış ve daha fazla muhacir gönderilmemesi için girişimlerde bulunmuşlardır.³⁶¹

Sofya'dan ayrılan muhacirlerin büyük bölümü Üsküp'e gelmişlerdir. Sadece Sofya değil birçok Balkan şehrinden Üsküp'e gelenler vardır. Ancak Orhaniye, Pol ve İvrace kazalarında yaşayan birçok Müslüman muhacir konumuna düşmüştür. Hatta Pelune sakinlerinin tamamı Pelune'yi terk etmek zorunda kalmıştır. Coğrafi olarak Üsküp'ün Sofya şehrine yakın olması ve yol güzergahlarının kesişme noktasında olması düşman işgaline uğrayan Sofya sakinlerinin ilk aklına gelen yer olmasına sebep olmuştur. Üsküp'e gelmekte olan kayıtlı muhacirlerin yerleşim planlaması yapılmıştı. Bu planlamaya göre; gelen 10 bin muhacirin 3 bini Üsküp şehir merkezine, 7 bini ise sancağa bağlı kazalara yerleştirilecekti. Sofya mutasarrıflığı Üsküp sancağına muhacirlerin kabileler halinde yola çıktığını hemen bir komisyon teşkil edilerek bu muhacirler için gerekli hazırlıkların yapılmasını bildirmiştir. Bu muhacirler için barınacak yerler, barınma sırasında ihtiyaçları olabilecek yorgan, döşek, iaşeleri, tayinat tahsisi gibi hususların Üsküp halkının desteği ile hazırlanmasını talep etmişlerdir. Özellikle belirtilen husus ise bu grubun son olmayacağı ve devam etme ihtimalinin yüksek olduğu alınan tedbirlerin bu durum göz önünde

³⁶⁰ Kul. a.g.m. 16

³⁶¹ Ahabab, Y. (2016), 93 Harbi Sonrası Bulgar Muhacirlerinin Üsküp Sancağı'nda İskânı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara: c.3, Sayı:5, 4

bulundurularak alınmasının uygun olacağıdır.³⁶² Üsküp'e gelen bir diğer muhacir grubunun geldiği yer ise Prizren sancağıdır. Ancak Prizren sancağından ne kadar muhacir geldiği nerelere yerleştirildiği gibi bilgilere kesin olarak rastlanılmamış, Üsküp mutasarrıflığına bu durum sorulmuştur. Ancak 1880 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kosova vilayetine 40.895 muhacir erkek yerleştirilmiştir. Muhacir konumuna düşenlerin çoğunun kadın ve çocuk olduğu düşünülecek olursa bu sayı muhacir miktarını tam olarak yansıtmamaktadır. Üsküp ise bu muhacirlerin 1/4'ine yani 11.581'ine ev sahipliği yapmıştır.³⁶³

4.6.3. Üsküp'e ulaşan muhacirlerin iskânı

Üsküp'e gelen muhacirler de Üsküp'te kurulan muhacir komisyonunun da ilk başta akıllarında Üsküp'ten uygun bir vakit ve uygun bir vasıta ile Anadolu'ya geçmek ve geçirmek vardı. Ancak ilerleyen dönemlerde devletin ve dönemin bu şartları sağlamakta uygun koşulları oluşturmaması bu durumu geciktirmiştir. Uzun süreli misafirlere ya da kalıcı büyük oranda nüfusu ağırlayacak yeterli tesisler ve ekonomik hazırlıklar yoktu. Can havli ile Üsküp'e gelen muhacirler, muhacirleri karşılayan yerleşik ahali ve muhacir komisyonu hazırlıkları olmaması dolayısı ile türlü zorluklarla karşılaşmışlardır. En hayati ve olmazsa olmaz meselelerden biri su problemidir. Muhacirlerin yerleştirildiği mahallelerde su olmaması yetkilileri harekete geçirmiştir. Yapılan yazışmalarda bu mahallelere çeşme yapılmasına karar verilmiştir. Muhacirler ilk geldikleri zamanlarda iskân edilirken en büyük talepleri tanıdık kimselerle kalmak istemeleriydi. Kurulan mahallelerde tanıdık ve akrabalarla yerleşmek istemişlerdir. Komisyon da bu yerleşimi yaparken mümkün mertebe aynı eve yerleştirdikleri kişilerin yakın akraba olmasına gayret göstermiştir. Arada aksaklıklar olsa da bu durumlarda komisyon meseleden haberdar olduğunda bu durumu çözüme kavuşturmaktaydı.

Zaman içerisinde muhacirlerin şehirlere yerleşmeye başladıkları sosyal hayata dahil oldukları ev satın aldıkları kendi hayatlarını idame ettirmeye çalıştıkları komisyon tarafından kaydedilmiştir. Bu durum devlet ve muhacirler için güzel durumlardır. Tam tersi durumların olduğu da yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. Muhacir sayıların zamanla artması ve yerleşim yeri bulmakta yaşanan sıkıntılar neticesinde komisyon zaman zaman devlete ve vakıflara ait binalara muhacirleri geçici süreliğine yerleştirmişlerdir. Ancak bu

³⁶² DARM. 875/1/7/7, Kul, a.g.m., 17

³⁶³ Ahbab, a.g.m.,5

muhacirler bu binalara zarar vermişlerdir. Örneğin Üsküp Belediyesine ait üç odalı dükkan altı ay boyunca muhacirlerin kullanımına verilmiş ancak muhacirler bu dükkana zarar vermiştir. Bu zarar yine muhacirlerden talep edilmemiş tamirat için gerekli malzemenin belediye tarafından verilmesine karar verilmiştir.³⁶⁴

Osmanlı Devleti gelen muhacirleri şehir ve kasabalarda boş bulunan arazilere yerleştirilmesi iznini vermiştir. Üsküp'te yerleşik ahalinin de yardımı ile muhacirlerin yerleştirme faaliyetleri yapılmaya çalışılmıştır. Hemen hemen birçok mahalleye muhacir yerleştirilmiştir. Boş odalar muhacirlere kiralanmaya, boş bulunan alanlar da muhacirler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti Üsküp'e gelen muhacirlerin yerleşmesi ve sosyal hayata bir an evvel dahil olmaları için Karşıyaka'da Vardar mahallesine bağlı Muhacir mahallesi kurmuştur.³⁶⁵ Muhacirlerin en çok yerleştirildiği mahalleler ise; Katib Şahin, Hazinekar İsmail, Hatuncuklar, Emir Hoca, Hacı Yunus, Çerçici Selahaddin, Hacı Gazi, Hacı Balaban, İbn-i Şahin, Gazi Menteş, Cami-i Atik, Kapucu Hamza, Yiğit Paşa, Kebir Mehmet Çelebi'dir.³⁶⁶

Muhacir sayısının her geçen gün artması mahallelerin artık kalabalıklaşması boş arazi ve köylerin İskâna açılmasından başka çare bırakmamıştı. Boş arazi ve köylerle birlikte çiftliklerde bu iskâna dahil edilmişti. Ancak bütün bu arazi, köy ve çiftliklere yeteri kadar muhacir yerleştirilmesi idi. Fazla yerleştirilip hem bölgede yaşayan yerleşik ahaliye hem de muhacirlere bu durum eziyet haline getirilmemesi isteniyordu.³⁶⁷

Üsküp'e gelen muhacirler mahallelere ve köylere dağıtılmış ancak yine de tamamı yerleştirilememiştir. Artan muhacir miktarı sonucu cami, mescit, hanlar gibi vakıf ve devlete ait binalarda kullanıma açılmıştı. Bu kalabalık muhacir grubu şehirde büyük sıkıntılar çıkarmaya başlamıştır. Ortaya çıkan problemler sonucu muhacirler Selanik'e yönlendirilmiş ve merkez hükümete 20 bin muhacir nüfusun Selanik'e sevki talep edilmişti.³⁶⁸ Bu yerleştirmeler ve devletin Üsküp şehrinde huzuru sağlama çalışmaları önce 1908 yılında Avusturya-Macaristan Devleti'nin Bosna-Hersek'i ilhak etmesi sonucu Avusturya-Macaristan hakimiyeti altında yaşamak istemeyen Müslüman ahalinin Üsküp

³⁶⁴ Kul, a.g.m. 21-23

³⁶⁵ Yılmaz, M.(1999), *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhacir İskân Politikası, Osmanlı Ansiklopedisi Ankara:c.4,597*

³⁶⁶ Kul, a.g.m. 20

³⁶⁷ Yılmaz, a.g.e., 598

³⁶⁸ BOA.YB.021/24-3.

tarafına doğru göç etmesi ile ardından 1913 yılında Üsküp'ün Osmanlı hakimiyetinin çıkması ile bozulmuştur. Burada yeni bir hayat kurmaya çalışan Müslüman ahaliyi daha önce yaşadıkları baskı ve zulümün artacağı korkusu ile tekrar yollara düşürmüştür.

4.6.4. 93 harbi ve devam eden yıllarda Üsküp muhacir komisyonu meseleleri

Üsküp'ün Viyana bozgunu sonrasında eski canlılığını tekrar kazanmaya başlaması nüfusunun göçle yoğun bir şekilde artmaya başlaması ile Muhacir komisyonunun uğraştığı meselelerde artmaya ve çeşitlenmeye başlamıştı.

1876 yılında Üsküp'ün Cedid İsa Bey mahallesinde Muhacir iskân edilecek yerlerin belirlenmesi ve bu belirlemenin süresinin dolması ve bu evlerin yerine yenilerinin belirlenmesi³⁶⁹, Lofça Berkofça ve Plevne ve İvraca'dan gelen bazı muhacir hanelerini gösteren defterin hazırlanması ve bu defterin Merkez hükümete bildirilmesi³⁷⁰ görevleri ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti Muhacirlerin sevkiyatı esnasında ortaya çıkan masrafların bu güzergahlarda bulunan vilayet ve kazaların belediye sandıklarından karşılanacağına dair emir vermesi ile Muhacir komisyonu masrafları çıkarıp belediye sandıklarına bildirmekteydi. Kürkçü hanında bulunan İvranya Sofya, Şehirköyü ve Berkofçalı muhacir ailelerden 97 kişinin tayinat listelerinin³⁷¹ belirlenmesi, muhacir yerleştirmek için evlerin inşa edilmesi için kullanılan malzemelerinde³⁷² belediye sandıklarından bu bedeli talep etmekteydi.

Gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ile ilgili belli politikalar izlenmekteydi. Bu politikalardan akrabalık bağı olmayan göçmenler aynı eve kesinlikle yerleştirilmiyordu yakın akraba olan aileler aynı eve yerleştirilebiliyordu bu durum da bazen evde kalan kişi sayısını arttırmaktaydı. Draçova Köyü'nde Lofçalı 10 hanede 73 muhacir bulunduğuna³⁷³ dair Muhacir komisyonu kaydı bu durumu desteklemektedir. Muhacir komisyonu ayrıca

³⁶⁹ YB.021, 58/1

³⁷⁰ YB.021, 58/2

³⁷¹ YB.021, 60/43

³⁷² YB.021 60/233. (Muhacir yerleştirme için inşa olunan evlerin kapısında kullanılan tahtaların bedelinin tamamını aldıklarına dair batıncı kariyesinde Necip B. Yaşar ve Ramazan Halil İmzalı alındı Belgesi/Muhacir Komisyonu 1294).

³⁷³ YB.021, 60/123.

hangi köyde ne kadar muhacir bulunduğunu da kaydetmek zorundaydı. Üsküp'ün Güreler-i Zir Köyünde 94³⁷⁴ Üsküp'ün Gruşina Köyünde Rahova'nın Bela Slatina köyünde 23 muhacir³⁷⁵ bulunmaktadır.

Üsküp'ün mahallelerinde 1879 yılında meskûn 16 dul muhacir kadına çamaşır yıkamak üzere bir aylık toplam 310 kıyye odun verildiği³⁷⁶, aynı tarihte 6 dul muhacir kadına çamaşır yıkamak üzere bir aylık toplam 105 kıyye odun verildiği³⁷⁷ 4 dul muhacir kadına çamaşır yıkamak üzere bir aylık toplam 60 kıyye odun verildiği³⁷⁸ muhacir komisyonu belgelerinde kaydolunmuştur. Burada dul kadınların geçimini sağlamaları ve sosyal hayata adapte olmaları için muhacir komisyonu tarafından iş verildiği görülmektedir.

Üsküp'te bulunan muhacirlere yapılan yardımların muhacirlere verilen tezkere pusulası ile yapıldığı, kime, ne kadar, ne zaman yardım yapıldığı kaydedilmekteydi. Örneğin, 1800 yılında Tırnofça, Niğbolu, Sofya, Lekofça, Niş, İvranya ve Şehirköy'den gelip, Üsküp'e yerleştirilen muhacirlerin 1800 yılı Nisan ayına ait erzaklarını Üsküp Avşar Ambarından teslim aldıkları³⁷⁹, ay ay kimin ne kadar yardım aldığı kaydedilmektedir. Bazı dönemlerde belediye tarafından yerli fakirlere kömür dağıtımı yapılırken fakir muhacirler de bu dağıtıma dahil edilmiştir.³⁸⁰

Belediyelere verilen bu muhacirlere yardımının sandıklardan karşılanacağı emri uygulanırken kapsam genişletilmiyordu. Örneğin muhacir olmayıp farklı bölgelerden Üsküp'e gelen kişilere arsa verilemeyeceğine dair belediye yönetimi karar almıştır.³⁸¹ Belediye yönetimi muhacirlere verilecek arazinin belirlenmesi ve bu belirlenen arazilere kimlerin yerleştirildiğini de takip etmekte muhacirlere ayrılan yardım ve arazilerin başkaları tarafından kullanılmasına müsaade etmemekteydi.³⁸²

Muhacir komisyonu ayrıca istasyonda kalan muhacirlerin, hanelere yerleştirilen ancak halen yardıma muhtaç muhacirlere ekmek yardımı yapmaktaydı. Bunu yaparken sürekli bir

³⁷⁴ YB.021, 60/131.

³⁷⁵ YB.021, 60/151.

³⁷⁶ YB.021, 60/213.

³⁷⁷ YB.021, 60/228.

³⁷⁸ YB.021, 60/33.

³⁷⁹ YB.021, 62/12.

³⁸⁰ YB.021, 73/34.

³⁸¹ YB.021, 90/289.

³⁸² YB.021, 86/33.

kontrol mekanizması kurmuş ve usulüne uygun pişirilmeyen ekmekler için ekmekçi esnafına ceza kesmekteydi. Örneğin Ruminin yirminci gününde ekmekçi esnafının ekmekleri noksan pişirdiğini tespit etmiş ve esnafa Ceza Kanunnamesi 263'üncü maddesi gereğince on adet beşlik ceza nakdi kesilmiştir.³⁸³ Yine Ruminin 3'üncü gününde ekmekçilerin istasyonda bulunan muhacirlere ekmekleri zamanında götürülmediği tespit edilmiş ve Mutasarrıfı Ekrem'e durum bildirilmiş gereken cezanın verilip icrası bildirilmiştir.³⁸⁴

4.6.5. 93 harbi sonrası Üsküp ve Bosna muhacirleri

93 Harbi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki en uç ileri karakolu Bosna-Hersek Avusturya işgali altında kalmıştı. Bosna-Hersek'te yaşayan Müslüman Boşnaklar 93 Harbi sonrasında Avusturya boyunduruğunda yaşamaktansa Osmanlı hâkimiyetin de yaşamayı tercih ederek yaklaşık 2000 civarında Boşnak'ın Üsküp'e geldiği bilinmektedir.³⁸⁵

Osmanlı Devleti yaşanan ve yaşanması muhtemel göç durumunu engellemeye çalışmıştır. Ancak burada yaşayan halk Bosna ve Hersek civarında Osmanlı Hâkimiyeti'nin yakın zamanda temin edilemeyeceğini anlamışlardı. Göçmenlerin durumu Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş ve bu görüşme sonucunda göç engellenmeye çalışılacak ancak göç etmekte kararlı olanları da geri çevirmenin de devlete yakışmayacağı kararı alınmıştı. Hükümet ile göçlerin yapıldığı güzergahtaki taşra teşkilatları devamlı durumdan haberdar edecek göçler esnasında devletin herhangi bir ihmalinin olmaması sağlanacaktı. Ancak bu taşra teşkilatları durumu net olarak anlayamamış kimlerin engelleneceği kimlerin göçüne izin verileceği kesin olmadığından teşkilatların tavrı sonucu göçler hatırı sayılır biçimde artmıştı.³⁸⁶

Osmanlı Devleti gelen bu muhacirlere çok kıymet vermiş Kosova Vilayeti'nin Üsküp şehri ve yakınlarında bulunan köylere ve kasabalara yerleştirilmiştir. Vardar nehrinin sağ tarafına tek katlı küçük evler yaptırarak muhacirlere yerleşik bir hayat sağlamaya çalışmıştır.

³⁸³ MA.ÜSMK.24/4/2.

³⁸⁴ MA.ÜSMK.24/4/22.

³⁸⁵ Ağanoğlu, H. Y. (2008). "Üsküp Kitabı". İstanbul: Fide Yayınları, 121-122.

³⁸⁶ Gündüz, T. (2012). *Allahimane Bosna (Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 47-49.

Osmanlı Devleti Bosna ve Hersek'ten gelen Müslümanlar Üsküp'e yerleştirmek için muhacir mahalleleri ve kasabaları kurmuştur.³⁸⁷ Bütün bu çabalara rağmen doğa olayları da bu muhacirleri zaman zaman zor zamanlar yaşatmıştır. 1898 yılında Vardar nehri taşmış ve bu taşma sonucunda nehrin sağ yakasına kurulan muhacir mahallesinde bazı evler yıkılmış ve bu evlerin sahipleri yine korunmaya muhtaç hale gelmiştir.³⁸⁸

Boşnak göçmenleri için Üsküp önemli toplanma merkezlerinden biri olması hasebiyle rolü çok büyüktü. Belgrat'ta toplanan göçmenler Sırp Demiryolu şirketi ile Zibofçe'ye oradan Şark Demiryolları Şirketiyle Üsküp oradan da Selanik'e taşıyordu. Selanik'ten deniz yolu ile Anadolu'ya geçiyorlardı. Bu muhacirlerin toplanma merkezi olarak kullandıkları yerde geçirdikleri zaman zarfında iâşe ve barınma masrafları belediye sandıkları tarafından karşılanacaktı. İlk başlarda küçük gruplar halinde gelen muhacirler belediye sandıklarından masraflarının karşılanması noktasında sorun teşkil etmiyordu ancak 1900 yılında göçmenler kitleler halinde gelmeye başlamışlardı. Ortaya çıkan bu durum belediye ekonomisini ciddi derecede sıkıntıya sokmuş sandıklar masrafları karşılayamaz hale gelmiştir. Üsküp vilayeti bu durumu hükümete bildirmiş, göçmenlerin masraflarını ve iâşelerini ödeyemez duruma gelmiştir. Üsküp'e gelen muhacirlerin sefaletle düştükleri ve bu yüzden en acil şekilde Zibofçe'den Selanik'e sevk edilmelerinin muhacirleri için daha iyi olacağını belirtmiştir.³⁸⁹ Aynı yıllarda Üsküp'e göçmenlerin gelmesi devam ediyordu, ancak Üsküp'e daha önce gelmiş ancak sevkîyatları yapılmamış 600 göçmen hanlarda sevkîyatlarının yapılmasını bekliyordu. 1900 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti'nin yazısında Üsküp'e gelen muhacirlerin nakliye ücretlerinin tamamının harcandığı yapılacak sevkîyat için demiryolu şirketine verilecek paranın olmadığı ve demiryolu şirketinin de muhacirleri bedava taşımaya yanaşmadığı yazılmaktadır.³⁹⁰ Ayrıca yine Kosova Valiliği'nin yazısında sevkîyat bekleyen ve ihtiyaçları karşılanamayan göçmenler Kumanova ve Üsküp taraflarına dağılmış ve kanunsuz işler yapmakta olduklarını yazmışlardır.³⁹¹

³⁸⁷ Ağanoğlu, a.g.e., 121-122.

³⁸⁸ İ.DH..1319/39

³⁸⁹ A.MKT.MHM, 505/13-34, (Ayrıca Bknz, Gündüz, T. (2012). *Allahimanet Bosna (Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 129.

³⁹⁰ A.MKT.MHM, 511/7, (Ayrıca, Bknz, Gündüz, a.g.e., 129.

³⁹¹ A.MKT.MHM, 513/7, (Ayrıca, Bknz, Gündüz, a.g.e., 133.

Üsküp'e yerleştirilmesi planlanan 200'e yakın göçmen 5 ay beklemiş ancak herhangi bir yerleştirme yapılamamış ve Konya'ya sevk edilmek zorunda kalmışlardır.³⁹² Ancak Konya'ya sevk edilen bu gruptan 34 kişi Konya'ya yerleşmeyi kabul etmeyerek tekrar Kosova'ya dönmüşlerdir.³⁹³ Aynı grubun Üsküp'te bir yıl beklediği ancak iskân edilmedikleri Rumeli Müfettişliğinin yazısından anlaşılmaktadır.³⁹⁴

Esasında meselenin meselenin farklı olduğunu Bâb-ı Ali'ye Rumeli Müfettişliğinin gönderdiği raporda, Bosna Muhacirlerinin kendilerine gösterilen alanları beğenmedikleri onlara tahsis edilen evleri bırakıp başka yerlere gittiklerini belirtmişler, ayrıca bu grubun belediye sandıklarına fazlaca yük olduklarından bahsedilmektedir.³⁹⁵

Balkan Harbinden sonra Hukuk Müşavirliğine; Bulgaristan, Bosna ve Hersek ile Sair Balkan Hükümetleri İslam ahalisinden, Osmanlı memleketlerine hicret edeceklerin, terk-i tabiyetleri ve buradan oralara gideceklere dair nasıl muamele edileceğine dair 1912 yılında gelen yazıda; göç etmek isteyen ahalinin öncelikle Avusturya Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan protokolün 3. Maddesine uyacaklardı. Yürürlükte olan kanunları kabul edecekler ve bu kanunlara uyacaklardı. Pasaportlarını almak için kanunlara aykırı hal ve hareketlerde bulunmayacaklar, ne sebep ve suretle memleketlerini terk etmek istediklerini beyan edecekler, 1902 tarihi ve sonrasında hicret etmek isteyenlere izni Meclis-i Mahsusa'nın vereceği izinle ve hudutta çalışan zabıt ve memurlara malumatla bunun gerçekleşebileceği 1909 tarihinde gönderilen tezkerede belirtildiği yazılmıştır. Ayrıca raporun devamında protokolün 3. Maddesi gereğince keyfi bir şekilde göç etmek isteyenlerin sebep belirtmesi gerektiğini, Bosna ve Hersek'te bulunan Müslümanların Osmanlı vatandaşlığının devam ettiği ancak buradan göç ettikleri takdirde Bosna ve Hersek vatandaşlığını kaybedecekleri belirtilmiştir.³⁹⁶

1911 yılında hala Bosna ve Karadağ vilayetleri durulmamış buralarda yaşayan ahali mezalime maruz kalmaya devam etmiştir. Yerlerini yurtlarını terk etmek istemeyen yıllarca yaşadıkları toprakları bırakmak istemeyen Müslüman Türk ahali her gün yeni bir durumla karşı karşıya kalmaktaydı. Dahiliye nezaretine yazılan tezkerede 1911 yılından Bosna ve

³⁹² DH.MKT, 2465/38 (Ayrıca, Bknz, Gündüz, a.g.e., 165.

³⁹³ DH.MKT,2700/47 (Ayrıca, Bknz, Gündüz, a.g.e., 165.

³⁹⁴ Gündüz, a.g.e.,165.

³⁹⁵ TFR.I.KV., 214.21354.

³⁹⁶ DH.HMŞ. 27/08.

Karadağ'dan bir grup Boşnak ahali Üsküp'e göç etmişlerdir. Üsküp'e göç etmek zorunda kalan bu ahali öncelikle Üsküp'ün 6 muhtelif kariyesine geçici olarak yerleştirilmiştir. Daha sonra bulunacak uygun araziye yerleştirilmeleri için yapılması gereken ev ve yerleşim arazisi için Maliye Nezareti'ne yazı yazılmış uygun arazinin Muhacirlerin iskânı için tahsis edilmesi istenmiştir. Maliye Nezareti, Defter-i Hakani³⁹⁷ ve Dahiliye Nezareti'nin yazışmaları sonucu uygun arazi bulunması sağlanmış ve muhacirlerin Üsküp sancağına yerleştirilmesi sağlanmıştır.³⁹⁸

4.6.6. Üsküp'e yerleştirilen muhacirlere yapılan yardımlar

Üsküp'e gelen muhacirler için yapılacak olan ilk yardım onlara barınacak bir ev bulabilmektir. 93 harbi sonrasında "*İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi*" yayınlanmıştır. Bu talimatnameye göre muhacirlerin yerleştirilmeleri iaşeleri ile ilgili gerekli tedbirlerin alınmasını içeriyordu. Ayrıca Üsküp'e gelen ancak buraya daimi olarak yerleştirilmeyip Anadolu'ya sevk edilecek ahalinin de gidecekleri yerlerde yerleştirileceklerin yerin belirlenmesi bu yer belirlendikten sonra sevk edilmeleri tedbirlerin alınması istenmiştir. Nizamnamede yer alan bir başka husus ise; köy ve kasabalara 10 haneye bir muhacir hanesi düşecek şekilde misafir yerleştirmesi yapılmasını belirtmişlerdir. Boş bulunan vakıf arazilerine bölgede yaşayan halkında yardımı ile 2 veya 3 odalı haneler yapılmıştır. Bu arazilere imkan oldukça kırkar ellişer haneli mahalleler kurulmuş ve buralara idari ve sosyal faaliyetleri yürütme noktasında yardımcı olunması için imam ve muhtarlar tayin edilmiştir. Bu imamlar ve muhtarlar muhacirlerin yaşadıkları aksaklıkları ve şikayetleri yönetime bildirmiş çözümleri için çalışılmıştır.³⁹⁹

Herhangi bir yere yerleştirilemeyen ve bir miktar parası olan muhacirler bölgede ev yada oda kiralamışlardır. Bölgede yaşayan ahaliden evi 3 odalı evde yaşayan aileler odalardan birini muhacirlere kiraya vermişlerdir. Şehrin tamamen dolmasından dolayı yerleştirilemeyen ahali için orada görevli memurlar ve muhacirin komisyonu boş arazi ve haneleri belirlemek için çalışma başlatmışlardır. Tespit edilen bir husus daha önce gelen ve

³⁹⁷ Osmanlı Döneminde Tapu ve Kadastro Müdürlüğü

³⁹⁸ BEO.4274/320520

³⁹⁹ Ahabab, a.g.m.,6

Üsküp'e yerleştirilen Çerkes muhacirlerden bir kısmı memleketlerine geri dönmüş ve bu muhacirlerin yerleştirildikleri yerler belirlenip Bulgar muhacirler yerleştirilmiştir.⁴⁰⁰

Daha sonra gelen muhacirlerin biran evvel tüketici konumdan üretici konuma geçip bölge ekonomisini rahatlatması için gelen muhacirlerin ne iş yapabileceği araştırılmış ve o bağlamda işlere yönlendirilmişlerdir. Örneğin gelen muhacirlerin çoğunun geldikleri yerlerde çiftçilik yapmaları arazileri ekip biçme işini bilmelerinden dolayı bu ailelere; zirai toprak ve tohumluk zahire verilmiştir. Bu ekip biçme işini yapmalarını kolaylaştırmak için bir çift öküz, saban ve eğer varsa araba verilmiştir. Bu yardım yapılırken ailenin nüfusu göz önünde bulundurulmuş ve yeteri kadar yardım yapılmıştır.⁴⁰¹

Gelen muhacirlerden ihtiyaç sahipleri ve halen düzen kuramamış olanlar komisyonlarca belirlenip, soğuk havalarda yakacak yardımı yapılmış, ihtiyaç sahiplerine düzenli olarak ekmek yardımı yapılmıştır. Nüfusun hızla artması ile birlikte hastalıklar artmış ve bu hastalıkların artmaması ve engellenmesi için hükümet muhacirlerin sağlık durumunun takibi için Üsküp'te hastane inşa etmiştir. Ayrıca gelen muhacirlerin çoğu geldikleri yerlerde canlarını kurtarmak için aniden göçe kalkışmış olması sebebiyle yaşadıkları yerlerdeki mallarını dahi satamamışlardır. O yüzden çoğu muhacir çok fakir haldedir. Öyle ki bazılarının vefat eden ailelerini dahi defin edemeyecek durumda olanlar vardır. Bu vakaların artması ve cenazelerin ortada kalmaması hastalıkların artmasına sebep olacağından kefen ve defin masraflarını da muhacirin komisyonu karşılamıştır.⁴⁰²

Osmanlı Devleti bu muhacir ve göç meselesinin kontrollü takibini yapabilmek için birçok yönden tedbir almak zorunda kalmıştır. Yoksa şehirlerde ve köylerde çıkacak kargaşa ortamı devleti daha büyük problemlerin içine sürükleyebilirdi. Şehirlerde, köylerde, kasabalarda ve mahallelerde muhacirlerin yerleştirilecekleri yerler muhacirin komisyonunun vereceği izne tabidir. Kimin nereye yerleşeceği, gittiği yerde alacağı yardımlar, geri dönüp dönmeme meselesi, devletin yerleştirdiği yeri değiştirip değiştiremeyeceği, yapılan çift ya da mesleğini icra edeceği gerekli alet ve edevatı satıp satamayacağı gibi meselelerin hepsini izne tabi kılmış ve her şeyi kayıt altına almaya çalışmıştır.⁴⁰³

⁴⁰⁰ BOA.MA.ÜSMK.25/19-6

⁴⁰¹ BOA.MA.ÜSMK.25/20-9

⁴⁰² Ahabab., a.g.m.7-10

⁴⁰³ BOA.MA.ÜSMK.24/7-7.

4.6.7. Balkan savaşları sonrası Üsküp

Osmanlı'nın en uç sancağı olan Bosna-Hersek'ten ilk 1882 yılında olmak üzere 1889-1902 ve 1908-1909 yıllarında büyük kitleler halinde göçler yaşandı. Bosna-Hersek'ten göç etmek isteyen Müslüman ahali için Avusturya hükümeti belli şartları yerine getirdikten sonra göçe izin veriyordu. Bu şartlar; ellerinde bulunan arazilerin tamamını satmak, askerlik hizmetini yerine getirmiş olmak, borç alacak veya verecek bırakmamış olmak ve pasaportu olmaktı. Bu şartlara baktığımız zaman Avusturya hükümeti Müslüman ahalinin kesinlikle geri dönmek için geride bir durum bırakılmasına izin vermiyordu. Bu şartlar sağlandıktan sonra ilk olarak Belgrat'a oradan Üsküp'e oradan da Selanik'e geçiyorlardı. Selanik'ten Anadolu'ya geçiyorlardı.⁴⁰⁴

93 Harbi sonrasında meydana gelen göçlerde muhacirlerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti hakimiyetinde yer alan Balkan coğrafyasına yerleştirilmişti. Ancak Balkan savaşlarından sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yer alan topraklarını çok büyük bir kısmını kaybetmesi o coğrafyada bulunan Müslümanların tekrar hareketlenip Osmanlı topraklarına doğru göçe başlamışlardır. Göçlerin yapıldığı yerleri kronolojik olarak sınıflayacak olursak; 1856 Kırım Harbi sonrası göçler ağırlıklı olarak Anadolu ve Rumeli topraklarına ağırlıklı olarak Rumeli toprakları, 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Antlaşması sonrası yine Rumeli ve Anadolu toprakları, Balkan Savaşları ve Bükreş Antlaşması sonrası ağırlıklı olarak kitlesel anlamda Anadolu'ya doğru yapılmıştır. 1923 ile 1951 yılları arasında fert ve aile göçleri şeklinde, 1952 ile 1967 yılları arasında kitlesel şekilde, 1968 ile 1996 yılları arasında da yine Anadolu'ya aile şeklinde gerçekleşmiştir.⁴⁰⁵

Sırp Ordusunun 1912 yılında Kosova bölgesini ve Üsküp'ü işgal etmesinden sonra bölge Müslümanlar için yangın yerine dönmüştür. Göçlere sebep olan davranışların başında Balkan Devletlerinin askeri ve komitacılarınca yapılan zulümler yer almıştır. İskeçe'de Bulgarlar yakaladıkları Müslümanları parça parça kesmişler Kumanova ve Üsküp arasında 3 bin kişiyi katletmişlerdir. Bunu duyan ahalinin göçten başka çaresi kalmamıştır. Sırp'lar 5 Aralık 1912 tarihine kadar Kosova vilayetinde 20 bin insanı katlettiği Avrupa basınında yer almıştır. Üsküp ve Köprülü havalisinden 5 bin ahali Selanik ve Bulgaristan'a

⁴⁰⁴ Ahbab, a.g.m., 3

⁴⁰⁵ Çavuşoğlu, H.(2007), *Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanlığı, Ankara: Sayı 41,124

kaçmışlar, 15 bin kişi de Üsküp'ten kaçmak için hazırlandıkları ve Osmanlı Devleti'nin bu halkı Anadolu'ya geçirmesi için gerekli nakdi yardımı göndermesini istemişlerdir. Üsküp'e daha önce göç etmiş Müslümanlar tekrar göçe başlamışlar ve akın akın Osmanlı topraklarına geçebilmek için Selanik'e gelmeye çalışmışlardır. Baskı ve zulümün dışında göçlerin diğer sebepleri ekonomik ve dini sebeplerdir.⁴⁰⁶

Sırp hakimiyetindeki Kosova bölgesinde bulunan Arnavut ahaliden silahları alınmış ve çaresiz bırakılmıştır işte bu yüzden Arnavut ahaliden de Anadolu'ya göç hareketi başlamıştır. Bu Sırp hakimiyeti zora Hristiyanlaştırma olayları yaşanmış dinini değiştirmeyen halka kanlı muameleler yapılmıştır. Balkan savaşları sonrasında Makedonya bölgesinden Anadolu'ya göç eden muhacir sayısına tam olarak ulaşılmamıştır. 1913 ile 1919 yılları arasında 200 bin göçmen geldiğine dair tahmini rakamlar verilmiş, bazı kaynaklarda ise 240 bin muhacirin Osmanlı topraklarına kaçarak Doğu Trakya ve Batı Anadolu'ya sığındıkları belirtilmiştir.⁴⁰⁷ Ancak en yakın bilgi Ahmet Halaçoğlu'nun Makedonya'nın bütünü dahil gelen göçmen sayısının 180 bin ile 200 bin arasında olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁸

Balkan savaşları sonrasında sadece Müslümanlara karşı bir kıyım olmamıştır, Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanların yaptığı cami, medrese, han, hamam gibi mimari eserlerin çoğu da tahrip edilmiştir.⁴⁰⁹ Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinden çıktıktan sonra bu bölgede Türk dilinde eğitim görmelerine izin verilmemiş sırasıyla Sırplaştırma, Bulgarlaştırma, Sırplaştırma ve Makedonlaştırma gibi politikalar uygulanmıştır. Bu politikadan kurtulmak isteyen ve kendi kimliğini korumak isteyen Müslüman ahali Yugoslavya ve Makedonya bölgesinden 1923 ile 1960 yılları arasında “göçmen”, “mübadil”, ve “sığınanlar” olarak 269.101 kişi Türkiye'ye gelmiştir. Kosova bölgesinde bulunan Müslüman varlığının tamamen reddedilmesi ve burada onlara Arnavut muamelesi yapılması din konusunda yapılan baskılar da burada yaşayan ahaliye yapılan baskıların büyüğünü oluşturmuştur.⁴¹⁰

Balkan Savaşları sonrası yapılan göçlerin vehameti Osmanlı Devleti'nin iki yıl sonra Birinci Dünya Savaşına girmiş olması daha da artmıştır. Devletin savaş durumunda

⁴⁰⁶ Halaçoğlu, A.,(1995), 33-51

⁴⁰⁷ Çavuşoğlu, a.g.m.,131

⁴⁰⁸ Halaçoğlu, a.g.e.,63

⁴⁰⁹ Çavuşoğlu, a.g.m.131

⁴¹⁰ Geray, C.(1962) *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler*, Türk İktisadi Araştırma Projesi, Ankara: SBF Maliye Enstitüsü, 11-13

olmasına rağmen muhacirlere yardımcı olmaya çalışmıştır. Ancak ekonomik yetersizlikler muhacirleri çok zor şartlarda Anadolu'ya gelmelerine neden olmuş Devletten alınan destekler iyice kısıtlı hale gelmiştir. Osmanlı devleti muhacir kabulünde dini birliktelik şartı aramıştır, ancak bazı durumlarda Müslüman olmayanları da kabul ettiği görülmüştür. Birinci Dünya savaşının bitmesinin ardında Mondros Ateşkes antlaşması imzalanmış ve Osmanlı Devleti İtilaf devletlerinin işgaline maruz kalmıştır. Bu durumla karşılaşan muhacirlerin çoğu tekrar göç ettikleri bölgeye geri dönmüştür. Osmanlı Devleti hem iktisadi durumu korumak hem de göç edecek ahaliyi zorlu şartlara sürüklememek için göçü engellemeye çalışmıştır. Mütarekeden sonra Dobruca ve Makedonya ahalisinden 15 bin civarında halkın Osmanlı topraklarına göç etmek için Köstence civarına gelmişlerdir. Bu yoğun göç talebi karşısında çaresi kalan Muhacirin Müdüriyeti Sadarete; Osmanlı topraklarına gelmiş olan bu Müslüman ve Gayrimüslim ahalinin hükümetten izinsiz kabul edilemeyeceği, ayrıca savaş döneminde tehcir edilen Rum ve Ermenilerin ülkeye dönüş çalışmalarının başladığını ve zaten ülkede yerleştirilecek yer ve ekonomik durumun olmadığından bahsetmiş eğer kabul edilirlerse bu muhacirlerin açıkta kalacağı bildirilmiştir.⁴¹¹

Daha sonra İstiklal Harbi başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni kurulan bu devlet muhacirleri sahipsiz bırakmamış; 2510/1934 sayılı İskân Kanunu'nun 3 maddesine göre "*Türk soyundan olan veya Türk Kültürüne bağlı bulunan kimselerin göçmen olarak yurdumuza kabul edilebileceği*"⁴¹² şeklinde bir politika belirlemiş ve bu politika kapsamında milli ve ulus devlet olma yolunda atılmış bir adımdır.

4.6.8. Osmanlı Devleti vatandaşlık meselesi

93 Harbi sonrasında Balkanlarda çıkan kargaşa ortamı uzun yıllar sürmesi muhtemel bir kargaşa idi. Bu kargaşa ortamı sadece o bölgede yaşayan Müslüman-Türk kesimi etkilememiş orada yaşayan ve Osmanlı yönetiminden memnun olan Gayrimüslimleri de kötü etkileyecekti. Ulus devlet oluşturmak için yapılmaya çalışılan etnik temizliğe bölge halkının katılımını da sağlamaya çalışan devletler, çeteler bu temizliğe katılmayan kendi

⁴¹¹ Yıldırım, H.(2014), *Mütareke yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar*, Akademik Bakış, Ankara: Cilt 7, Sayı 14, 79

⁴¹² Dışişleri Bakanlığı, (1969),No:183, 843/412/3186, 6 Temmuz 1963 Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na" Ankara:Dış Türkler(Belgeler)(iç), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, 645,

vatandaşlarını da zulme uğrayanlara dahil etmeye başlamışlardı. Bu zulmü en etkin bir şekilde uygulamaya koyan Sırp lar kendi vatandaşlarını da kaçırmaya başlamıştı.

Yukarıda bahsettiğimiz husustan önce açıklamamız gereken bir başka husus vardır ki bu husus Muhacir ve Mülteci kavramlarıdır. Muhacir; göçmen anlamına gelen, ayrıca kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek üzere bir başka ülkeye giden kimse, aile, topluluk. Mülteci: Başka bir ülkeye ve yere sığınmış kimse olarak tanımlanmaktadır. Burada muhacir geldiği yere dönme olasılığı daha düşük olan ve geldiği yere tamamen yerleşme fikri olan kimselerdir. Mülteci ise geldikleri memleketleri ile ilgi ve alakalarını tamamen kesmeyen geri dönme ihtimali çok yüksek kimselerdir. O yüzden devlet muhacir olarak gelmek veyahut kabul edilmek için; ailecek gelmek, memleketleri ile alakalarını kesmek yani orada taşınır veyahut taşınmaz mülkünün kalmamış olmasını, hükümetin gösterdiği yerde oturarak sosyal hayata dahil olmaları; ticaretle veya sanatla uğraşır duruma gelmeleri şartlarını koymuştur.⁴¹³

Osmanlı Devleti kendi tebasından olmayan ancak kendi topraklarında yaşamak isteyen kişileri hemen vatandaşı olarak kabul etmiyordu. Bu kabul için belli şartları taşıması gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nin 1900'lü yıllarda kullandığı tabire göre bir ecnebiyenin Osmanlı Devleti Vatandaşı olabilmesi için 5 yıl müddetince Osmanlı topraklarında yaşaması gerektiğini belirtmiştir.⁴¹⁴

Sırp tebasından olup ve Gayrimüslim taifesinden olan Eşanko ile Refiki Üsküp'e önceden hicret eden ve Üsküp nüfusuna tabi ailelerin efradıyla beraber Osmanlı Devleti Vatandaşı olmak istediklerine dair başvuru yapmışlar ve Şura-yı devlet kararı ile vatandaşlığa kabul edilmişlerdir.⁴¹⁵ Çünkü evvelki süreçte Üsküp'e bütün aile olarak yerleşmişler ve Üsküp'te 5 yıl yaşayarak vatandaş olma hakkını kazanmıştır. Ayrıca belgenin devamında devletin isteğini yerine getirmekte başarılı olduklarından kabullerinin yapıldığı belirtilmiştir.⁴¹⁶

İstanko, rüfekası ve çocukları ile birlikte da Sırp tebasından ayrıca Kıpti taifesindedir. Gayrimüslim kasabasında yaşamaktayken Üsküp'ün Çayır mahallesine gelip yerleşmiş ve

⁴¹³ Ağanoğlu, H. Y. (2013). *Balkanların Makus Talihi Göç*. İstanbul: İz Yayıncılık, 158.

⁴¹⁴ DH.MKT. 2697/53

⁴¹⁵ BEO. 2292/171863, 1.

⁴¹⁶ BEO. 2292/171863, 2.

Osmanlı tabiiyeti hakkında tezkere verilmiştir.⁴¹⁷ Öyle ki bu tezkere verilene kadar İstonko ısrarla başvuru yapmış ve Kosova Valisi Vekili Nazmi Kumandan bu aile ilgili verilen kararın ne olduğunu Dahiliye Nezaretine sormuştur⁴¹⁸. Aynı belgenin devamında yapılan bu başvuruya verilen tezkerede bu yolda başvuru yapacak diğer ecnebiyeyi de içine alacak şekilde Osmanlı Devleti Kosova Vilayetinin bu duruma hazır olup olmadığına dair sorup araştırarak karar vereceği ve bu karar neticesinde her nüfusa kayıt meselesinin başvuru yoluyla Şura-yı Devlet kararıyla yapılacağı vilayetlere bildirilmiş merkez hükümetin bilgisi ile olmayan kaydın yapılamayacağı bildirilmiştir.⁴¹⁹

Osmanlı Devleti vatandaşlık meselesinde karar vermeden önce kimlik araştırması da yapmaktaydı. Bu araştırılmanın yapıldığına dair ispatımız ise Dahiliye Mektebi kaleminden Sırbistan'dan hicret eden ve Üsküp nüfusuna kaydıyla ilgili sadaret makamının verdiği izne göre sicil nüfusu idaresi umumiyesinin ifadesi neticesinde karar verileceğini bildiren tezkeredir.⁴²⁰

Bu belgelerden anlaşıldığı üzere kayıt ve kabul işlerinde kurallara ve kanunlara bağlı kalındığı tek bir devlet mekanizmasına bağlı kalınmadan sadaret makamına kadar bu meselenin sorulduğu görülmüştür. 6 Aralık 1910 tarihinde Kosova valisine gelen evrakta Sırbistan ahalisinden olup bir yıldır Üsküp'te ikamet etmekte olan bir ecnebiyenin Osmanlı Devleti vatandaşlığına kabul başvurusu değerlendirilmiş Hariciye Nezareti Celilesi cevaben bir ecnebiyenin alalade tabiyetinin yapılamayacağı en az 5 sene memleketi şahanede ikamet etmesi ve burada kanunlara uygun davranması neticesinde vatandaşlığa kabul edileceği bildirilmiştir.⁴²¹

4.6.9. Osmanlı Tabiyeti'ne kabul esasları

Yukarıda “Mülteci” ve “Muhacir” arasındaki farktan bahsetmiştik. Mülteciye ve muhacire devlet tarafından yapılan muamele aynı olmadığından kayıt ve kabul yapılırken belli esaslara dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunun en için en başta vatandaşlık kayıt işleri ile muhacir kayıt işlemlerinin birbirinden ayrılması gerekmektedir. İlk olarak doğrudan

⁴¹⁷ BEO.2308/173064.

⁴¹⁸ BEO.2615/196059.

⁴¹⁹ BEO.2308/173064, 2.

⁴²⁰ BEO.2292/171863

⁴²¹ DH.MKT.2697/53

doğruya İstanbul'a gelen kişiler Muhacirin idaresine başvurarak, gerekli şartları taşımaları halinde Muhacir olarak kayıtları yapılacak eğer gerekli şartları taşıyorsa nüfus idarelerince vatandaşlığa kabul işlemleri başlatılacaktı. İstanbul'a uğramadan diğer illere gidenler ise muhacir mi mülteci mi olduğunu geldikleri memleketlerin mahalli idare makamlarına yazı yazılarak geldikleri yerde; evi, arazisi, eşi ve çocukları kalıp kalmadığının araştırılıp sonucun bildirilmesi istenecek ve sonuca göre muhacir ya da mülteci olarak kayıtlarının yapılmasını bildirmişlerdir.⁴²² Balkan harbinden önce Osmanlı Devleti'ne gelmiş bir grup ahalinin, Balkan Harbinden sonra memleketlerine geri döndüklerini ancak orada tutunamayıp tekrar Osmanlı Devletine gelmiş bir ahali grubunun hangi kategoride değerlendirileceği sorulmuş Hariciye Nezareti geldikleri yerlerin ve önceki durumlarını araştırmış ve muhacir olarak kaydedilmelerinin yapılan tahkikat neticesinde uygun olduğu bildirmiştir.⁴²³

Bütün bu uygulamalar yapılırken devleti maddi ve manevi anlamda yıpratıcı durumların oluşmasını engelleyici önlemler alınması gerekmekteydi. Hükümetin göstereceği yere yerleşmeyen kişiler devletin vereceği yardımları alamayacaktı. Eğer devletin verdiği yardımları almak istiyorlarsa gerekli işlemleri yapmak zorundaydılar. İlk önce vatandaşlığa kabul işlemleri için gerekli evrakları tamamlayıp, önce bu evraklar Hariciye Nezareti'ne gönderilecekti. Hariciye nezareti bu kişi ile ilgili diğer nezaret ve müdürlüklerle olan yazışmaları başlatacaktı. Yapılacak yazışmalar sonucunda eğer istenilen şartlar sağlanıyorsa kişinin başvuru yaptığı yere başvuru sonucu bildirilmekteydi.⁴²⁴

Böyle bir durumda devletin almış olduğu bu önlem muhacirlerin sürekli yer değiştirip devleti maddi manevi olarak zarara uğramasına engel olmak ve daha da önemlisi muhacirlerin bir an önce sosyal hayata dahil olarak tüketici konumdan üretici konuma geçişlerini hızlandırmaktı. Örneğin 1887 yılında Yalova'da bulunan Rıza beyin gerekli kumandanlıklarla görüşülerek önce Üsküp'e oradan da Dersaadet'e gelmesinde geldiği kabile araştırılmak kaydıyla kabilesi içerisinde uygunsuz hareketler mevcut değilse kabulünün olacağı Kosova Vilayetine bildirilmiş gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra vatandaşlığa kabul edileceği bildirilmiştir.⁴²⁵ 1911 yılında Podgoriçe'den Selanik, Yanya, Kosova ve Yanya vilayetlerine geldikleri belirlenen bir grup ahalinin muhacir olarak

⁴²² Ağanoğlu, H. Y. (2013). *Balkanların Makus Talihi: Göç*. İstanbul: İz Yayıncılık, 158.

⁴²³ DH.HMŞ.27/63.

⁴²⁴ DH.MUİ.9-1/4.

⁴²⁵ BEO.781/58531.

kayıtlarının yapılması ve gerekli yardımları alabilmek için başvuru yapmışlardır. Yapılan tahkikatta bu grubun muhacir olarak kaydının yapılması ve arazinin tamamen onlara verilmesi için hakem talimatı gerektiği belirtilmiştir. Çünkü bu grubun tekrar gidip gitmeyecekleri konusunda tereddüt olduğu telgrafla bildirilmiştir. Telgrafa verilen cevapta muhacir olarak kabul edilmesi ve muhacirlere devlet tarafından verilen ev, arazi, hayvan ve zirai yardımlarının tamamen onlara verilmesi için bir yıl müddetle beklenilmesi ve bu süre zarfında bu yardımlara zarar verip vermedikleri takip edilerek sakınca görülmez ise kabul edilecekleri bildirilmiştir.⁴²⁶

Ayrıca, muhacirlerin gelmeden evvel vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları ülkelere beyanname vererek, onlardan ilişkilerini kestiklerini bu beyanname de bildirmek zorundaydılar. Rusya tebaasından ve Kırım ahalisinden Ahmed oğlu Latif ve Üsküp Muhacirlerinden Salih oğlu Bahaeddin'in dosyayı hazırlayıp teslim etmişler ve zabıtaca yapılan tahkikat neticesi ile tabiyetlerinde bir sakınca görülmemiştir.⁴²⁷ Bunlara ilaveten bu beyanname de muhacir olanların kendi irade ve istekleri ile göç ettiklerini ve ilerde ecnebi hakları için hiçbir şekilde iddiada bulunmayacakları, Osmanlı devleti sınırları içerisinde kanun ve kurallara uyacaklarını ve uymamaları halinde Osmanlı vatandaşlığından çıkarılabilecekleri bildirilmekteydi⁴²⁸. Sırp tebaasından ve Üsküp ahalisinden bir grup ahalinin tabiiyet için başvurduğu ancak önceki geldikleri yerde imza verilmediğinden aksaklık olduğu ancak İzmir'den Hariciye vekaletine gönderilen arzuhalde İzmir Mutasarrıflığının mazbatası olması hasebiyle müracaatları kabul edildiği bildirilmiştir.⁴²⁹

I. Dünya savaşının yaklaşmakta olduğu dönemlerde devlet asker meselesine oldukça fazla önem vermekteydi ve bu sebepten yalnız kendi memleketleri düşman işgali altında olan kimselere muhacir denebileceği, Edirne ve etrafında savaş dolayısıyla terk etmek zorunda kalan ve bahsedilenlerin dışında kalanlar ise muhacir olarak görülemeyeceği, bunun için de askeri gücün unsurları arasında olmaları gerektiğini değerlendirmişlerdir. Bu kişilerin devlet tarafından asker olarak değerlendirilecekleri bütün illere bildirilmekteydi.⁴³⁰

⁴²⁶ DH.MUİ.9-1/4.

⁴²⁷ DH.İ.UM.EK.96/69.

⁴²⁸ Aġanođlu, H.Y. (2013). *Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul: İz Yayıncılık, 159.

⁴²⁹ DH.EUM.EK.93/102 .

⁴³⁰ Aġanođlu, a.g.e., 159.

Örneğin, savaş başlamadan önce Romanya vilayetinden gelmiş olan Murad Ali oğlu Nurgeldi isimli bir vatandaş muhacir olarak değil de mülteci olarak vatandaşlık verilmesi hakkında bir dilekçe vermiş ve dilekçe sonucunda bu kişinin önceki memleketi Köstence Şehbenderliği ile karşılıklı yapılan yazışmalar sonucunda şahsın uygun olduğu anlaşılınca kendisi vatandaşlığı uygun görülerek kendisine nüfus kağıdı verilmiştir.⁴³¹ Bu kişinin askerlik muafiyeti dolunca askere çağrılacaktır.

1917 yılında dünya savaşının devam etmesi dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne Hicret eden Üsküp muhacirlerinden Ömer, İşkodra ahalisinden Bekir ve Süleyman'ın gönderdiği üç arzuhal için zabıta tarafından bu kişilerin tabiiyetine mahsur bir durum olup olmadığına dair tahkikat yapılmış ve yapılan tahkikat neticesinde herhangi bir problem görülmediğinden Osmanlı tabiiyetine kabul edilebilecekleri Hariciye Nezaretine bildirmiştir.⁴³² Savaş yıllarında dahi geliş güzel Osmanlı tabiiyetine vatandaş direkt olarak kabul edilmemiş gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir. Muhacir olabilmek için mutlaka başvuru işlemlerini yapması ve geldikleri yerle bütün bağlarını koparıp gelme şartı istenmiştir.

Dışardan göç eden mülteci ve muhacirlere gelince, bunların Osmanlı vatandaşlığı için dilekçe vermiş olanlarının birçoğuna yabancı vatandaşların işleri ile uğraşan müdürlüklerinin yazılarının kenarlarına yazılarak nüfus müdürlüğü tarafından nüfus kağıdı verilip kaydettirildiği anlaşılması üzerine Tabiiyet Müdürlüğüne gerekli muamele ve Muhacirin İdaresi tarafından uygun kayıtlar yapılmadığı sürece hiçbir şekilde yabancı kişilerin kabul ve kaydının yasal olmadığı ve bunun için gerekli tedbirleri alınması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca 26 Mart 1913 tarihli bildiri ile Bakanlığın izin ve müsaadesi olmaksızın bu türlü uygulamaların yapılmaması bütün vilayetlere ifade edilmiş ve ayrıca bütün nüfus müdürlüklerine de Sicili-i Nüfus İdare-i Umumiyesi aracılığı ile bildirilmiştir.⁴³³

Devlet nüfus cüzdanları bir şekilde kaybedilmiş ve bundan dolayı muhacir olarak tanımlanamayan kişilerin durumlarını kolaylaştırmak için yanlarında getirecekleri iki şahidin tanıklık etmesiyle nüfusa kaydedilmesi ve nüfus cüzdanı verilmesini sağlamakta

⁴³¹ Ağanoğlu, a.g.e., 160.

⁴³² DH.İ.UM.EK.93/66.

⁴³³ DH.SN.THR.41/61, Ağanoğlu, a.g.e., 162.

kolaylık sağlamakta idi. Misal olarak Üsküp’ te jandarma olarak görev yapıyor iken savaş sebebiyle İstanbul’a göç etmiş ve Kastamonu Mapushanesine gardiyan olarak görevlendirilen Bayram oğlu Ahmed ve ailesinin benzer durumda olduğu ve yanlarında iki şahit getirmesi koşuluyla vatandaşlığa kabul edilebileceği ve nüfus cüzdanı verilebileceği ifade edilmiştir.⁴³⁴ Devlet normalde nüfus cüzdanı kaybeden şahıslara karşı para cezası vermekte iken, muhacirlerden bu ceza alınmamakta idi.

Ayrıca muhacir olarak gelenlerden iskân ve iaşe konularında hükümet ve belediye işlerine ait verecekleri arzuhaller, ilmühaberler için damga vergisi alınmaması 14 Haziran 1913 tarihinde bildirilen Maliye Nezareti tarafından bildirilmiştir.⁴³⁵

Muhacir tabiiyeti kabul işlemleri böyle devam ederken, Osmanlı Devleti devlet memurları da diğerleri gibi bütün her şeyini bırakarak vatan topraklarına gelmişlerdi. Devlete göre bunlar muhacir konumunda değillerdi, çünkü kendilerine ait bir maaş ve emeklilik haklarına sahiptiler. Ancak her nasılsa bazı devler memurları atlanarak muhacir olarak iskân muamelesi yapıldığı sonradan anlaşılmıştır. Bu sebepten dolayı 9 Haziran 1914’ te yayımlanan bir bildiri de bu şekilde gözden kaçmış olan muhacir ünvanı ile iskân edilmiş olan devlet memurlarının yapılan bu yanlış iskân şeklinin düzeltilmesi yazılmaktaydı. Ama eğer bu konumda ki devlet memurları memurlukla ilgili her türlü haklarından geçerse ve bu durumu bağlı oldukları dairelere haber verirler ise diğer muhacirler gibi aynı haklardan istifade edebilecekleri bildirilmekte idi.⁴³⁶

Ancak nihayetinde devletin bu şekilde uygulamadan vazgeçip ve bu memurlara da diğer muhacirlere yaptığı kadar yardım yapmak suretiyle davrandığına şahit olunmuştur. Buna ilaveten Ekim 1916’ da yayımlanan bir genel bildiri de işgale uğramış olan ve sonrasında vatana gelmiş olan devlet memurlarından dört yüz kuruşu aşmamak kaydıyla, memurların görevlerini aksatmayacak şekilde hane, arazi verilebileceği gibi hukuk-u muhaceretten faydalanabileceği ifade edilmiştir.

⁴³⁴ Ağanoğlu, a.g.e., 162.

⁴³⁵ Ağanoğlu, a.g.e., 163.

⁴³⁶ Ağanoğlu, a.g.e., 161.

4.6.10. Üsküp muhacirlerinin eğitim durumu

Balkanlardan göçün başlaması ile birlikte göç eden muhacirler sadece mal, mülk, yaşanılan coğrafya, meslekleri ve eğitim durumları da değişmiştir. Muhacir çocuklarını ve bu muhacirlerin çocuklarının eğitimlerine devam etmelerini istemek en doğal haklarıydı. Bunun için İskân-ı Muhacirin Komisyonuna çocuklarını yerleştirecekleri okulları belirlemeleri için başvuruda bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti hicret eden bu öğrencileri; Sultanahmet Sanayi Mektebi, Bursa Sanayi Mektebi, Trabzon sanayi Mektebi, Ankara Sanayi Mektebi, Bursa Mektebi Sultanisi, Balıkesir Mektebi Sultanisi muhacir öğrencilerin kaydedildiği okulların başında gelmekteydi. Devlet bu muhacir öğrencilerin eğitimde geri kalmamaları için imkânsızlıklar içinde şartları zorlamaktaydı.

Üsküp Mektebi Sultanisi mezunu olan Üsküp muhaciri Cemal ve iki biraderi Dersaadet'e gelmişlerdir. Ancak yolculuk esnasında annesi ve babası vefat etmiş 3 kardeş hem öksüz hem de yetim kalmışlardır. Üsküp Mektebi Sultanisinden mezun olan Cemal yaşı ve mektepten mezun olduğu derecenin uygun olması dolayısı ile İstanbul Mektebi Sultanisine kabul edilmiştir. Ancak kardeşlerinin yaşlarının birinin on bir diğerinin on iki yaşında olması ayrıca Üsküp Mektebi Sultanisinde eğitimlerini tamamlayamadıklarından ve yaşları küçük olması dolayısı ile İstanbul Mektebi Sultaniye kabul edilmemiştir. İskânı Muhacirin komisyonuna başvuran Cemal kardeşleri ile birlikte bin bir meşakkatle İstanbul'a geldiklerini anne ve babalarının vefat ettiğini hiç olmazsa kardeşlerinin Darüşşafakaya kabul edilmelerini rica etmiştir. İskân-Muhacirin Komisyonunun Dahiliye nezaretine yazdığı yazı ile bu iki kardeşlerin Üsküp rüşdiyelerinden derecelerinin öğrenildiği yaşları ve dereceleri, ayrıca İstanbul'a en yakın sanayi Mektebini Bursa Sanayi Mektebi olmasından dolayı oraya yerleştirilmesinin uygun olduğunu değerlendirilerek yerleştirildiği bildirilmiştir.⁴³⁷ Başka bir müracaatta yine yaşı ve tahsili müsait olmadığından Bursa Mekteb-i Sultaniye kaydedilmediği ve kendisini yatılı olarak Bursa Sanayi Mektebine kaydedilmesini istemekte bunu isterken de Bursa'daki mektebi istemesinin Kardeşinin Bursa Mekteb-i Sultaniye kaydedildiğini belirtmektedir.⁴³⁸ Bu müracaatlar genelde yetim çocukların başvurusu idi. Hazım Efendi Muhacir Komisyonuna başvurmuş yaşlarının ve derecelerinin yettiği okulları araştırmış bu araştırması sonucu; büyük oğlunu Trabzon

⁴³⁷ DH.MTV.402/61.

⁴³⁸ DH.İD.402/76.

Sanayi Mektebi'ne küçük oğlunda Balıkesir Sultanisine kaydının yapılmasını talep etmektedir.⁴³⁹

Eğitim yaşında olan muhacir öğrencileri devlet mağdur etmemiş mutlaka bir okula yerleştirmiştir. Öyle ki bunu savaş yıllarında bile sağlamaya çalışmışlardır; 1915 yılında Üsküp Sanayi Mektebi talebelerinden olan 25 kişi önce geçici olarak İzmir Sultanisi'nde kalmışlar eğitimlerine burada devam etmişler ve burada kalmışlardır. Daha sonra Dersaadet ve diğer mekteplere derece ve yaşlarına göre yerleştirilme emri verilmiş ve bu muhacirlerinde yerleşmesi sağlanmak istenmiştir.⁴⁴⁰

Üsküp'te bulunan Üsküp Bulgar Mektebi öğrencilerinin mezuniyetine yakın Sırp Konsolosu 1894 yılında bazılarının yolculuk ve diğer masrafları karşılanmak kaydı ile Belgrad'da bulunan mekteplere götürmeye teşvik etmiş, ancak bazı öğrencilerin ücretsiz Dersaadet'te bulunan mekteplere kabul edileceği Sırp Konsolosuna bildirilmiştir.⁴⁴¹ Osmanlı Devleti din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın kendi vatandaşını ücretsiz kendi mekteplerinde Osmanlı topraklarında tutmak istemiştir. Osmanlı Devleti bu politikayı izlerken kuralları çiğnememiş gerekli araştırma ve tahkikatların yapılarak bu öğrencilerin kabulünü ya da Sırp okullarına gönderilmesine karar verileceğini bildirmiştir.

4.6.11. Üsküp muhacirlerinin meslekleri

Osmanlı Devleti muhacir halkın aslında her hali ile ilgilenmeye çalışmış ve muhacirlerin mağduriyet yaşamaması için her noktayı düşünmeye gayret göstermiştir. Eğitim noktasında öğrencilerin eğitimlerinin yarım kalmaması için hassas davranan devlet geldikleri yerde devlet memuru olan vatandaşları da uygun şekillerde değerlendirmeyi hedeflemişlerdir. Öğretmen ihtiyacı sebebiyle yeni okul ve sınıf açılmadığı için sınıf mevcudu yüksek olan yerlere bu Rumeliden gelen öğretmenleri tayin etmiş ve bu öğretmenlerin maaşlarını işgal edilen vilayet bütçesinden karşılamıştır.⁴⁴²

Bu memuriyetlerde yine talep ve başvuru ile yapılmaktaydı. Besim Bin Mustafa'nın çok perişan halde olduğunu hicret ettiği tarihe kadar polis mektebinde çalıştığını hicretle

⁴³⁹ DH.İD.262/23.

⁴⁴⁰ DH.İD.262/20.

⁴⁴¹ BEO.248/18587.

⁴⁴² MV.177/35.

birlikte her şeyini kaybettiğini yazmış ve eğer mümkünse polis mektebinde hademelik, ortacılık dahi yapabileceğini bildirmiştir.⁴⁴³ Üsküp muhacirlerinden sabık Belediye çavuşlarından Hüseyin Efendi'nin polis memurluğuna tayin olmak için başvuruda bulunmuştur. Başvuruya verilen cevapta bu memurun hangi mahalde memurluk yaptığının araştırılması ve kendisine de nerelerde memurluk müracaatında bulunduğu sorulması istenmiştir. Anlaşılan o ki bu memur birkaç ilde başvuruda bulunmuş öncelikle bunun anlaşılıp gerekli araştırma yapıldıktan sonra uygun görülen yere yerleştirileceği bildirilmiştir.⁴⁴⁴

Arnavutköy Merkez memuru İsmail Behiç Bey'in Üsküp'ten Dersaadet'e kadar olan harcırahın verilmediği yasal kesintilerin yapılarak geri kalan kısmının verilmesi talebinde bulunmuştur. Kendi imkanları ile gelen bu memurun daha sonra memuriyete devam ettiğini ancak ekonomik sıkıntıya düştüğü için, hakkı olan harcırahın verilmesini istemiştir.⁴⁴⁵

Elbasan Ziraat Bankası sandığı sabık memuru Rıfki Mehmet efendinin Osmanlı Devleti'ne hicret etmek istediğini beyan etmiştir. Rıfki Mehmet Efendi Elbasan'dan ayrıldıktan sonra Üsküp'e geldiğini ancak henüz Osmanlı Devleti'nden kendisinin kabulüne dair yazı gelmediği için pasaport verilmediğinden Osmanlı Devletine sevkini sağlanmadığı ve bu yüzden 5 kişilik ailesi ile birlikte sokak köşelerinde perişan halde kaldığını anlatmıştır. Dahiliye Nezareti celilesine yazılan yazıda bunun için bir sakınca olup olmadığı sorulmuş, Dahiliye Nezaretince herhangi bir sakınca olmadığı bildirilmiştir.⁴⁴⁶ Dahiliye Nezareti'nin yazısında eğer sakınca görülmez ise uygun bir memuriyete tayin edilmesinin uygun olduğu gerekli tahikatın yapılarak dahiliye nezaretine ve maliye nezaretine bildirilmesi istenmiştir.

Zabıta Nezareti Alisine yazılan yazıda Konsoloslara muhbirlik ettiği belirlenen Üsküp'ten alınarak Dersaadet'e gönderilen Sokullu Mehmed Paşa neslinden Mehmet Refik Efendi'nin Dersaadet'te veya başka bir mahalde ikamet ettirilmesi kararının alınması için Mehmet Refik Efendi'nin zabıta ve konsoloslara ne tür bilgi verdiğinin öğrenilmesi verilen bilgiler içerisinde kimin nerede oturduğu ne iş yaptığı gibi bilgilerinin de verilip

⁴⁴³ DH.EUM.68/11.

⁴⁴⁴ DH.EUM.MEM.65/70.

⁴⁴⁵ DH.EUM.MH.2/13.

⁴⁴⁶ DH.EUM.1ŞB.5/16.

verilmediği bilinmediğinden kararın verilirken göz önünde bulundurulması gerektiği istenmiştir.⁴⁴⁷

4.6.12. Üsküp tren istasyonu

19. yüzyılda Tren İstasyonunun açılması ile birlikte Üsküp'te de bir istasyon kurulmuş buradan asker, yolcu ve ticaret mekanizmasını işler hale getirmeyi hedeflemişlerdir. Ancak 93 Harbi sonrasında Müslüman Türk ahalinin akın akın Anadolu'ya doğru yola çıkması bu planlamaları sekteye uğratmıştır. Balkanlardan Anadolu'ya gitmek isteyen halk önce Belgrat'ta toplanıyor Sırp Demiryolu şirketi ile Zibofçe'ye oradan Şark Demiryolları Şirketiyle Üsküp oradan da Selanik'e taşınıyordu. Selanik'ten deniz yolu ile Anadolu'ya geçiyorlardı. Üsküp muhacirlerin toplanma merkezi olarak kullanılıyor. Muhacirler trenle Anadolu'ya geçişi bekliyorlardı.⁴⁴⁸

Yukarıda bahsettiğimiz durum yüzeysel kalmakla beraber olayın vehametinin anlaşılmasına yeterli değildir. Öyle ki Üsküp'e yerleştirilmesi planlanan 200'e yakın göçmen 5 ay beklemiş ancak herhangi bir yerleştirme yapılamamış ve Konya'ya sevk edilmek zorunda kalmışlardır.⁴⁴⁹ İstasyonlarda ve istasyon çevrelerinde bekleyen ahali hanlara okul, cami gibi devlet kurumlarını kullanmaktaydı.

Üsküp istasyonundan 1906 tarihinde Kanunisani'nin 21. gününden 25. gününe kadar giden yolcular hakkında Polis İdaresince tanzim edilen defterin Muhacirin-i İskânı Müdüriyetine gönderildiği⁴⁵⁰, Dersaadet'e gitmek için tren bekleyen ve binenlere ait cetvel tutulduğu⁴⁵¹, hatta Kosova Valiliğinin gönderdiği tahrirata göre giden yolcuların ayrıncı özellikleri; isimleri, şöhretleri, ve özelliklerini gösterir ayrıntılı cetveller⁴⁵² hazırlanmaktaydı.

Tren istasyonunda çalışan memurlar burada ay ay Dersaadete Üsküp'te bekleyip gidenlerle ilgili ayrıntılı bilgi hazırlayıp polis teşkilatının hazırladığı cetvelleri ile birlikte valiliğe

⁴⁴⁷ DH.MKT.2423/34.

⁴⁴⁸ A.MKT.MHM, 513/7

⁴⁴⁹ DH.MKT, 2465/38 (Ayrıca, Bknz, Gündüz, T. (2012). *Allahimanet Bosna (Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 165.

⁴⁵⁰ TFR.I.KV.82/8168.

⁴⁵¹ TFR.I.KV.135/13436.

⁴⁵² TFR.I.KV.145/14471 Ayrıca TFR.I.KV.161/16057.

göndermekte, ayrıca yol masrafları, pasaport işlemleri, kaldıkları süre müddetince ihtiyaçlarının belediye sandıklarına bildirilmesi görevleri mevcuttu.⁴⁵³

Tren istasyonları, belediye sandıkları, polis teşkilatı, valilik, kaymakamlık, muhacir komisyonları gibi devlet teşkilatlarının 1900 yıllarından sonra aşırı yoğunluk gösterecek şekilde gündem maddesi muhacirlerin yaşelerini, sevkیاتlarını, Dersaadet'ten gelecek kabul yazılarının takibi gibi işleri dönemin koşullarında yaparken bir taraftan da kendi sefaletleri ile uğraşmak durumunda kaldıklarını görülmektedir. Devlet yine de bütün imkansızlıklara rağmen bu durumu çözmeye çalışmıştır.

Tren istasyonlarında çalışan memurların 1914 Dahiliye Nezareti Celilesine yazılan yazıda; pasaport mutasarrıfının verdiği bir malumatta nüfus idaresinden bir memurun istasyona gönderilmesi istendiği ancak gönderilmediği, buraya verilen memurların yerli veya ecnebi seyyahların olması dolayısı ile bu memurlara zabıt refakatinde farklı yerlerde iş yaptırılmak zorunda kalındığı, burada görevli memurların kaldıkları yerlerin istasyonlardan ayrı olması hasebiyle sorunlar yaşandığı bildirilmektedir. Ayrıca istasyon bulunan merkezlerde istasyon memurlarına yer tahsis edildiği ancak Üsküp İstasyonunda yer tahsis edilmediği, daha önce bu durum bildirilmiş ancak yeterli miktarda para ve inşaat malzemesi kalmadığı cevabı gönderilmiştir. Ancak bu sorunlar göç etmek isteyen muhacirlerin sayıca artması trenle sevkیاتların ve tren ücretlerinin zamanında ödenmemesinden kaynaklanan sevkیاتların sekteye uğramasından dolayı iş yükü artmış ve memurlar mağdur olmaktadır şeklinde şikayetler bildirilmiştir. Ve bu durumun bir an evvel çözülmesinin önem arz ettiği bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti Kosova Valiliğine yazdığı yazı ile pasaport ve zabıt memurlarına yer tahsisinin yapılması ve sonucu bildirmesi istenmiştir.⁴⁵⁴

1903 yılında Fesli Zühaf efradının tren ücretlerinin ve yevmiyelerinin ödenmesine dair Belediye sandıklarına gelen mazbata da bu muhacirlerin madur edilmemesi emredilmiştir.⁴⁵⁵ Fesli Zühaf Alayı⁴⁵⁶ Efradının 1909 tarihinde Üsküp'den Dersaadet'e trenle sevk edilmeleri⁴⁵⁷, ve bu Alay için yeni toplanan kişiler için Kaymakam Rüstem

⁴⁵³ TFR.I.KV.95/9474, TFR.I.KV.98/9796, TFR.I.KV.178/17798 (Belgelerden çıkan sonuç).

⁴⁵⁴ DH.MB.HPS.26/8.

⁴⁵⁵ Y.PRKASK.169/101.

⁴⁵⁶ Fesli Zühaf Alayı: Sultan Abdülhamit Hanın Yıldız Sarayında farklı etnik gruplardan oluşturduğu muhafız alaydır.

⁴⁵⁷ TFR.I..A..35/3448.

Beye bu kişilerin yiyecek, içecek, diğer masrafları ve barınma işleri ile ilgilenmeleri için tahrirat gönderilmiştir.⁴⁵⁸ Bu alay efradı da yine istasyon müdürleri ve kaymakam arasındaki koordine ile gerekli ihtiyaçları karşılanmaktaydı. Tren istasyonları bu alaya ait efradı da ağırlamakla da uğraşıyorlardı.

4.6.13. Muhacirlerin göç sebepleri ve maruz kaldıkları muameleler

Osmanlı Devleti tayin edilen ya da devlet içerisinde başka ülke tarafından görevlendirilen yabancı ülke görevlilerini de takip etmekteydi. Bunun sebebi Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca milliyetçilik hareketleri ile uğraşmış ve ancak devleti parçalanmaktan kurtaramamıştır. Muhacir hareketleri devam ederken muhacirler birçok problemle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu problemlerden biri de hicret ettikleri bölgelerde yaşayan yerli halkın muhacirlere ve orada yaşayan Müslüman Türk ahaliye karşı davranışları idi. Yerli halkın muhacirlere kötü davranmasına sebep olacak farklı değişkenler mevcuttu. Yıllarca bir arada yaşayan halk nasıl oluyor da birden kin ve nefretle davranıyor, orada yaşayan Müslüman Türk ahalinin malına canına kast ediyordu. Yerli halk muhacirleri zaman zaman aldatıyor soyuyor, işlerine el koyuluyor mallarını gasp ediliyordu. Örneğin Üsküp'e bağlı Kratova Kazası vekilinin 1880 yılında çektiği bir telgraf durumun vahametini az da olsa ortaya çıkarmaktadır. Telgrafın özü şöyle; Bulgar eşkıyalarının halka zulmettiğini buradaki halkın ise burada olup biteni merkeze rapor edemediklerini çünkü Bulgar eşkıyalarının telgrafhaneye de el koyduğunu bu yüzden Kratova kazasına bir tabur asker konuşlandırılmasını ve yahut burada yaşayan Müslümanların başka bir yere hicret ettirilmelerini istemiştir.⁴⁵⁹ Sırlar Müslümanlara çok fazla işkence etmekteydi. Ancak bazı komutanların ise tam tersine Sırbistan'ın Üsküp'ü işgal etmesinden sonra Mahmut Şevket Paşanın günlüğünde bahsettiği üzere Avusturya konsolosu 800 kadar sokakta kalan muhaciri koruması altına almış ve karınlarını doyurduğunu anlatmaktadır. Sırbistan Hükümeti tarafından Müslüman Muhacirlere verilen zarar ve ziyanla ilgili mektup yazılıp muhacirlere yapılanlar anlatılmıştır.⁴⁶⁰ Sırlar'ın Üsküp'te 2.000 kişiyi katlettiği de yine kaynaklarda mevcuttur.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ TFR.I.M..16/1587.

⁴⁵⁹ DH.MKT.1328/47

⁴⁶⁰ HR.HMŞ.İŞO.146/7

⁴⁶¹ Ağanoglu, H. Y. (2013). *Balkanların Makus Talihi: Göç*. İstanbul: İz Yayıncılık, 93.

Üsküp’ te zamanında öğretmenlik yapmış olan Vasil Smilev Sırp Üsküp’ü işgal edince Sırp yetkililerini o dönemde Türkeri takip etmek amacıyla teşekkür ettikleri Sırp çetelerinin içerisine Bulgar öğretmenleri de dahil ettiğini ve kendisinin de yaklaşık 30 gün süre ile bu çetelerle birlikte hareket ettiğinden bahsetmiştir. Ancak bu çetelerin haksız yere yağma yapmaları, geçtikleri yerleri yakıp-yıkmaları ve yaptıkları zulümleri görünce çeteyi terk ettiğini ifade etmiştir. Hatta daha da öte kendisinin bizzat şahadet ettiği Çayır mahallesinde on sekiz Türk’ ün Bulgar okuluna toplandığını ve onların hunharca boğazları kesilerek öldürüldüğünü esefle belirtmiştir. Bu katledilenler halka açık bir yerde öldürülmelerine müteakiben, cesetlerinin yakınlarda bulunan bir tuğla fabrikasının çukuruna atıldığını ve bu elim verici katliamın Paskalya yortusunu takip eden dört gün içinde, saat dokuz civarında yapıldığını, ve bununla da kalmayıp öldürülenlerin dört tanesinin isimlerini de vermek suretiyle bahsetmesi ve bunun sorumlusunun Sırp Polis Müdürlerinden Lazar Hyts olduğunu ve devamında aynı şahsın Butel köyü yağmalamasının sorumlusu olduğunu ifade etmiştir. Bütün bunlara ilaveten yağmalanan köyün yakınlarında şehri terk etme çabasında olan bir Arnavut gruba rastlandığını ve Sırp bir Binbaşının şehri terk etmeye çalışan bir Arnavut kızını öptüğünü ve bunun üzerine kızın babası tarafından Binbaşı’ nın öldürüldüğü ve bu olay üzerine Sırp çetesinin şehri terk etmek isteyen yaklaşık 60 civarında olan Arnavutları katlettiğine bizzat şahit olmuş ve bu durumu Rus Konsolosuna rapor ettiğini ve sonrasında da bu çete grubundan ayrıldığını ve kendisi gibi olan Bulgar Öğretmenlerle birlikte şehirden uzaklaştırıldığını anlatmıştır.⁴⁶²

Makedonya Müslüman ahalsinin yaşadığı yerlerdeki hali hakkında Erkan-ı Harb Binbaşı Hüseyin Hilmi Makedonya bölgesinde seyahat çıkmış ve sonucunda bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre; 1916 yılında çıktığı seyahatte karşılaştıklarını anlatmıştır. Almanlardan alınan un ve tuzun Makedonya bölgesindeki halka dağıtıldığı ve bu yardımın devletimize olan itimat ve güveni arttırdığını yazmıştır. Bu yardımları uzak yerlere Alman zabıtası ve zabiti yarımı ile götürüldüğünü de belirtmiştir. Bu yardımın yapıldığı yerler arasında Üsküp’te vardır. Halkın Alman zabitlerini görse de yine de yapılan bu yardımların Osmanlı tarafından yapıldığını düşünmektedirler. Bu sadece un ve tuzla sınırlı kalmamı bölge halkına ilaç yardımı da yapılmıştır. Bahsettiği bir başka hadise ise Bulgarların ani bir kararla buralarda yaşayan Müslüman ahaliyi birden hicrete zorlamalarıydı.

⁴⁶² Şimşir, B. N. (2017). *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 251-251.

Bu hicretin sonuçlarına gelince; bütün kasaba ve köyleri çok hızlı bir şekilde boşaltmaya başlamışlardır. Çünkü Bulgarlar Türkiye'ye giden yolu açmışlardı. Bunun üzerine muhacirler Üsküp'e doğru akın etmeye başladı. İnsanlar bu göçü yaparken her şeylerini hızlı bir şekilde terk ettiklerinden ellerinde bulunan evlerini arazilerini mallarını mülklerini satmadan öylece bırakıp gitmek zorunda kalmışlardır. Üsküp'te meydana gelen bu yığılmalar ise Üsküp vilayetine ekstra yük getirmiş insanlar tren istasyonlarında bir an evvel Anadolu'ya geçmek için beklemeye başlamışlardır. Tren seferleri ve trenler burada biriken halkın tahliyesi için yeterli gelmemiş insanlar istasyon civarında bulunan cami, okul, misafirhane gibi yerlerde beklemeye başlamışlardı. Binbaşı Hüseyin Hilmi Bulgar devleti ile devletin anlaşarak bu göç olayını belli bir zamana yayarak yapılması için müzakere yapılmasının oradaki halkı güvenceye alacağından bahsetmiştir. Ayrıca bu yapılacak müzakerenin takibi için bu bölgeye konsolos tayin edilmesinin devletin varlığını göstereceğini söylemiştir. Yola çıkan muhacirlerin Bulgar çeteleri eşkıyaları tarafından zulme maruz kalmaması için bu kabilelerin başına zabıt atanmasının da uygun olacağını değerlendirmiştir.⁴⁶³

Esasında buradan anlaşılın devletlerin bazen kendi istekleri doğrultusunda benimsemediği vatandaşlara yapılacak her şeyi yapılabilir görmüştür. Burada devreye girecek olan devletlerin kendi vatandaşlarına sahip çıkarak onların buldukları ülkelerdeki halklarına sahip çıkıp zulme uğramalarına engel olmaktır.

4.6.14. Osmanlı Devleti'nin muhacirleri iskân politikası

19. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları, kaybedilen topraklardaki Müslüman Türk ahalinin Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklara göçmeye başlaması ile Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi İskân Politikası ile farklılık göstermektedir. Kuruluş Dönemi İskân Politikası feth edilen toprakları Türkleştirme amacı güderken 19. yüzyıl İskân Politikası ecnebi memleketlerdeki Müslüman Türk ahalinin kendi topraklarında zulme uğramadan rahat bir şekilde yaşamasını sağlamaktı. Devletin isteği kaybedilen topraklardaki uluslaşma çabası neticesinde oralarda kalan ahalinin zulme uğramasına engel olmak Müslüman ahaliyi zulme uğradıkları bölgelerden kurtarmaktı.

⁴⁶³ DH.EUM.VRK.16/83.

Kaybedilen savaşlar ve kaybedilen toprakların artması ile başlayan göç hareketi Osmanlı Devleti gelen bu göçmenlerle ilgili önlem alması gerekiyordu. Düzensiz ve disiplinsiz devletten habersiz yerleşmeler ilerleyen dönemlerde devlet için problem teşkil edebilirdi. Bunun için 1860 yılında Muhacirin Komisyonu kurulmuş ve bu komisyon muhacir meselelerini takip etmiştir.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bile işgal edilen bölgelerden canını kurtarmak için kaçan halk Yanya, Tırhala, Selanik, Edirne, İstanbul güzergahındaki köy ve boş arazilere yerleştirildiler öncelikle. Ve bu bölgelere yerleştirilirken başka yerlere gitmesinler diye tedbirler alınmıştır.

Osmanlı Devleti son zamanına kadar nüfus miktarını güç olarak görmekteydi bu yüzden muhacir ve mülteci olarak Müslüman ve Hıristiyan Osmanlı Devleti'ne göç etmek isteyen birçok kişiyi vatandaşlığa kabul etmiştir. Frankfurter Zeitung'un yapmış olduğu bir haber ise bu duruma örnek olacak niteliktedir. Kuzey Makedonya'da meydana gelen eşkıyalık olaylardan dolayı Anadolu'ya geçmek isteyen Hıristiyan halktan bir kısmı Suriye'ye göç etme talebinde bulunmuşlardır.⁴⁶⁴ Anadolu'ya kabul Hatta bu Hıristiyan ahali ilerleyen dönemde Osmanlı Devleti içinde misyonerlik faaliyetleri yürütmeye başlamışlardır. II. Abdülhamit buna engel olmak için bu nüfusu arttırmak için uygulanan politikadan vazgeçerek Türk ve Müslüman olmayan ahali muhacir ve mülteci olarak yerleştirilmez demiştir.⁴⁶⁵

Üsküp ve diğer istasyonu olan vilayetlerde biriken muhacirlerin biran evvel iskâna uygun mahallere sevkini sağlanması için tren seferlerini arttırmak daha sonra buralardan sahili olan yerlere sevk edip oradan Anadolu'ya geçmeleri sağlanacaktı. Yapılacak olan bu hicretlerin hepsinin masrafı devlet tarafından karşılanacaktı. Devletin yıllardır savaş durumunda olması ve bu durumun ekonomisini yıprattığı son dönemde bilinmektedir. Ayrıca bir de muhacir meselesi çıkınca fazladan zorlanan devlete yardımlarda bulunulmuştur. Bu yardımlardan biri de Ankara Ticaret Mahkemesi heyeti maaşından yüzde ikisini vermiş ve bu yardım gelir olarak gösterilip makbuz senedinin gönderildiğini bildirmişlerdir.⁴⁶⁶ Bir diğer örnek ise; Üsküp dahilinde ki kazaların eski menafi

⁴⁶⁴ HR.SYS.25/81.

⁴⁶⁵ İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: TTK Yayınları, 155-157.

⁴⁶⁶ DH.MKT.1384/40.

sandıklarından Ziraat Bankasına devr olunan paranın muhacir sevki ve yiyecekleri gibi ihtiyaçları için kullanılması söylenmiştir.⁴⁶⁷ Osmanlı Devleti bu ihtiyaçları karşılayabilmek için her türlü imkanı kullanmaya çalışmıştır. O dönemde vatandaşlarda ellerinden geldiği kadar muhacir meselesinde yardım etmeye çalışmışlardır.⁴⁶⁸

Aksaklık yaşanmaması için muhacirlerin miktarları, ne zaman hareket edecekleri, hareket ettikten kaç gün sonra iskân edilecekleri bölgeye varacakları o bölgedeki muhacir komisyonlarına bildirilecekti ve kaydedilecekti.⁴⁶⁹ Yolda başlarına bir şey gelmemesi için başlarına memur verilecek ve bu göç kabileler halinde yapılacaktı. Muhacirlerin ayrıntılı kaydının yapıldığı defterler tutulacak kimsenin mağduriyet yaşamaması için bu bilgiler mahalli komisyonlara iletilecek muhacirleri yerleştirme işlemi bittikten sonra ayrıntılı bir rapor hazırlanarak İstanbul Muhacirin Komisyonuna bilgi verilecekti.⁴⁷⁰ Yolda ve yahut istasyonlarda hastalanmaları durumunda başlarında bir refakatçi kalacak iyileşmesi sağlanacak ve daha sonra muhacirler ailelerinin yanına dahil edilecekti. Valilikler bu durumları takip edecek ve bilgi vereceklerdir. Kumanova kazasında hastalanarak kalan ahalinin iyileşmesi için neler yapıldığına dair Üsküp valisi tahriratını göndermesi olayın takip edildiğini göstermektedir.⁴⁷¹

Muhacirler yerleşecekleri yerler tam hazırlanmamışsa yerli ahali tarafından misafir edileceklerdi. Köy ve kasaba etraflarındaki boş ve uygun araziler tespit edilip bu araziler muhacirlere verilecek ve yerli ahali ve muhacirlerinde yardımıyla evler inşa edilecektir.⁴⁷²

Muhacirleri yerleştirirken devleti muhacirlere ayrı köy kurma imkanı yoktu. Her köyün maddi, manevi ve genişlik durumuna göre ne kadar hane alabilecekse o kadar muhacir yerleştirilecekti. Bu duruma uyum göstermeyen toplu yerleşmek isteyen muhacirlere ise verilen yevmiyeler verilmeyecekti. Ancak akraba olanlar aynı köye yerleştirilmeye çalışılacak eğer buna imkan yok ise birbirine yakın köylere yerleştirilecekti.⁴⁷³ İskân edilen muhacirlerin yerlerini terk etmeleri yasaktı. Göç etmeleri halinde verilen bütün yardımlar geri alınacaktı. Ticaret vs. gibi işler için gitmek durumunda olan kişilerin

⁴⁶⁷ DH.MKT.1719/105.

⁴⁶⁸ İ.DUİT.118/127.

⁴⁶⁹ TFR.I..SL..201/20093,TFR.I..SL.201/20099,TFR.SL..202/20102,TFR.SL..202/20105,TFR.SL..202/20112.

⁴⁷⁰ A.)MKT.MHM.336/35.

⁴⁷¹ A.)MKT.MHM.236/59.

⁴⁷² MV.245/15.

⁴⁷³ BA.AD.1365/38.

durumu araştırıldıktan sonra “mürur” tezkiresi verilecekti. Onun dışında ülke içerisinde seyahat etmeleri yasaktı.⁴⁷⁴

Muhacirlere yolculukları süresince ihtiyaçları kadar tayinât verilecek bu tayinatlar vapur kaptanları ve nakliye memurları tarafından muhafaza edilecekti.⁴⁷⁵ Bu tayinatların yetmemesi yolculuğun uzaması durumunda bu tayinat miktarı arttırılacaktı.

Muhacirlere arazi tahsis edip; kasaba ve köylerde arazinin verimliliğine göre hane başı 20 dönüm ile 60 dönüm arası arazi verilecekti. Bu arazi miktarına sahip muhacire 2 öküz yardımı da yapılacaktı.⁴⁷⁶ Bu arazileri ekip biçmeleri için zirai araç gereç yardımı da yapılacaktı.⁴⁷⁷ Bu yardım yapılan muhacirlerin ev ihtiyaçları valiliklerce karşılanacaktı. 2-3 odalı evler inşa edilecek maliyeti düşürmek için yapım aşamasında muhacirler ve yerli ahali yardım edecekti.⁴⁷⁸

Osmanlı Devleti muhacirleri yeni başladıkları hayatta hemen daraltmamak için geçimlerini yardımsız sağlayana kadar belli sürelerde vergilerden muaf tutulmuştur. Yol inşa vergisinden geçimlerini temin edinceye kadar, Temettuât vergisi(tüccar ve sanatkarların ödediği vergi)'den 2 yıl, Ağnam Vergisi(keçi ve koyun miktarı üzerinden alınan vergi)'nden geçimlerini temin edinceye kadar , Öşür vergisi(araziden çıkan mahsul üzerinden alınan vergi)'nden 3 yıl, askerlik hizmetinden 93 harbi esnasından her şeyini bırakıp gelmek zorunda kalanlar 10 yıl, daha sonra malını mülkünü satıp gelenler 6 yıl muaf tutulmuştur.⁴⁷⁹

4.6.15. Üsküp muhacirlerinin iskân edildikleri yerler ve ortaya çıkan yeni durumlar

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin antlaşması neticesinde Osmanlı Devletinin en uç bölgesi olan Bosna-Hersek Avusturya Macaristan İmparatorluğunun işgali altında bırakılmak zorunda kalmıştı. Bu antlaşmadan sonra Avusturya Macaristan işgali altında yaşamak istemeyen Boşnaklar Üsküp'e gelmişler Üsküp'ün köy ve kasabalarına yerleştirilmişlerdir. Üsküp'ten Anadolu'ya geçmek isteyen Boşnakların pasaport almadan

⁴⁷⁴ İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: TTK Yayınları,162.

⁴⁷⁵ BA.MM.2786/28.

⁴⁷⁶ BEO.762/206.

⁴⁷⁷ BA.MM.2786/2.

⁴⁷⁸ AD.1279/72.

⁴⁷⁹ İpek, a.g.e., 220-225

Anadolu'ya geçişine izin verilmiyordu. Öncelikle Türklüklerini kanıtlayacaklar daha sonra pasaport alıp Anadolu'ya geçeceklerdi. Pasaport alamayan Boşnaklar ise Üsküp'e temelli yerleşmişlerdi.⁴⁸⁰

Üsküp'ten yapılan göçlerin yoğunluğuna bakılacak olursa en yoğun göçler Balkan Savaşları sonrasında meydana gelmiştir. Balkan Savaşları sonrasında kaybedilen Balkan toprakları sonrasında buralarda yaşayan Müslüman Türk ahali Anadolu'ya gelmek için yollara düşmüşlerdir. Üsküp'ten yapılan göçlerin tam rakamına ulaşılamamaktadır. Üsküp İstasyonu ve pasaport memuriyetlerinde çalışan memurların bazı usulsüzlükler yaptığı bazı işlemler neticesinde para almaması gerekirken para aldığı farklı kaydettiği gibi durumlar olmuştu. Bu durumları önlemek için Merkez hükümeti buradaki memurları değiştirmiştir.⁴⁸¹ İşte bu sebeplerden ve Üsküp'ün Toplanma merkezi olması farklı vilayetlere de buralardan muhacir sevki olması dolayısı ile ne kadar göç yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak McCarty 1912 yılının Kasım Ayından 1914 yılının Mart'ına kadar Üsküplülerin yoğun olduğu tahmin edilerek 243.807 gibi bir rakam vermiş H.Yıldırım Ağanoğlu'da "Üsküp Kitabı" adlı eserinde bu durumu desteklemiştir.

Yugoslavya hâkimiyetinde olan Üsküp ve etrafındaki şehirlerden 26.120 aile, 108.179 kişi 1923 ila 1933 yılları arasında serbest göçmen olarak gelmiştir. 1934 yılını takip eden yıllardan 1940 yılına kadar 5.894 kişi iskânlı, 1936 ila 1947 arasında ise 2.277 kişinin "serbest göçmen" olarak geldiği belirtilmiştir.⁴⁸² Osmanlı Devleti'nde miras kalan muhacirler gelmeye devam ediyordu. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde muhacirlerin iskânı ve devletin bu muhacirlere olan yardımları bağlamında iki kategoriye ayrıldığını görmekteyiz. İskân edilirken devlet yardımı alan muhacirlere iskânlı göçmenler denmektedir. Serbest göçmenler ise herhangi bir devlet yardımından yararlanma hakkı olmayan akrabaları tarafından davet edilerek akrabaları tarafından ağırlanan muhacirlere verilen isimlerdir.⁴⁸³

Üsküp'ten yapılan göçlerle ilgili nüfus verileri ve göçmen sayıları arasında tutarsızlıkların olması ve net rakamların verilememesi durumunun dönemsel nedenleri vardır. Bazı

⁴⁸⁰ Ağanoğlu, H. İ. (2008). *Üsküp Kitabı*. İstanbul: Fide Yayınları, 122-123.

⁴⁸¹ Ağanoğlu, H. İ. (2013). *Balkanlar'ın Makus Talihi: Göç*. İstanbul: İz Yayınları, 163-169

⁴⁸² Ağanoğlu, H. İ. (2008). *Üsküp Kitabı*. İstanbul: Fide Yayınları, 128-1929.

⁴⁸³ Baklacioğlu, N. Ö. (2015). *Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Sayılar, Koşullar ve Tartışmalar, Türkiye'nin Göç Tarihi*, (M. M. Erdoğan, A. Kaya, Der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 195.

göçmenlerin yola çıktıktan sonra Yugoslavya'ya geri döndüğü bilinmektedir. Ancak ne kadar muhacirin geri döndüğü ve neden geri döndükleri ilgili veriler bulunmamaktadır. Özellikle 1920 yılından sonra Arnavutluk ve Türkiye'nin vize vermediği, Anadolu'da İstiklal Harbi'nin devam etmesi, Doğu Trakya'nın işgal altında olması muhacirlerin büyük bölümü sınırdan geri dönmüş, gelenlerin çoğunun ise kayda alınmadığı anlaşılmıştır. Hatta 1930 yılından sonra kapılarını açan Arnavutluk'a gidip yerleşenlerin olduğu sonraki dönemlerde kaydedilmiştir.⁴⁸⁴

Muhacirin Komisyonu'na gelen başvuru ve şikayetler dolayısı ile gelen belgelere göre Üsküp'ten en yoğun biçimde; Konya, Akşehir, Uşak, Sivas, Bursa, Dersaadet, Edirne, Yenipazar, Aydın, Ürgüp, Trabzon, İzmit, Mersin ve Gelibolu'dur.

Akşehir'e 1912 - 1919 yılları arasında 88 hanede 307 Yugoslavya muhacirinin geldiği görülmektedir. Bu muhacirlerin, 57 hanede 199'u Akşehir merkezde bulunan boş evlere, 26 hanede 92'si akraba ve yerli ahali evinde, beş hanede 16'sı ise İmar Medresesi'nde geçici olarak yerleştirilmiştir. Bunlar 23 Şubat 1924 tarihinde İmar İskân Komisyonu'nun aldığı 123 numaralı karar gereği Yehtan Mahallesi'ne ayrı ayrı yerleştirilmişlerdir. Yine Üsküp'ten Akşehir'e 1912-1919 yılları arasında 6 hane 25 nüfus, 1921-1922 yılları arasında ise 29 hane 89 nüfus gelmiştir.⁴⁸⁵

Üsküp'ten Tertip olunan 10 bin ihtiyat kuvvetinin Yenipazar'a yerleştirilmesi⁴⁸⁶il ilgili yazıdan Yenipazar'a Üsküp muhacirlerinden geldiği anlaşılmaktadır. Dersaadet'e gelen Hamid Bey Anadolu'da uygun bir yere iskân talebinde bulunmuştur.⁴⁸⁷ Dersaadete çağrılan Şükrü ve İbrahim Efendilerin Osmanlı Devleti topraklarında iskân olma talepleri vardır. Şükrü ve İbrahim efendiler den İbrahim efendinin Münasip bir memuriyete tayini, Şükrü efendinin yerine geçecek bir kişni bulunarak oraya yerleştirilmesi, Şükrü efendinin de aynı rütbe ile orada olmasının uygun olmayacağından bir derece Rütbesi arttırılarak ailesi ile beraber Dersaadet'te bir yere tayin olabileceklerine dair Dahiliye ve Maliye nezaretine yazı yazılmıştır. Bu talep uygun görülmüş ve Şükrü İbrahim Beyler Dersaadet'te istihdam

⁴⁸⁴ Baklacioğlu, N. Ö. (2015). *Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Sayılar, Koşullar Ve Tartışmalar, Türkiye'nin Göç Tarihi*. (Derleyenler, M. M. Erdoğan, A. Kaya, Der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 199.

⁴⁸⁵ DH.EUM.ŞB3.1/32.

⁴⁸⁶ A.)MKT.MHM.221/53.

⁴⁸⁷ BEO,1582/118632.

edilmiştir. ⁴⁸⁸1902 tarihinde Üsküp eşrafından olan ve Dersaadette bulunan Hoca Abdel Efendi'nin maaşı arttırılarak Selanik Vilayetinde İkamet etmesi uygun görülmüştür. ⁴⁸⁹

Üsküp'ten Anadolu'ya gelmiş ancak Anadolu'da kalmak istemeyen tekrar Üsküp'e dönmek isteyen bir grup ortaya çıkmıştır. Sabri bin Şaban adlı Üsküp muhaciri tekrar Üsküp'e dönmek için Pasaport talebinde bulunmuştur. Ancak muhacirlere mahsus defterlerde kaydına rastlanmadığından hicret amacıyla Osmanlı Devletine gelmediği anlaşılmıştır denilmektedir. ⁴⁹⁰ Kaçak yollarla Anadolu'ya geldiği geri dönmek için de parası olmadığı için devlet yardımı alarak Üsküp'e dönmeyi hedefleyen Sabri bin Şaban'ın Osmanlı Devleti'ne Üsküp'ten geldiğini kanıtlaması gerekmektedir.

Üsküp ve Manastır havalisinden olup bir şekilde Edirne'den Kuleli'ye geldiği belirlenen üç yüz kişinin Kuleliye yerleştiği ancak bu kişilerin Muhacir defterlerinde kaydının bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu üç yüz kişinin tekrar Üsküp'e iade edilmesi için gerekli evrakların tamamlanarak iade edilmesi istenmektedir. ⁴⁹¹Buradaki asıl mesele devletin muhaceret edilmesi için uyguladığı kanun ve kurallara uyularak gelenlerin bir şekilde kabul edildiği ancak gayri meşru yollar kullanarak gelenlerin kabul edilmediği hatta iade edildiğini anlamaktayız.

Üsküp Sancağı Mutasarrıflığı Canibi Alisine yazılan yazıda muhacirlerinden iskân olunanlar iskân edilmeyenlerin hepsinin kaydının tutularak bunlara verilen iâşe ve yardımların kaydının yapıp gönderilmesi istenmiştir. Bununla ilgili defterin hazırlanması talep edilmiştir. ⁴⁹² Bu defterin hazırlanması devletin işini bir şekilde Anadolu'ya gelen muhacirlerin geride kalan ailelerinin de Anadolu'ya getirilmesi için talepte bulunulduğunda bunun doğruluğu bu defterlerle ispatlanıp o şekilde kalan aileleri getirilmesine müsaade edilmektedir. Adapazarı'da Dikozade İsmail Efendi'nin ailesinin Üsküp'te kaldığı ve Sırbistan'la gerekli yazışmaların yapılarak getirilmesi için teşebbüsatta bulunmuştur. ⁴⁹³ Yine Üsküp Muhacirlerinden Müslim oğlu Hüseyin'in aile

⁴⁸⁸ BEO,1688/126540.

⁴⁸⁹ BEO.1488/111599.

⁴⁹⁰ DH.EUM.1ŞB.4/44.

⁴⁹¹ DH.ŞFR.531/5.

⁴⁹² MA.ÜSMK.25.20/10.

⁴⁹³ HR.İM.114/72.

efradının getirilmesi için 1923 yılında başvuruda bulunduğu gerekli tahkikatın yapılarak uygun gelmesi durumunda getirtilmesi istenmiştir.⁴⁹⁴

1910 yılında Üsküp Mutasarrıflığından Dersaadet'e gelen raporda; Bulgaristan'dan yanlışlıkla Dersaadet'e gelen Bulgar çocukları olduğunu ve bu çocukların iade edilmesi gerektiği. Üsküp'te Bulgar Voyvodası Yorokof'un Osmanlı Hükümeti aleyhine dağa çıkıp eşkıyalık yaptığı. Osmanlı Meclisi mebusanından Rum ve Ermeni mebuslarının mezalim iddiası ile ortalığı karıştırma hazırlığında oldukları. Taşlıca'da Türkler ile Sırlar arasında hadise çıkartmak için Avusturyalıların gizli gizli faaliyette buldukları rapor edilmiştir.⁴⁹⁵ Rumeli, Anadolu ve Batum ahalisinden Anadolu'ya göç edenlerin iki sene müddetle vergiden muaf olduklarından Kars'tan Sivas'ın Alayurt adlı mahalline göç eden muhacirlerin vekili Yusuf tarafından verilen ve yörenin havasıyla uyuşmayan ahalinin kendilerinden istenen ağnam ve aşar vergilerinden affedilmeleri taleplerinin değerlendirilerek kabul edilip edilmeyeceğinin Sivas Vilayeti'ne bildirilmesi istenmiştir.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ HR.İM..87/38.

⁴⁹⁵ Y..PRK.TKM.51/53.

⁴⁹⁶ DH.MKT.1383/25.

5. SONUÇ

Üsküp nüfusu hakkında fethedilmesinden itibaren gerek Osmanlı arşiv kayıtları, gerekse batılı gezginlerin ifade ettiği gibi incelendiğinde rakamlar arasında oldukça farklılıklar olduğu görülmektedir. Ama Osmanlı kaynaklarının vergi ve askeri kaynakların tespiti gibi sistemli ve düzenli yapıldığı ve kaydedildiği düşünüldüğünde ve sayılardaki izahı mümkün şekilde artışların olduğu değerlendirildiğinde ve ayrıca tabii afetler, harp ve göçler gibi olaylar titizlikle kaydedildiği göz önüne alındığında Osmanlı kaynaklarının güvenilirliğinin daha yüksek olduğu söylenebilmektedir.

Üsküp'ün fethinden XX. yüzyılın başına kadar ki durumu incelediğimizde, şehrin öteki Türk-İslam şehirlerinden farkının olmadığı ve bu durumun da Şair Yahya Kemal tarafından bütün saflığı ile Üsküp'ü Osmanlı başkentlerinden olan Bursa şehrine benzetilmesi bu durumu destekler niteliktedir.

Üsküp, yakın zamanda adı değişen Kuzey Makedonya'nın başkenti olarak hale önemini korumaktadır, şehirde Makedonlar, Arnavutlar ve Türkler yaşamaktadır.

Üsküp vilayetinin tarihteki rolüne gelince Avusturyalı General Piccolomini'nin 1689 yılında şehri yakmasıyla geri plana düşmüş ancak 93 Harbi sonrasında eski canlılığına tekrar kazanmıştır. Osmanlı Devleti Berlin antlaşması sonucunda en ileri uç karakolu olan Bosna ve Hersek'i kaybetmesi ile oradan gelen Müslümanları sınır boylarına yerleştirerek tekrar oraları canlandırmayı hedeflemiş ancak işler istediği gibi gitmemiştir. Üsküp'e gelen Boşnaklar Anadolu'ya gelmek için geçiş yeri olarak Üsküp'ü kullanmışlardır.

Üsküp'te tren istasyonunun açılması ile Üsküp şenlenmişti. Ancak bu tren istasyonunun açılışının asıl maksadı herhangi bir savaş durumunda askeri sevkiyatı hızlı bir şekilde yapabilmektir. Askeri sevkiyatla beraber ticareti canlandırarak Anadolu ile Balkanlar arasındaki ticaret akışını hızlı ve etkin hale getirebilmektir. Ancak hedeflenen gibi olmadı. XIX. yüzyılda açılan tren istasyonundan kalkan trenler Osmanlı Devleti'nin Üsküp'ü tamamen kaybettiği tarihe kadar neredeyse aralıksız bir şekilde muhacirleri taşımıştır. Bu sevkiyatların parasının tren şirketlerine ödenmediği dönemler olmuş ve bu dönemlerde muhacir sevkiyatı da durmuştur.

Göç meselesini devlet en başta Halifeliğin şanına yakışmayacağından kimseyi geri çevirmemiş herkese kucak açmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde göçlerin artarak devam etmesi maddi manevi olarak ciddi derecede sorun oluşturmaya başlamıştır. Bunun için devletin göç ve muhacir meselesinde çok ciddi teşkilatlanması, boşluk bırakmadan her durumu düşünerek hareket etmesi gerekmektedir. Devletin ilk girişimi muhacirlerin yerlerini terk etmesine engel olmaktı ama bu mümkün olmadı çünkü Balkanlarda kurulan yeni devletler etnik kimlik oluşturma, uluslaşma çabalarının sonucu olarak kendi halklarını da meseleye dahil ederek Balkanlar da yaşayan Müslüman Türk ahaliye kıyımdan geçirmeye başlamışlardır. Canını kurtarmak isteyen Müslüman Türk ahalinin tek bir çaresi vardı o da Balkanlardan bir an evvel Osmanlı Devleti'ne ait topraklara göç etmektir. Kimi malını mülkünü satmış, kimi ise malını mülkünü satacak vakit bile bulamamıştı. Hoş satsa ne kadara satacaktı alan ahali yok pahasına alıyor değerinde para vermiyordu.

XIX. yüzyıl göçlerini değerlendirirken bu dönem yapılan göçlerin siyasi sonuçlar neticesinde ortaya çıktığını unutmamak lazım. Maddi sıkıntılar veya ailelerin uyum sağlayamama, eğitim durumu gibi meselelerden değil yönetimin el değiştirmesi sonucu meydana gelmiştir. Yeni yöneticilerle aynı ırktan ve dinden olan halkı, yıllarca sanki o günü bekliyormuş gibi Müslümanlara mezalime girişmişlerdir. Göçler esnasında yüzbinlerce Müslüman Türk ahali katledilmiş, zulümden kurtulanların birçoğu soğuklardan, hastalıklardan yollarda hayatlarını kaybetmişlerdir. Anadolu'ya gelebilen muhacirler yanlarında sadece büyük acı ve travmalarla getirebilmişlerdir.

Osmanlı Devleti 1860 yılında Muhacirin Komisyonunu kurmuş zamanla ihtiyaçlara göre teşkilat yapısını genişletmiştir. Muhacirlerin yola çıktığı andan itibaren yolda yiyecekleri, içecekleri, barınacakları yerleri, sevkiyat şekilleri, geldikleri zaman geldikleri iklime uygun bölgeye nasıl yerleştirilecekleri bu yerleşim yapılırken nelere dikkat edeceklerini, muhacirlerin yeni hayatlarını nasıl sürdüreceğine kadar her şeyi düşünmüşlerdir. Bunlar yapılırken devletin kötü niyetli kimseler tarafından istismarına engel olacak tedbirler almışlardı. Osmanlı Devleti başka devletlerin hâkimiyeti altında kalmış vatandaşların hukukunu da takip edip onların haklarını da uluslararası müzakerelerde bulunarak haksızlığa uğramalarına engel olmaya çalışmıştır.

Kısacası yaşadığın, düzen kurduğun bir yeri terk etmek zorunda kalmak bir insanın en büyük acısıdır. Bu süreçte büyük acılara şahit olan şehirlerden biri de Üsküp'tür. Üsküp

sancağı stratejik olarak göç hareketinin değişilmez duraklarından biri haline gelmiştir. Ve bu durak olma hali yıllarca sürmüş ve on binlerce muhacire ev sahipliği yapmış hatta bitmek bilmeyen misafirliğin ev sahipliğini Üsküp yapmıştır dersek abartmış olmayız. Üsküp halkı nüfuslarının onda biri muhacir olmasına rağmen daima bu muhacirlere hoşgörü ile yaklaşmışlardır. Bulgaristan üzerinden Köstendil yolunu kullanarak gelenler, Leskofça-İvraniye yolu ile gelenler ve Yenipazar-Kosova yolunu kullanarak gelenler birçok noktanın birleştii Üsküp'ün neredeyse muhacir bulunmayan mahallesi kalmamıştı. Boş evler, boş odalar, cami ve mescit odaları, vakıf yerleri, hanlar, acelece yapılmış baraka tarzı barınaklar muhacirlerin yerleştirildiği yerler olmuştur. İlk başta Anadolu'ya geçiş için bir durak gibi bakılan Üsküp zamanla kalıcı iskân faaliyetlerinin yürütüldüğü yerlerden biri olmuştur. Bu duruma kurulan muhacir mahallerine iskâna açılan köyleri örnek verebiliriz.

Osmanlı Devleti muhacirleri hiçbir zaman yük olarak görmemiş daima yardımcı olmak istemiştir. Her türlü organizasyonu yaparak muhacirlerin yollarda ve düşman eziyeti altında telef olmalarına engel olmak istemiştir. Her ne kadar muhacirlerin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak istese de kendi ekonomik durumu muhacirlerin iskân, barınma, yolculuk, sağlık sorunları gibi problemlerle uğraşmasına engel olamamıştır.

Muhacirlerin Üsküp'te karşılaştıkları problemleri değerlendirecek olursak; barınma ciddi problem olmuştur, akın akın gelen muhacirleri yerleştirecek ev, otel, tesis gibi binalar yeterli olmamıştır. Zaman zaman yerli ahali evlerindeki boş odaları parası olan muhacirlere kiralamış, parası olmayanları da misafir etmişlerdir. Daha sonra eğitimlerine devam edecek yeterli okul zaman bulunamamıştır. Sağlık sıkıntılarını çözecek sıhhi alanlarda kalabalık muhacir grubuna yeterli gelmemiştir. Buraya gelen muhacirlerin bazılarının çok fakir olması Üsküp muhacir komisyonu belediyelerin yerleştirecek alanları hemen sağlayamaması gibi durumlarda sosyal uyum yaşamışlar burada asayiş bozacak faaliyetlerde buldukları olmuştur. Bu durum Üsküp idari amirlerin genel düzeni sağlaması noktasında zaman zaman çaresiz kalmasına sebep olmuştur. Sadece bu olaylar değil muhacirlerin ulaşım masrafları ile başlayan ekonomik harcamaları; yiyecek, giyecek ve yerleşim giderleri ile birlikte giderek artmıştır. Devleti zor duruma düşüren bu harcamalar yine de muhacirleri ihmal etmeme noktasında devletin azim ve kararlılığını kıramamıştır.

Bütün bu durumlar 93 Harbi sonrasında yaşanıp bitmemiş Balkan Savaşları sonrasında Üsküp'ün elden çıkması ile birlikte Üsküp'te yeni bir göç hareketliliğini başlatmıştır. Zamanla Üsküp'ü vatanları gibi gören muhacirler Balkan savaşları sonrasında bu vatan gibi gördükleri yeri de terk etmek zorunda kalmışlardır.

Üsküp'te meydana gelen bu kargaşa durumu ve sürekli meydana gelen muhacir sirkülasyonu, fedakarlığın, organize çalışmanın zaman zaman insanların kendisini unutmasına sebep olduğunu da göstermiştir. Kendilerinden ve ailelerinden feragat göstererek muhacirlerin sorunlarını sıkıntılarını çözmeye çalışan pasaport memurları, iaşelerin eksiksiz dağıtılması ve muhacirlerin aç kalmaması için çok çalışan fırıncılar ve belediye sandığı memurları, muhacir halka eşlik eden zabıtlar, Muhacir Komisyonu memurları dönemin kahramanlarıdır.

KAYNAKLAR

- Abaz, N. (2012). *15.-17. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrının Mimari Gelişimi*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Adanır, F. (1984). "The Macodonian Question: The Socio-Economic Reality and The Problems of its Historiographic İnterpratation". *International Journal of Turkish Studies*, 1984-86.
- Ağanoğlu, H. İ. (2013). *Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ağanoğlu, H. Y. (2008). *Üsküp Kitabı*. İstanbul: Fide Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2002). "Türkistan'dan Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçler." *Türkler*, C. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Akalın, H. (2000). *Ege' de Bahar Gül Mü Diken Mi!*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Akbulut, G. (2015). *Balkan Demiryollarının Tarihi Coğrafyası*. Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi, Atatürk Araştırma Merkezi, (I. Cilt), Ankara.
- Akkaya, T. (1979). *Göç ve Değişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,
- AKMAN, H. (2006). *Paylaşılamayan Balkanlar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akyol, T. (2015). *Rumeli'ye Elveda, 100. Yılında Balkan Bozgunu*. İstanbul: Doğan Kitap
- Alkan, M. (2015). *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Makedonya Umûmi Müfettişliği (1902 -1908)*, Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi. (I. Cilt), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Apatay, Ç. & Kapyalı, C. (2000). *Anadolu, Rumeli, Sonrası: Edirne'nin Doğusunda, Batısında Bir İmparatorluk Serüveni*. İstanbul: Yayınevi belirtilmemiştir.
- Arı, K. (1995). *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Arsal, S. M. *Türk Tarihi'nin Ana Hatları Eseri'nin Müsveddeleri*. Ankara.
- Arsan, S. (2008). *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*. Trakya Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Atik, S. (1979). *Türkiye'de Demiryollarının Tarihi Gelişim Süreci ve Mekân Organizasyonuna Etkileri*. I. Uluslararası Demiryolu Sempozyumu, İstanbul.
- Aydın, M. (1997). "Bulgaristan Komiserliği". Belgeler, *Türk Tarihi Belgeler Dergisi*, Ankara.

- Aydın, M.(1994). *Doksanüç Harbi (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı)*, DİA., C. 9, İstanbul.
- Ayn, A. E. (1280). *Kavanîn-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*. İstanbul.
- Babıali Evrak Odası(BEO) 2292/171863, 1, 2292/171863, 2, 2308/173064, 4274/320520, 2615/196059, 2308/173064, 2, 2292/171863, 2615/196059, 2308/173064, 2, 2292/171863, 781/58531, 248/18587, 762/206, 1582/118632, 1688/126540, 1488/111599.
- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Bala, M. & İnalçık, H. (1955). "Kırım". *İslam Ansiklopedisi*, (VI. Cilt), İstanbul.
- Balla, S. (2008). *Yeni Bir Kosova'nın Doğuşu*. İzmir: Zeus Kitabevi.
- Barkan, Ö. L. (1977). "Quelques Remarques Sur La Constitution Sociale Et Demograohique Des Villes Balkaniques Au Cours Des XV Et XVI Siecles", İstanbul, A La Jonction Des Cultures Balkaniques, Mediterraneeennes, Slaves Et Orientales Aux XVI-XIX Siecles, Bucarest.
- Barkan, Ö. L. "Balkan Milletlerinin Toprak Meseleleri Tarihine Bir Bakış". (C. IV), *İFM*, (1943-44).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi; KKT.6372/53, DH. İMM., C. 4 / 36, 1331, DH. İMM., C. 4 / 36, 1331. MD.568/1657. MD.568/1657, KKT, NR. 6372; KKT, NR. 6579, KKT, NR. 6372, S. 53. BOA, KKT, 6372, S. 53, KKT, NR. 6372, S. 53, KKT, 6372, S. 53, KKT.6372/53, KKT, NR. 6372, TFR. I. MKM, NO. 2/120, DH. MKT, No. 738/57, DH. MKT, NO. 982/70, TFR. I. KV, No. 84/8336, DH.SFR, NO. 358/98, TFR. I. KV, NO. 211/21059, DH. SN. THR), No. 2/101, TFR. I. UM, 30/2905, YB.021/24-3, MA.ÜSMK.25/19-6, MA.ÜSMK.25/20-9, MA.ÜSMK.24/7-7, MA.ÜSMK.25/20-9, MA.ÜSMK.24/7-7.
- Baykara, T. (1983). "93 Harbinden Önce ve Sonra Anadolu", *Hacettepe Üniversitesi Dergisi*, Ankara, 1.
- Bayur, Y. H. (1940). *Türk İnkılap Tarihi*. İstanbul: I. Maarif Matbaası.
- Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılâp Tarihi*. (C. II), Kısım I, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*. Ankara.
- Berber, O. (2009). *Rusya'nın Balkan Politikası (1696 – 1840)*, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Beydilli, K. (1989). "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, X.

- Beydilli, K. (1999). *Balkanlarda Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*. İstanbul: Rumeli Kültür Yayınları.
- Bilge, M. S. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*. İstanbul: Eren Yay.
- Bozkurt, N. (2000). *Denizi Kurutmak, Düünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskan Politikası*. İstanbul: Belge Yay.
- Carter, F. W. (1977). "Introduction to the Balkan Scene" *A Historical Geography of the Balkans*. (F. Carter, (Ed.), London: Academic Press.
- Cezar, M. (2010). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınevi.
- Chaliand, G. (2001). *Göçebe İmparatorlukla,-Moğolistan'dan Tuna'ya M.Ö. V. yy.* (E. Sular, Çev.), İstanbul.
- Czegledy, K. (2004). *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri*. (M. Gün, Çev.), Ankara: Doruk Yayınları.
- Czegledy, K. (1999). *Turan Kavimleri'nin Göçü*. (G. Karaağaç, Çev.), İstanbul: Turan Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: TDAV Yayınları.
- Çay, A. M., Durmuş, İ. (2002). "İskitler". *Genel Türk Tarihi I*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çavuşoğlu, H.(2007), *Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanlığı, Sayı 41, Ankara.
- Çelik, F. (1999). *Ekonomik Yönleriyle İç Göç Olgusu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Develioğlu, F. (2011). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. (28. Baskı), Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
- Dikici, M. (1998). *Anadolu'da Türkler (Anadolu'ya Türk Göçleri)*. İstanbul: Burak Yay.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Donald, Q. "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Demiryolları". *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (Cilt VI).
- Duman, H. H. (2002). *Öncesi ve Sonrasıyla Balkan Savaşları*. 650. Yıl Sempozyumu, Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü, İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını.
- Durmuş, İ. (2007). *Sarmatlar*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Durmuş, İ. (1993). "Saka Adı Üzerine", *Milli Folklor Dergisi*, 3(5), 19.
- Durugönül, E. (1997). *Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler*. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara: İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Dündar, F. (2001). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul.
- Emiroğlu, H. (2006). *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu*. Ankara: Asil yayın Dağıtım.
- Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Erdoğan, M. M. & Kaya, A. (2015). *Türkiye'nin Göç Tarihi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, M. M. & Kaya, A. (2015). "Türkiye'nin Göç Tarihi". *14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*. (1. Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- Eren, A. C. (1966). *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Muhacir Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*. İstanbul: Nurgök Matbaası.
- Ergenç, Ö. (1978). "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri" *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*.
- Furat, A. H. (2001). *Temettuat Defterlerine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Gencer, A. İ. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi- Osmanlılar*. (Cilt 11).
- Geray, C.(1962) *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler*, Türk İktisadi Araştırma Projesi, SBF Maliye Enstitüsü, Ankara.
- Gökbilgin, M. T. (2008). *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gökçe, M. (2007). *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gündağ, N. (1913). *Garbî Trakya Hükümet-i Müstakilesi*. Ankara.
- Gündüz, M. & Yetim N. (1997). *Terör ve Göç*. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Gündüz, T. (2012). *Allahımanet Bosna (Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, T. (2017). "Bozkırın Efendileri". *Türkmenler Üzerine Makaleler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları

- Haddon, A. C. (1941). *Kavimler Muhacereti*. (Z. Seglar, Çev.), Ankara: İdeal Basımevi.
- Hadîdî, Tevârih-İ Âl-İ Osman (1299-1523). (N. Öztürk (Haz.), İstanbul.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*: Ttk Yayınları, Ankara
- Halaçoğlu, Y. (2014). *XVIII. Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1990). *Kuruluştan Günümüze Bulgaristan'da Türk Nüfusu*. V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara.
- Hall, D. & Danta, D. (1996). *Reconstructing The Balkans: A Geography of The New Southeast Europe*. Chichester: Wiley.
- Hammer, J. *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Cilt 8).
- Hayit, B. (1975). *Rusya ile Çin Arasında Türkistan*. İstanbul: Otağ Yay.
- Hoca, N. (1986). "Üsküp". *İslâm Ansiklopedisi*. (C. XIII), Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnalcık, H. (1999). "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar," *Tarihte Güneydoğu Avrupa, Balkanolojinin Dünü Bugünü ve Sorunları*. Ankara: AÜDTCF Yay.
- İnalcık, H. (2013). "Türkler ve Balkanlar". *Balkanlar*. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- İnalcık, H. (1988). *Rumeli İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: IX), İstanbul: MEB.
- İnbaşı, M. (2013). *Üsküp'ün Nüfus Yapısı ve Göçler, Balkanlar ve Göç*, (A. Fuat Gönenç, İ. Mangaltepe, Ed.), Bursa.
- İpek, N. (1993). *Üsküb Sancağında Göçmenlerin İskânı*. Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. Yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, (M. A. Ünal, Yay. Haz.), Samsun.
- İpek, N. (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. İstanbul: Serander Yayınları.
- İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Jansen, S. (2006). "The Kosovo Statues Negotiations in 2006: The Importance of the Role of Self-Determination, Minority Right and Human Righth in the Political History of Kosova from 1878 until The Present", *Opleiding Europese Studies*, Universiteit Van Amsterdam
- Jelavich, B. (2006). *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*. (Cilt I), (Tercüme. İ. Durdu, H. Koç, G. Koç, Çev.), İstanbul: Küre Yayınları.

- Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk Milli Kültürü*. (26. Basım), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kalkan, M. (1997). “Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atının Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm”, *Erdem*, 9(27),
- Karal, E. Z. *Büyük Osmanlı Tarihi* (I. Cilt), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt: VIII), Ankara: TTK,
- Karpat, H. K. (1992). “Balkanlar” Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: V), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. (B. Tırnakçı, Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayapınar, L. (2002). “Yunanistan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması”, *Türkler*. (C. IX), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Keskinoğlu, O. (1985). *Bulgaristan’da Türkler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kırmızı, A. (2008). *Abdülhamit’in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*. (3. Basım), İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koca, S. (2002). “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”. *Genel Türk Tarihi*, C. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocabaş, S. (1989). *Kuzeyden Gelen Tehdit, Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*. İstanbul: Vatan Yay.
- Kocabaş, S. (1994). *Türkiye’nin Canı Boğazlar*. İstanbul: Vatan Yay.
- Kocacık, F. (1980). “Balkanlar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890)”. *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Kohn, H. (1983). *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*. (A. O. Güner, Çev.), İstanbul: Kervan Yayınları.
- Koloğlu, O. (1996). *Türk’ün Çözemediği Taktik: Propaganda Aracı Olarak Şiddet (1890 Armenie Örneği)*. Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildirileri, İstanbul.
- Kosova Vilayeti Salnamesi (H. 1314-M. 1896)*. (H. Yıldırım Ağaoğlu, Yay. Haz.) S. 1.
- Kurat, A. N. (2014). *1917 Yılına Kadar Rusya Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

- Kurat, A. N. (1951). *Prut Seferi ve Barışı*. (C. I), Ankara: TTK.
- Kurat, A. N. (1992). *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara.
- Makedonya Arşivinden İntikal Eden Evrak Üsküp Muhacirin Komisyonu. (MA. ÜSMK), 25.20/10, 24/4/2, 24/4/22, 25/19-6, 25/20-9, 24/7-7, 25.20/10.
- Marsadolov, L. S. (2002). “Milattan Önce IX-VII. Yüzyıllarda Sayan-Altay Göçebeleri”. (Â. Yılmaz, Çev.), *Türkler*, (C. I), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mccarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Milka, Z. (1981). “Territorial Changes In The Balkan Peninsula After The Berlin Congress And Its Effect On The Economic Life Of Macedonia”. *Macedoine* (Articles D’Hisoire), Skopje.
- Nabi, Y. (1999). *Balkanlar ve Türklük*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Salih, A. B. (2014). *Üsküp Tarihi ve Civarı*. İstanbul: Rumeli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Ögel, B. (1991). *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Özer, M. (2006). *Üsküp’te Türk Mimarisi (XIV.-XIX. Yüzyıl)*. Ankara:Ulusal Kitap.
- Özer, M.(2001)“Üsküp’te Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Hanlar: Anadolu ile Mukayeseli Bir Değerlendirme”. Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu. Ankara
- Özey, R. (2009). *Avrupa Coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Özey, R. (2006). “Balkanların Coğrafi Yapısı”, *Balkanlar El Kitabı*, (C. I), (O. Karatay, A. Bilgehan, A. Gökdağ, A. G., Haz). Ankara: Karam-Vadi Yay.
- Özgen, N. (1999). *Balkanlar’daki Gelişmeler ve Türkiye’ye Etkileri İle Balkanlar- Türkiye Otoyol Projesi*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Öztuna, Y. (2006). *Avrupa Türkiye’sini Kaybımız Rumeli’nin Elden Çıkışı*. İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılık
- Salih, A. B. (2014). *Üsküp Tarihi ve Civarı*. İstanbul: Rumeli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Salih, A. *Üsküp Tarihi ve Civarı*. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı.
- Salname-i Vilayet-i Manastır (S.V.M), Sene 1292.

- Sami, Ş. (1989). *Kamus-I Türki*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Sami, Ş., *Kamusü-l A'lam II*.
- Saydam, A. (2010). *Kırım ve Kafkas Göçleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Selçuk, H. (2002). “Rumeli’ye Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri”, *Türkler*, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sezginer, M. (1937). *Şark Demiryolları*. Ankara: Tarihi Ulus Basımevi.
- Skender, R. (1973). *Kosova Eyaleti Teşkilatı*. 7. Türk Tarih Kongresi 2, (25-29 Eylül 1970), Ankara.
- Skender, R. (1980). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kosova Eyaleti’nin İktisadi Durumu*, Prilozi.
- Skender, R. (1979). *Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darphanelerine Dair Mütalaalar (XV. – XVII. Yüzyıllar)*. Birinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi (15 – 20 Ekim 1973), İstanbul.
- Stoyanovski, A. (1974). “XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya’nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdari Taksimatı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IV-V, İstanbul.
- Sumner, B. H. (1993). *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu*. (E. B. Özbilen, Çev.), Türk İstanbul: Dünya Araştırmaları Vakfı.
- Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli’den Türk Göçleri*. (I. Cilt), Ankara: TTK Yayınları.
- Kabacalı, A. (2003). *Talat Paşa’nın Anıları*. İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- Tarhan, T. (1979). *Eskiçağ’da Kimmerler Problemi*. (C. 1), Ankara: TTK Basımevi.
- Tekeli, İ. (2011). *Anadolu’da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2016). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Temelkuran, T. (1972). “Makedonya Meselesine Dair Bir Layiha”. *Gdaad*, I, İstanbul.
- Tezcan, M. (2004). *Hunların Anadolu’daki İlk Görünüşleri: 359 Tarihinde Amida Kuşatmasında Kionitler*. I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri: Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır.
- Toprak, S. (2016). *Balkanlarda İslamlaşma (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Tufan, M. (1993). *Milletlerin Büyük Göçleri İçinde ve Günümüzde Türkler, Ruslar ve Bulgarlar*. X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986. Ankara: TTK Basımevi, Ankara.

- Tufan, M. (1989). “Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri”, *Erdem*, C. V.
- Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Turan, O. (2006). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. (15. Basım), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türkmen, Z. “XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası (1800’lerin Başından 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadar)”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Uçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih (1789-2010)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Uslu, A. (2007). *1840-1856 Yılları Arasında Rusya’nın Balkan Politikası ve Bu Politika Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri*. Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. (I. Cilt), Ankara: TTK Yayınları.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Ünlü, M. (2012). *II. Abdülhamit Döneminde Üsküp’te İmar Faaliyetleri*, Gamer 1.
- Victord, B. (1897). “La Macedoine”, *Le Question Orientale Article Par Lavisse Et Berrard Tires De La Revue*, De Paris.
- Wittek, P. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğuşu*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Yalçınkaya, A. (2009). *Milletlerarası Hukuk Açısından Özerklik, Federasyon ve Bağımsız Kosova*. I. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi Bildiri Kitabı, Priştine, Kosova.
- Yazıcı, N. (1996). *Salih Asım’ın Eserlerinde Üsküb*. Tarih Boyunca Balkanlar’dan Kafkaslar’a Türk Dünyası Semineri Bildirileri, İstanbul.
- Yerasimos, S. (2000). *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, A. & Telci, C. (2010). “Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, VII(2),
- Yusuf, H. (1993). “Atatürk ve Makedonya’da Yaşayan Türkler ve Azınlıklar”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*.
- Wachtel, A. B. (200). *Dünya Tarihinde Balkanlar*. İstanbul: Doğan Kitap.

EK-1. (devam) Arşiv belgeleri

DH. i.u.m / E-93

داخلیه نظامی اراره عمومی

اطراف نامه تاریخ ورودی	تاریخ و محل	موضوع	مستوی	اوراق عمومی توسعه
		صاحب نظران و صاحبان کماله	دوره	۷۸۶
			تاریخ تیس	۵۳۳
			تاریخ تیس	۷۵۶
			تاریخ تیس	۷۵۶
			تاریخ تیس	۷۵۶

تابعین محترمین و غیره استحقاق عبادی دولت قلمبر سنج و اسلوب لاجورد
 عمر دانسته و اهل کماله بدین اوضاع و احوال بطریق نوری برسد
 اوج و فضل ~~تاریخ~~ صاحب نظران و صاحبان کماله تحقیقات نایب و حمید
 رئیس انجمن و غیره و اعداد انجمن و تحقیقات و اعداد نواب قلمبر
 برانده کورسره همه ملین

Düvel-i Muhasama tebasından Üsküp muhacirlerinden Ömer ve İşkodra ahalisinden Bekir ve Süleyma'nın Osmanlı Tabiyetlerine müracaatlarının kabulü.

EK-1.(devam) Arşiv belgeleri

Katardeşlik DH. MKT/2697

تاریخ ۱۹	مکتوب ۱۹	نوعه و لویه مکتوب	شماره ۸۸۸	تاریخ ۱۹
-------------	-------------	----------------------	--------------	-------------

مقدمه و اولاد

اولاد برسد و دستگیره انعام یافته بود لیکن بعد تا بعد تمامه بی کوی استقامت
اشعار اولاد بکوله حق باقی به خار بر نظر میسرند جولیا انعام شکره ده یا مینک علیان
تا بعد تمامه دهانی برجه بهر تالیان مالک گردند آنها دهانی شکره و شکره
اولاد برسد و دستگیره انعام یافته بود لیکن بعد تا بعد تمامه بی کوی استقامت
اولاد برسد و دستگیره انعام یافته بود لیکن بعد تا بعد تمامه بی کوی استقامت

اربعه نظاً

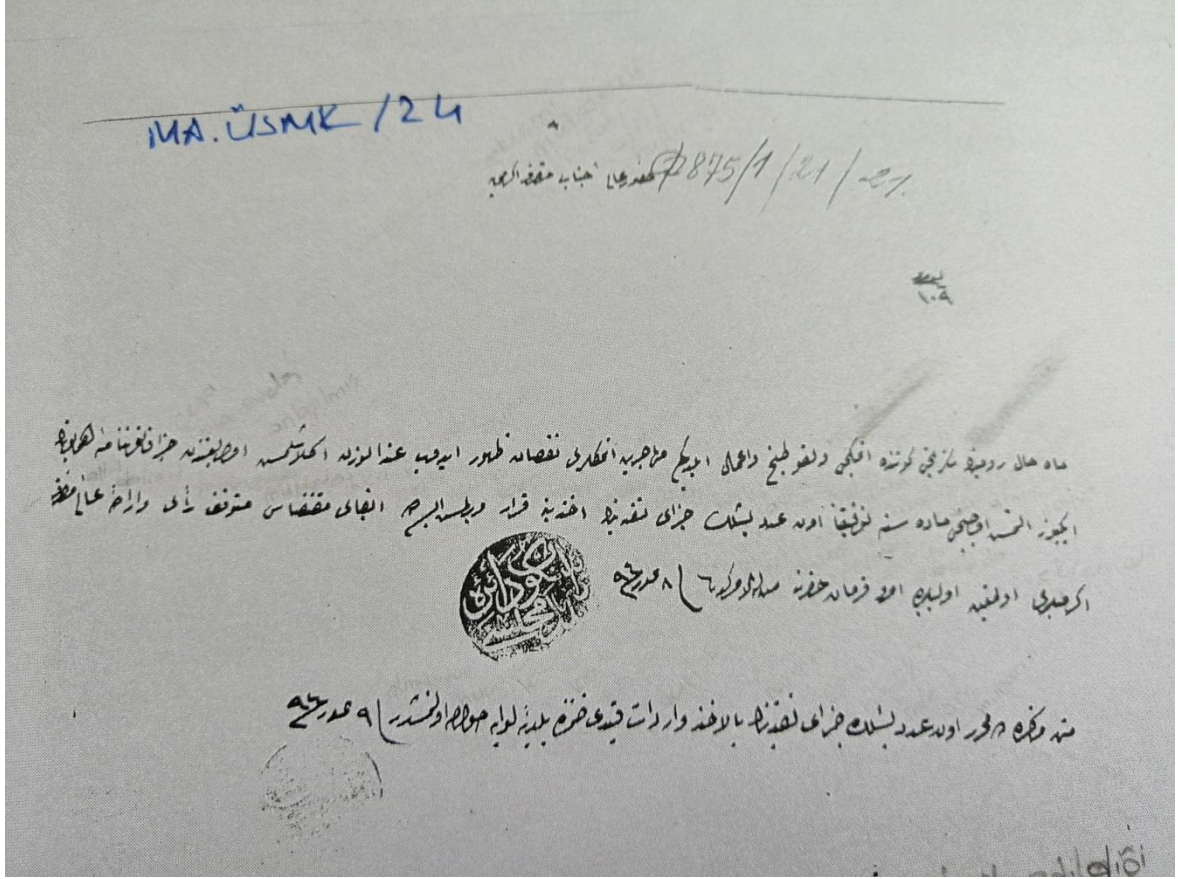
Muhim - valilerinde

Hazıra tarikli 86 numara tahriratına cevaptir.

Sirbistan ahalisinden olub bir seneden beri Üsküb'te ikamet etmekte bulundufunden bahsle tabiyeti Osmaniyeye kabulünü isterea ettigi izor olunan nekili hakkında bil muhabere kariciye nezareti celilesinden cevaben alınan tegkerede Bir ecnabiyenin alialade tabiyeti Osmaniyeye dahiliyeti için beş sene tevaliyen memleketi muharrüse şahonede ikameti mefru 11 merkuvi bu müddeti meyniye ikmal ettipten sonra isaanı istirası kabul olacğı dermiyen olunmuştur olbabda

1326 2 06
1910 12 06

EK-1. (devam) Arşiv belgeleri

Ekmepleri zamanında pişirmeyen ve eksik pişiren fırıncılara kesilecek cezanın emirlerinin beklendiğine dair yazılan yazı.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : GÜNDOĞDU BOLAT, Emel
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 02.12.1987 / Şereflikoçhisar
Medeni hali : Evli
Telefon : 0 530 958 94 07
Faks : -
e-mail : gundogduysam_07@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi SBE Tarih Bölümü	Devam ediyor.
Lisans	Gazi Üniversitesi Tarih Bölümü	2010
Lise	Çalören Lisesi	-

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
-	-	-

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

-

Hobiler

-

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

